

A. Nametak
RAMAZANSKE PRIČE

Izdavač:
BIBLIOTEKA "ALIJA NAMETAK" - knjiga br. 1

Tiraž:
1500 primjeraka

Štampa:
"KALIGRAF"
Sarajevo, Sandžačka 12, Tel/Fax: 285-440

Za štampariju:
Hajdar Plakalo

ALIJA NAMETAK

**RAMAZANSKE
PRIČE**

V IZDANJE

SARAJEVO, 1992

SADRŽAJ

1. SADRŽAJ.....	4
2. DOBRI.....	5
3. CJEPAR.....	9
4. ŠEH JUJO.....	14
5. MUSTAFA SARAJLIĆ.....	21
6. OTMJENI PROSJAK.....	25
7. ČOBAN DUDUK ČALDI.....	31
8. BEDELI.....	35
9. NAŠ EFENDIJA.....	41
10. VAIZ AHMED EFENDIJA.....	52
11. MUJEZIN MUJAGA.....	60
12. TURCI I TURKUŠE.....	64
13. ZAŠTO SU TURSKI SULTANI GUBILI RATOVE?	68
14. PRAVDA ZA SVE.....	72
15. MUSAFIRHANA.....	82
16. RAMAZANSKA PRIČA I.....	92
17. RAMAZANSKA PRIČA II.....	98
18. TUMAČ TURCIZMA I PROVINCIJALIZMA.....	120

DOBRI

»Ovo i nije dobro vrijeme, pa vi ne možete ni shvatiti da je kada bilo dobrih.« Tako nam je pričao Alijaga Karabeg, starac, koji je pamtio kad je Dubrovnik bio pod Napoleonom, a koji za četrdeset godina nije sihodio s Uzarića u Mostar. Kad je došao iza »prevrata« prvi put u Mostar, imao je treće zube i, kako je kazivao, više od stotinu i deset godina. A bio je u tijelu još čvrst i svjež, pamćenja pouzdana, pa smo se kupili kao djeca ako njega da nam priča štogod iz starog vremena, kada bi dašao mojoj strini na sijelo.

Kad nekoliko dana pred okupaciju Bosne i Hercegovine usplamtjela svjetina pogubi muftiju Karabega, što ne dade svoj pristanak da se odupre ulasku Austrije, ode Alijaga iz Mostara u selo Uzariće, gdje ostade punih četrdeset godina. Tek kad se Švabi u leđa pogledalo, sađe on jednog dana u Mostar, ali ne nađe više ni jednog vršnjaka, a i onih koji su bili po tridesetak ili četrdeset godina mlađi od njega, bilo je malo. Grad se izmijenio, ljudi se izmijenili, običaji postali drukčiji, i njemu bilo upravo žao što je remetio svoj ustaljeni seoski život. I njegovu kulu na Uzarićima zapljuskivao je val novog vremena, ali on je za čitavih četrdeset godina držao u svijesti Mostar s niskim kućama kamenih krovova, pun hodža i hadžija, pun ahmedija, čakšira, džuba, silaha i malih pušaka za silahima. Nije zatekao ni onog susretanja i poštovanja starijih, kakvo je bilo u njegovo vrijeme. Zato je najvolio sijeliti sa starijim ženama, koje su i u Švabino vrijeme živjele povučeno, čuvajući kućnjega praga, i nastavile porodični život onako kako su ga naslijedile od svojih matera iz sultanovih vremena.

Tako se on ródao s mojom strinom i češće joj dolazio na

sijelo, a mi djeca se okupljali oko njega i pobožno ga slušali.

- Eto, djeco moja, u ovom istom sokaku, pamtim dobro, a bio sam tada momčuljak, živio je neki Mehmed Hindo. Bio je malo čovjek na svoju ruku. I onda su za nj govorili da je mahnit, a ja bih prije rekao da je bio dobri. A evo čut ćete šta je s njim bilo. Njihova je kuća bila stara aginska, imali su lijepih zemalja i kmetova, bili su jedni pa jedni, ali on nije nikada htio jesti od onoga što su kmeti donosili. Ono što su kmetovi donosili i što smo mi svi zvali »hak« on je zvao »nehakom«, jer, biva, nije pravo što oni rade i drugi jedu plodove njihova rada. Nije ništa radio ni kakva zanata učio, a trebalo je živjeti. I on je našao najbolje da obilazi hodžinske kuće, gdje su mu svakog uoči petka pripremili zvrk pite: bureka, sirnice, kumupirače ili kakve druge, i on bi to pokupio i nosio kući pa s time heftu živio. Znalo se desetak kuća, na čijim bi vratima on uoči petka kucnuo halkom, dck mu se ne iznese njegov tain. To su bile hodžinske kuce, bilo to mualima bilo muderrisa. Tako je on dolazio i u Karabega i kucnuo svakog uoči petka.

I meni se nekad čini da je bio lud, kad se sjetim nekih njegovih stvari, a opet je imao nešto što su imavali samo Dobri.

Nikad on ne bi prešao korakom preko stare ćuprije, nego bi, kad bi došao blizu nje, skinuo kapu s glave, metnuo je pod pazuhu pa pretrčao u najvećem trku preko ćuprije. Nitko ne pamti da je kada korakom prešao preko nje. Kad bi ga pitali, zašto trči preko ćuprije, on bi odgovorio: »Šta ja znam, koga ona čeka, da se pod njim sruši!«

Bila je ovdje gdje ima i sada, na dnu vašega sokaka, jedna česma, pa bi svijet točio vodu u đugume i ibrike i nosio kući. Došao tako on jednu večer a na vodi Mulla-Smail Radiš. I on je bio na jednu vodu, kao i Hindo. Naš ti Mehmed najednom skinu gunjac s pleća, pa poče udarati njime Radiša. Radišu dojadi pa izlije vodu iz đuguma pa počne mlatiti Hindu đugumom, da je sve zvonilo. U neka doba dotuži Hindi, pa će se razadrijeti na one koji su se okupili da seire svađu dvojice mahnitova:

Šta nas ne rastavite, pasji sinovi? Zar ne vidite da će poginuti od moga gunjca!«

Evo ovakav je bio u nekim stvarima, ali sada čujte šta ću vam još reći o njemu, a Bog zna, istina je kao što mene sada gledate.

Sijelimo mi jednom uoči petka u rahmetli muftijina oca. Bilo nas je sedam-osam, što rodbine, što iz komšiluka. Kucnu halka na vratima. Ja kao najmlađi skočih da ću vidjeti tko je. »Ta znaš tko je,« veli mi amidža. »Mahnuti Hindo. Iznesi mu ono što su mu ženske spremile!« Ja se odmah svratih strini i zaiskah burek, pa s njim preko avlije, do vrata. Otvorih vrata, a pred njima stoji Mehmed Hindo. Prije nego mu mogoh dati ono po što sam mislio da je došao, otpoče on tihim glasom: »Nisam ja, Alija, došao danas po pitu. Nego, živ bio, selam ćeš amidži, neka mi sutra dođe na dženazu.« Ja se okamenih, a njega nestade, kao da u zemlju propade. Vratih se i kažem sijeldžijama šta mi je rekao. »Tu haf«, učini amidža i domalo poče opet razgovor, o čemu smo i prije govorili. Meni ne sihodi s uma, kako će čovjek zvati svijet na svoju dženazu. U neka doba dođe i komšija nam Muslibegović, pa kaže kako je dolazio Hindo, kao što i obično dolazi uoči petka, ali da nije htio uzeti ništa, nego ga pozvao na dženazu. Amidža mu reče da je tako i u nas dolazio. Netko čini: »Hajde, Boga ti, mahnit čovjek. Tko zna šta mu se prisnilo!« Netko veli: »Nije hrđav čovjek; tko zna, možda mu se pokazao nekakav išaret da će zbilja noćas umrijeti.« Ja ne mogoh otrpjeti nego odoh još u dvije-tri kuće, gdje je on imao običaj tako dolaziti, u Kajtaza, Faladžića, i on svukud dolazio, nigdje nije ništa htio primiti, a sve zazivao svijet na svoju dženazu. Vratim se i kažem im. Svima začudo.

Duga zimska noć, sijelilo se do neka doba noći uz lojanicu i svak svojoj kući. Mene zaustavi amidža da ostanem na konaiku. Legao sam i zaspao, ali nisam svu noć napravo utvrdio. U neko doba uniđe amidža u sobu gdje sam ja spavao pa me probudi:

- Ustani, Aldja, obuj se pa hajde u Donju mahalalu, do Hindine kuće i vidi šta je s Mehmedom!

Obučem se brže-bolje, obujem postule pa pohitim proko Tepe, kroz Kujundžiluk pa preko stare ćuprije na Ogradu i Donju mahalalu. Taman ja nadno vašega sokaka, kad odonud Šehaga Čerkić. Još je mrak i u njega zapaljen fenjer.

- Kud si pošao u ovo doba? - pita me kad me prepoznade.

- Poslao me amidža da vidim šta je s Mehmedom Hindom, - i kažem mu sve s kraja na kraj.

- Allah rahmet ejle! I meni je došao iza ponoći i zovnuo me da mu učim »Jasin«. Ja ga sokolio da se ne prepada, da se njemu nešto prisnilo, a on jednako da idem s njim kući mu i da ponese Kuran. Sjedio sam sve dosad s njim, učio mu, a on kao da zaspao. Okrenuo sam ga prema Kibli i pokrio čaršafom.

Svaka se dlaka na meni naježila kad god bih pomislio o njemu, dok sam se vratio kući. Ja pred našu džamiju, a svijet se iskuplja na sabah. Kažem im da je umro Hindo, a oni svi kao jedan: »Dobri, Allah rahmet ejle!«

I, djeco moja, što ću vam dalje pričati. Hindina je kuća bila ondje pod Humom, kuda sada željeznica prolazi, pa je oborena. Od kuće do Sevri-hadži-Hasan-džamije sve je svijet bio pritisnuo - da se igla s neba otisnula, ne bi na zemlju pala. Takve dženaze Mostar ne pamti.

Stara je u nas riječ: »Ne možeš čovjeka uznati, dok ne pojedješ s njim tovar soli.« Pa i tako se desi, kad se čitav vijek družimo s nekim, da ne stečemo pravi sud o njemu. Više od pedeset godina je Mehmed Hindo bio svijetu tuhaf insana, da ne reknemo mahnitov, a on se pred samu smrt pokazao onim što je bio čitava života: Dobri.

CJEPAR

Stari Ibriš nije prosio, a bio je već prosjak. Kao da još može pilati i cijepati bukove i grabove cjeplje, nosio je svakodnevno u lijevoj ruci pilu, a na desnom ramenu preko sjekire »kozū«, ali je već nekoliko godina kako nema snage da prestruže gotovo ni slabovinu, a kamoli jedro drvo. Ali je on imao ponosa i nije htio pružiti ruku i iskati sadaku, nego bi čučnuo kraj Careve ćuprije, naslonio se na »kozū« i strpljivo čekao zimsko sunce da mu otkravi zamrzle žile. Čekao bi on i koga da ga pozove da mu iscijepa kola bukovine, ali kad bi se i pogodio s kupcem i pokušao da se nasadi na utrnule noge, svaki kupac drva ostavljao ga je i odmah tražio drugoga, jer nitko nije imao povjerenja u njegove mršave ruke, škljocave noge i koščatu glavu, na kojoj je bila zategnuta žučkasta koža s prorijetkom sijedom bradom.

Poznavao sam ga još dok mu nije bila iščezla svaka snaga. Kúpio sam kola bukovine i obazirao se za kakvim bilo cjeptom, ali ga nije bilo kao za inad. Dok je seljak istovario kola, on se polahko spuštao niz strmu ulicu s alátom na ramenu. Popričekaó je dok je seljak ubacio i posljednju cjeplju u dvorište.

- Hoćemo li ovo pretrati, efendija? - upitao je polahko, nenametljivo.

- Trebalo bi. Koliko ćeš tražiti?

- Lahko ćemo! Nećemo se čuti.

- To je najgora pogodba. Kaži ti meni šta tražiš, pa da vidim...

Pogodili smo se, a on se prihvatio posla. Rezaó je vješto, ali i posustavaó brzo. Već su tu bile gomile godina. Kad mu je iznesen

ručak, a potom kahva, pa kad je još i zapalio, razmahao se i nastavio cijepati, ali svojski i prijateljski, bez prijevare, kao da sebi radi. Potom je iscijepana drva složio s velikom pažnjom, kao da je to kakva skupocjena roba u dućanskim policama.

Kad sam mu platio, zadovoljan njegovim radom, rekoh mu da se navrati kad misli da će mi nestati drva i da je red nova kupovati.

I tako je on tri li, četiri li godine cijepao u mene drva, a onda ga jednom ne bi na vrijeme. Nestalo u drvarnici, ama ni za otpale.

Nadem kola drva i potjeram kući. Ibriša nema niotkud. Nije druge, uzmem dvojicu cjepara koji začas izrezaše i iscijepaše. Dođem u drvarnicu da vidian kako rade, a oni samo nadvoje-natroje rascjepe pa bacaju, đójā slāžû.

- Krupno je. Ne valja tako.

- Ne može sitnije. Neću ja cijepati svoje nokte - osijeca se jedan, a drugi prihvaća:

- Sitno brže gori, pa nije durećno kao kad se ovako cijepa.

Odmahnem rukom, jer znaan da me ni onako ne bi poslušali.

Do nekoliko dana dođe stari Ibriš, ali još mršaviji i blijeđi nego što je bio.

- Šta je s tobom, Ibriše, po Bogu brate?

- Ne pitaj me, efendija, slab sam bio, a kó bećarina, pa niko poslužiti. Ali opet, fala Bogu, kad saan ja na noge ustao, pa će se nešto i zaraditi. Ne daj mi, Bože, ruku pružiti!

Pagleda drva i zavrtje glavom.

- Kakvi su ovo helaći radili? Ovo je kô ni sebi ni drugome. Kako će im Bog dobro dati, kad ga oni drugom ne žele. A naplatili su, bezbeli?

- Sigurno.

- Crn im obraz! Kako bi bilo da ja ovo opet iscijepam? Svakako se ovo drvo može na troje ja na četvero razbiti. Pa kako su složili!

- Ako nemaš drugog posla, a ti cijepaj.

Najprije je oborio kamaru pa onda počeo cijepati po svom tabijatu, kao da pravi taslake za nanule. Ali, opazio sam za ono kratko vrijeme što sam ga gledao da nema više snage zamahivati sjekiroren koliko je trebalo. Jednom mu se sjekira iskrenu i zamalo

ne posiječe sve prste na lijevoj ruci.

Kad sam došao na podne kući, on još ni pola nije svršio.

- Iбриše, ako ne možeš, hajde ti kući, pa dođi drugi put!

- Mogu ja, efendija, kô mladi mladić. Samo sam se nešto bio zamislio, pa me to prevari i zadangubih.

- A o čemu si to mislio, Iбриše?

- A ništa, besposlice.

- Deder da čujem.

- A eto... ama ništa...

- Pa kaži mi, majka mu stara - i potkućih mu kutiju.

Kvrgavim prstima savi podebelu cigaretu, pa kad odbi dim i dva, otpoče kao da sam sebi kazuje:

- Ja sam ti, efendija, od Ljubuškog; ako ćeš pravo, iz Studenaca. Ako si kad čuo, tu može i pirinač biti, tako je tamo zemlja dobra, samo je klete nema dosta. U mog oca bila dva dunuma, a bilo nas petero: tri sestre, brat i ja. Otac i mati pomrli, sestre se poudale i odnijele nešto prtenine i rubenine, a nas dvoje na dva dunuma. A u komšije nam prvoga, Mate Pažina, Bog dao isto tako i u zemlji i u čeljadi. Ostala dva brata na dva dunuma, pa Cvitan odmah u Ameriku, a Jure ostani na starini. Neki dan, dok sam sihodio u čaršiju, govori jedan Ljubušak u kahvani kako se Cvitan nakon trideset i više godina vratio kući iz Amerike, pa sad kupuje zemlju. Pa to kazuje, kako hoće i bratovo da kupi, a brat bi i prodao, ali u grunтовnici zapisan i ja. Sad, to kazuje onaj Ljubušak - a i ne zna da o meni govori - hoće brat da ga, to, bivâ, mene, proglasi mrtvim, pa da proda. Ja se ušutio, ne prokazujem se. A i nisam se nikad ni kazao ko sam ni oklen sam. I rat došo i prošo, a ja radio svoj poso. Nisam s policijom nikada posla imao. Nemam nikakve isprave ni ćageta, a sva čaršija zna Iбриša. Bratu se nikad nisam javljao.

- A što, ako Boga znaš?

- Pisati ne znam, a i da znam, šta bih mu pisao? Ako je dobro, hvala Bogu, a ako i nije, i tako Mu hvala, a ja mu nemam oklen pomoći. Ali ovo me od neki dan pobrka, pa ne znam kud udaram. Hoće me, eto, živa zakopati. Hoće da reknu da me nema, da sam već zemlja i da se moje proda. A ja to ne dam. Ali šta ću! Da se sad kažem ko sam, niko mi neće vjerovati. Više je od trideset godina

kako sam otišao ad kuće kao golobrad momčuljak. A sad sam grumen zemlje. Da odem kući, niko me poznati neće, ni brat rođeni.

- Pa vjerovat će ti. Znaš šta si ostavio i gdje si ostavio. Kad odeš u svoje selo i kažeš koga sve znaš, tko je onda bio živ, koja je čija njiva bila, svi će ti vjerovati. To i sud priznaje.

- A može li se onda onaj moj dunum prodati?

- Ne može, ako ti nećeš da se proda.

- Ja neću nikad. Ja bih da se ono nikad ne mogne prodati, nego da bude u našoj kući, pa nek sad brat bere što Bog dadne, a iza njega njegova djeca i unučad.

- I to se može uraditi.

Uputio sam ga kako će to uvakufiti i pomogao mu da ode nakon više od trideset godina kući.

Kad se vratio u najljepšem što je imao, iskrpljenu i čistu, sav preporođen kazivao mi je kako je onaj dunum uvakufio, kako će brat to zemlje raditi i davati svakog Ramazana dvije oke zejtina za kandilje na ljubuškoj džamiji. Brat se začudio kad ga je vidio, a drago mu bilo što je živ, i odustao od prodaje onag svog dunuma.

- A ja ću, ako Bog da, odraditi za ono što si mi dao da dođem do kuće.

- Lako ćemo za to, Ibriše. Ne prekidaj se ti!

Iza toga još je dva-tri puta dolazio, i cjepukao kao mrav, da mi ga je žao bilo iz dna duše, ali milostinje nije htio. Htio je da zaradi svoj kruh.

Ne mogoh ga više gledati kako se nemoćan pati, pa pozvah dva snažna cjepara, a njemu rekoh da ih nadzire, da im pokazuje kako ja hoću da bude iscijepano, složeno i uređeno.

Kod Careve ćuprije sjedio je obično i čekao da tko kupi kola drva i da se pogodi da iscijepa. Upozorio sam nekoliko prijatelja na njega, i oni su mu svaki put dali ponešto, ali ne da on cijapa, nego da će on to novca što od njih dobije odraditi dok se malo oporavi, osnaži.

Ponekad bih ga vidio kako oči hrani toplim somunima, što ih pekar prodaje na drugom kraju mosta i kupio bih mu jedan, a on bi se nekako zasramio:

- Nemoj, efendija, nisam ja muhtač sadaci. Imam ja svoje

ruke i svoj alat; ja ću, ako Bog da, zaraditi.

- Ja ti to i ne dajem kao sadaku. Gdje bih ja to tebi? Ti si vakif jedan. Samo kô mislim, lijepi somuni, topli, a i tko zuba nema, neće se s njima mučiti. A ti ćeš ovo, ako Bog da, odraditi, kad se malo oporaviš.

I tako je on primao milostinju ne pružajući ruke i ne cigančeći kao drugi, ali je zato često ostao i gladan i kao stijena leden.

Posljednji put vidio sam ga prošlog Ramazana. Iza iftara pošao sam u čaršiju. Na uglu kod Careve ćuprije sjedio je na »kozi«, ali nekakav spadnut, kao prazna vreća. Svjetlo kandilja s Careve džamije umivalo mu je blijedo lice i srebrnu bradu.

- Ibriše, kako si? Jesi li mogao iftariti?

Nije odgovarao.

- Bi li šta mogao pojesti? Hoćeš li kahvu jednu? Hoćeš li zadimiti?

Nema glasa. Sagnuh se. Ibriša nije bilo među živima. Ljudi su sigurno prolazili kraj njega žureći se svojim kućama ili prijateljima na iftar, a on se, nijem ad danjega posta i noćnog gladovanja, osvrtao za njima ne dajući glasa. Ljudi su prolazili kraj njega, žurili se i ne osvrtao se na nj. Ulice su začas zanijemile, sumračak se spustio na zemlju, s tabije se oglasio top, kad su i kandilji planuli, a on ostao sam sa svojom gladi. Ali mu je duša bila puna, što sada, dok sjaj stotina žarulja obasjava njegovo lice, u njegovom malom mjestu žmirkaju tri kandilja na munari, tri kandilja s njegovim zejtinom, i čitavo mjestance s Božjim imenom pristupa skromnoj večeri, dok će ovdje sada jedni podrigivati od preobilne sofre, a on, prazne utrobe i čista srca, ohlađen, a čitava je života radio da bude drugima toplo, poći u prosekturu bolnice, pa onda u ilovaču na Bakijama, bez pratnje, bez suza i govora, bez nadgrobnog biljega, da u predsoblju vječnosti čeka da stupi pred Vječno svjetlo.

ŠEH JUJO

Ili su zbilja bili golemi zato što su takvi bili ili zato što sam ja bio mali, ali i sada mi lebde pred očirma njihovi krupni likovi u ćurkovima i latama, s velikim bijelim ahmedijama i kao snijeg bijelim bradama.

Posjedali bi po sećijama u muftijinoj sobi, njih desetak, a najmlađi je zabacio za sebe sedamdesetu, pa bi govorili nekim sočnim i zvonkim turskim ili perzijskim stihovima, podsjećajući se vremena kad je grad bio sjedište uleme, učenjakâ i pjesnikâ kad su oni bili djeca, i ponekad bi sumorno uzdahnuli, što Grad ostaje bez svojih atributa.

Bio sam mali, sasvim mali, za zemlju prirastao. Jedva sam se vidio iza stola u muftijinoj sobi, jedinog predmeta koji je govorio da je to ured u kojemu se svršavaju službeni vjerski poslovi, ali u koji bi došli kadgod ovi divni starci, bijelih brada, bijelih ahmedija, s dugim čibucima, na koje bi pušili blagajski baščenjak, iskrižan »na mravlju nogu«, da uz dim cigarete ili lule i uz kahvu osvježe uspomene na stara vremena, koja svi već iz navike nazivamo dobrim.

Kako su svu naobrazbu sticali na arapskom, turskom i perzijskom jeziku, tako bi u bosanski govor umiješali čitavu bujicu orijentalnog rječničkog blaga, da ih pravo nisam ni razumio, ali sam osjećao ljepotu njihova kazivanja, onih starih čudesnih vremena i njihove duše. Ja sam vjerovao u ljepotu njihovih duša u njihovu dobrotu, pa kad bi tko kasnije i govorio što nepodobno o njima, ako ih nisam mogao odbraniti od napadaja, ja sam u dnu duše vjerovao da nedostojni govore o njima nedostojno, da im ruše ugled u očima

mladih, samo da bi ovi pošli stranputicom.

Iménâ bih im se možda mogao i sjetiti, ali lica svih mi se sada čine jednaka, gotovo potpuno ista. Bijele i bjelje brade, neduge i valovite, brci iznad usana podrezani, a sa strane opušteni i s bradom izmiješani. U nekog tek nešto požutjeli od dima. Lica izborana, ali núrli, svijetla, čela naborana, a ahmedije bijele, samo s malim, sitnim razlikama u načinu smotavanja finog pamučnog platna oko fesa. Svako odijelo jednako skrojeno, do pod vrat zakopčani prsluci, pa preko njih hrke, a po ovima late ili ćurkovi. Svi u jednakim širokim šalvarama, u svih bijele vunene čarape, pa mestve, a čifte ostavljene pred muftijinom sobom.

Eto, takve ih pamtim, a i sad, poslije dvadeset i više godina, prisjetim se neke zgrade, o kojoj su pričali i ja je na svoj način shvatio i zapamtio. Pričali su, naravno, najviše o svojim prethodnicima, o ulemi Grada, kad je nje bilo dosta, a nije hitjela za službama i plaćama, jer su svi bili dobro stojeći građani, posjednici, age i begovi. Pa i među ovima koje sam ja zapamtio bilo je neovisnih koji su imali dosta vremena za česta razmišljanja i rijetke razgovore, ako i nisu bili bogataši. Nisu bili ni sirotinja koja traži i prima kakvu bilo službu. Nisu to bili svećenici koji provode povučen život kurijama ili samostanskim sobama, nego ljudi života, koji su ponekad, svršivši i najviše vjersko obrazovanje, otvarali dućane i prodavali robu, da ne bi morali živjeti od prodavanja znanja, koje su radije dijelili bez trarženja materijalnih nagrada. Bivali su i zemljoposjednici, koji su išli povremeno u svoja sela, da vide i da nadgledaju što se radi na njivama, u vinogradima, na livadama. Oni su se miješali u vrevu svagdašnjeg života kao i njihovi sugrađani bez njihove naobrazbe, ali su vazda umjeli sačuvati dostojanstvo neovisna učenjaka, pa bili u službama ili živjeli kao obični vjerski obrazovani građani.

Možda to nisam iz njihova društva čuo, ali sve mi um leti, da je to zbilja bilo njihovo kazivanje o Šeh-Juji. Da, taj Šeh-Jujo. Za njega sam saznao prvog ramazana, u kojemu sam i ja nekoliko dana kao dijete dobrovoljno postio.

Obično bi se išlo u džamiju Tabačicu da se sluša iza ikindije učenje Kur'ana. Onda je to bilo u ljetu. Ispod samog džamijskog poda teče Radobolja i osvježuje hladovinom od posta umorne, gladne i

žedne vjernike.

Ali uoči samog Bajrama ide se u Šarića džamiju, i kad se pokloni hatma hair-sahibiji Ibrahim-agi Šariću, svatko tko zna čitati u Kur'anu dogradi jedan svezak i sjedeći skrštenih nogu, njišući se cijelim gornjim tijelom, poluglasno ili punim glasom recitira tekst Kur'ana, pa se čuje samo neko zujanje u džamiji, kao kad se roj pčela objesi o granu, i onda se pokloni hatma pred dušu Šeh-Juji. On je pokopan u groblju koje je cesta odijelila od džamijskog groblja, u turbi od šest kamenih stupova jednostavnih kapitela, s elipsastom nezavršenom kupolom, koju mu podiže u prvoj poli prošlog stoljeća hercegovački vezir Ali-paša Rizvanbegović-Stočević.

O njegovoj učenosti saznah kasnije iz knjiga, ali ono što u djetinjstvu o njemu slušah, osta mi kao ugodna svojina duševnog života, plemenito saznanje o jednom velikom, umnom čovjeku, kojeg znani poštuju, a i neuki, koji su makar kad što o njemu čuli, s dužnom se pažnjom obaziru na njegov skronni mauzolej plemenitih linija. Čak i djeca, kojoj se ne dâ učiti, idu za četrdeset jutara pred Edrelez na njegov grob i prije izlaska sunca uče Jasin, da im se otvori vidik pred duhovnim očima. I u njegovo vrijeme bilo je obijesne mladine, koja bi se grubo našalila čak i s ovakvim učenjakom, kojega je znanje i carski Stambul, izvor učenjaka, cijenio. Pred džamijom je, po običaju, bilo uvijek *nòsilâ*, na kojimma se nose mrtva i od kuće do groblja, i *teneširâ*, na kojima se kupaju umrli. Bilo je uvijek ljudi koji su zazirali od ovih rekvizita posljednjeg čovjekova puta od kuće do džamije i dalje do groblja, ali je bilo i pustopašne mladeži, koja je slobodno lijegala na *tanešir*, koji je stajao obično u jednom uglu džamijskog dvorišta, na kojem se okupalo stotinama umrlih od raznih bolesti. Bilo je i takvliih koji bi od obijesti legli na nosila, dok bi ih drugi pokrili čohom i podigli na ramena, pa nosili po džamijskom dvorištu.

Tako se jedna skupina ovakve mladeži skupila u dvorištu Šarića džamije i zabavljala se i ondje gdje nije mjesto za zabavu. Opazili su iz daleka Šeh-Juju, a onda nekom na um pade i predložiti društvu, da se s njim našale. Pozvat će ga da klanja *dženazu* jednom od njih, koji će leći na nosila.

I zbilja jedan leže na nosila koja oni podigoše na mejštaš.

Drugi izadoše na ulicu i pozvaše Šeh-Juju u džamijsko dvorište.

- Da nam, efendija, klanjaš dženazu našem drugu, evo ovdje, - govorili su oni.

- Dobro, dobro, - veli im Šeh-Jujo. - A kakvu hoćete da klanjam dženazu? Živom ili mrtvom?

- Kako to, efendija, živom ili mrtvom? Tko je vidio živom obavljati sprovodni obred?

- Ništa, ništa. Ja samo pitam.

- Naravno, mrtvom.

Stao je ispred svih na mejtaš na kojem su bila nosila, leđima okrenuta njima, a oni se za njim poredali, podgurkujući se i prigušujući smijeh da ne provali. On im se onda, po običaju, okrenuo samo napola licem i pitao ih:

- Kakva znate ovog čovjeka?

- Dobar, Allah rahmet ejle, - odgovorili su susprežući jedva smijeh.

- Da mu halalimo! - Halal olsun!

Onda je Šeh-Jujo najavio da počinje obred sprovoda odraslog muškarca i nije se više okretao, dok nije obavio molitvu, a onda je pošao iz dvorišta. Sad su svi oni prskali od smijeha, kako su hodžu prevarili, i čekali da im drug skoči s nosilâ.

Počeli su ga zvati, ali se on nije ni odazivao ni micao.

Podigli su čohu s njega, a on je bio ukočen, mrtav.

Tako su kazivali o Šeh-Juji, a sam Bog zna pravu istinu. Jesam li to čuo od njih, stare uleme, koja se okupljala kadikad u muftijinoj sobi, ili od nekih drugih stranaca koji su vjerovali u Šeh-Jujinu vidovitost, ne bih se smio zakleti, ali ovo sam čuvâo više puta od ljudi koji su znali kakvog je nekad učenjaka imao Grad.

U nekoj evropskoj zemlji vladao je neki duka. Neću govoriti o njegovoj vladavini ni o njegovoj državi, jer nisam ni od njih čuo ime toga dukâta, te zemlje, a ni ime vladara, koga su samo dukâm zvali u svom kazivanju. Imao je jednog sina i ovaj ga je po njegovoj smrti trebao naslijediti, ali se onda pojavi još jedan nasljednik, koji je tvrdio da je nezakoniti sin dukin i da mu pripada pola dukâta kojem je vladao njegov otac. Prvi sin je poricao pravo samozvancu, a ovaj je opet bio uporan u svome traženju. Koliko god su suci htjeli biti

pravedni i po Božijem i po ljudskom pravu presuditi ovaj slučaj, nisu znali, po čemu će ustanoviti, je li ovaj zbilja sin starog duke. Svi pravници u Evropi su se bavili ovim slučajem i ostali nemoćni kao pred nedokučivom zagonetkom.

Dvorjanici malog duke su nešto znali o tome, da je stari duka bio »od tog posla«, da je mogao imati i nezakonite djece, ali je bilo sumnjivo što se pretendent javio tek po smrti čovjeka, za koga je tvrdio da mu je otac. I mladi duka, koji nije bio bahat i slavohlepan, volio bi dati i više od pola svoga dukáta kome god nego da se u njegovim očima unizi uspomena na oca, na plemenita čovjeka, kakav mu se uvijek činio. A vrijednost čovjeka, oca, strašno bi pala u njegovim očima da se kako bilo dokaže da je bio »od tog posla«.

Kad u Evropi ne nađoše odgovora ovome zakučastom pitanju, po čemu bi se dokazalo, je li varalica ovaj čovjek koji traži nasljeđe bez ikakva prava na nj, ili je zaista dukin sin, a onda bi po zakonima toga dukata imao pravo nasljedstva, sjetiše se istoka i istočne mudrosti, koja nekada začas riješi i ono što se čini zakučasto, da se nikad ne bi moglo razmrsiti. A kako je mladi duka bio u dobru s turskom carevinom, posla diplomatskim putem upit na vijeće turskih učenjaka da oni stvar presude po zakonima istočnih mudraca.

Je li onda bila i u Stambolu oskudica u učenim ljudima ili je možda sudbina htjela da se naš Grad proslavi, teško je to sada, nakon više od dvjesta godina, dokazati; tek se desilo i to, da je vijeće učenjaka odlučilo obavijestiti vezira za vanjske poslove, da ni oni ne mogu stvar riješiti, pa neka jave mladom duki njihov odgovor, da se nije takvo pitanje na Istoku pojavljivalo niti ga je tko od njih nalazio i učio u moru knjiga pisanih s desna na lijevo.

Onda je nekom starcu između njih palo na um, da ima jedan čovjek, kojemu su nudili u Stambolu visok položaj, kad je u carskom gradu svršio nauke, ali on je volio u svom rodnom Gradu biti muftija nego u Stambolu, gradu careva i caru gradova, postati vremenom i šejh-ul-islam. I rekao im je, kad su se čudili što neće da ostane u Stambolu, za koji su se svi otimali, i vojnici, i učenjaci, i trgovci i rentijeri: »Da nije ljubavi za domovinu, opústili bi oni krševiti krajevi.« Jedan starac iz vijeća učenjaka sjetio se Šeh-Juje i rekao da se pošalje upit njemu, pa ako ni on ne znadne, onda zagonetka nema

odgonetke.

Neki oholi učenjaci su se protivili da se pita jedan provincijski hodža (tá, da je što vrijedio, već bi bio u Stambolu!) ali drugi su ga poznavali i osobno, dok je učio u Stambolu, ili samo po čuvenju, dok su nekima od njih dopirale do ruku i njegove fetve, pa prihvatiše prijedlog da se sastavi upit i da se odmah pošalje po najbržem tataru u Mostar.

Onda je brza pošta išla na konjima i nosio ju je tatar na najboljem konju, a za njim je jahao također konjanik - surúdzija, koji bi puhao u rog i bičem gonio svoga i tatareva konja, pa gdje bi ga stizao, tu bi ga bičem udario, i konja i tatara. U određenim razmacima bile su menzilhane, gdje bi ositavljali umorne konje a zajahavali odmorne, i dalje jurili noseći najviše puta tek jedno važno pismo.

I tatar je dojurio s Istoka na Zapad, u Bosnu, a onda od Sarajeva na jug, u Mostar. Raspitivao se za Šeh-Jujinu kuću, pa kad ju je našao, rekoše mu da ga nema kod kuće, da je otišao u Vrapčiče na imanje, ali da će se istoga dana vratiti. On neka se odmori i pričekaj.

Tatar se samo raspitivao gdje su Vrapčiči, a onda, ne obazirući se na gostoljubive ponude, zajahao vilena ata i okrenuo putem kojim je došao.

Kod Zalika vidio je da mu u susret ide pješe jedan hodža, pa pomisli da bi to mogao biti onaj radi koga je on čak iz Stambola došao ovamo. Zaustavio je konja i istočnjački kićeno upitao, da li ima sreću govoriti s ponosom učenjaka, morem znanja i čovjekom punim vrlina, sa Šeh-Jujom.

Skromni čovjek je rekao, da je on Božji rob, siromašan ako ga Bog ne pomiluje svojim oprostom, glavom Mustafa Ejjubović, zvani Šeh-Jujo.

Tatar je skočio s konja i uz znakove najdubljeg poštovanja izvadio iz njedara savijeni papir, svezan preko sredine crvenam vrpcom, prinio ga ustima i onda predao učenjaku, koji je čučnuo kraj grobljanskog zida, odriješio vrpcu i pročitao upit. Onda se zamislio, ali ne što ne bi odmah mogao odgovoriti, nego zbog žalosnog stanja, da su u Stambolu već izumrli učenjaci kojima ne bi bio nikakav

problem odgovoriti na ovako pitanje, i da je tamo nauka spala na tako tanke grane, da moraju već u zabačenu provinciju slati na rješenje ovakvih stvari.

Onda je iza pasa izvadio divit i na poledini istog pisma napisao:

»Raskopat će se grob u koji je zakopan duka i izvaditi će se jedna njegova kost, možda rebro s lijeve strane prsa, iznad srca, zatim oprati i staviti u posudu s čistom vodom. Iza toga će se iz lijeve ruke onoga čovjeka koji tvrdi da je dukin sin izvaditi kap krvi i kanuti na onu vodu, nad kost. Ako mu bude zaista sin, krv će potonuti i prionuti za kost, a ako mu ne bude dijete, njegova će se krv razliti po površini vode.«

Mirno je zatim zatvorio divit i stavio ga za gas, pa pružio smotano pismo tataru i krenuo u Grad, dok su tatar i surudžija pritezali kolane na konjima, čudom se čudeći, kako ovo sve ovako ukratko bi, radi čega su oni, ne ispadajući gotovo iz sedla, proveli petnaest dana na putu iz Stambola do Šeh-Jujina Grada.

MUSTAFA SARAJLIĆ

Iza Šeh-Jujina vakta bilo je u Mostaru uleme, ali nikada više onakva alima i zata kakav je bio on. Bilo je nekad i dobrih alima, ali je s ilumom kao i s vatrom u haste: sad skoči, čini ti se izgorjet će insan, sad spane i hasta dođe do sebe.

Tako je i u našem gradu bilo iza Šeh-Juje sve na tanje, ali kad dođe za muftiju počiteljski kadija, Mustafa-efendija Sarajlić, rodom iz Stoca, opet oživje nauka. Iako se rekne »Ulemi je hased mahsus,« ispak je onda bilo u Mostaru uleme koja je uviđala da ima i boljih kandidata za muftiju nego što ih je bilo u Mostaru, pa su pozvali sa strane alima. Nije to bila ni velika udaljenost, do Stoca nema ni dan hoda, da bi se moglo reći da je muftija stranac. Nekad su opet u Mostaru bivala i po dvojnca muftija: jedan za grad na desnoj obali Neretve, a drugi za lijevu obalu, samo se ovaj drugi zvao blagajski muftija.

Bio je to učenjak, muderis, pobožan, ako se može reći, i preko mjere. Malokad se na važan položaj postavi mlad čovjek. Kadija Dubin bi rekao: »U nas dođe na veliko mjesto čovjek, kad mu se hajs osiječe.« I Sarajlić bio prilično u godinama kad je postao muftija. Ljetovao je u Gnojnicama, udajenim dobar sahat pješackog hoda od Mostara. Išao bi rano u Mostar da održi ders u medresi i putem učio mrtvima »Jasine« i »Fatihe«, sjećajući se zahvalno svakoga tko mu je u životu bio prirastao srcu, a kad bi došao do Šeh-Jujina turbeta, zaustavio bi se i podigao ruke do visine prsa, s dlanovima okrenutim nebu, da bi proučio Fatihu za dušu onoga koji je svojim ilumom

proslavio Mostar, kao što ga je proslavio i sultan Sulejman podigavši mu kameanu ćupriju preko Neretve.

Hodao je kao paučak: ni mrava ne bi zgazio, a ni za najvećeg blata po sakacima nikad mu nije ni trunak kala pao na ustiju od postula, a kamoli da bi zablatio mestve. Gledao je preda se, a ljudi koji su sjedjeli na ćefencima ili na pragovima kućnih vrata, skakali bi ispred njega na noge i oprimali njegove selame.

Često je vodio svoju telebu iz medrese u Gnojnice na teferič, i tu se s mladima i sam pomladio, blago se smiješeći na njihov veseli smijeh i bučne izraze zadovoljstva u prirodi, u blizini svog voljenog ustâza.

Ako je vidio pauženu ruku, a on imao uza se koju paru, nije prošao da ne bi šta tutnuo na dlan. Nije gledao kakvu tko kapu nosi a nije ni prožio kome nije bila ljuta nevolja. Nije se jednom desilo da bi netko tko je prožio bio u dronjcima. On bi ga tada uzeo za ruku, zaveo ga u prvi sakak koji vodi u Neretvu, brzo skinuo hrku, dugu anteriju i košulju, pa mu dao košulju sa sebe, a obukao anteriju i preko nje hrku. Zimi je preko svega toga nosio i džubbu. Kad bi prošla hefta i muftinica vidjela da je vakat da muftija promijeni čamašir, dobacila bi mu opranu košulju i gaće, a on bi se onda presvukao i oprao.

- A gdje ti je košulja?

On bi, kao dijete koje ne umije slagati, bezazleno, u po glasa rekao: »Ja dao, a šta sam drugo mogao. Na meni je ostala još anterija, a on nije imao ni čestite košulje.«

Ona se ljutila, ali znala je da joj je džaba ljutiti se, jer će to biti i drugi put, ako on naiđe na kakva prosjaka, pa bi odmah makazama ostrigla od trube beza koliko ide u mušku košulju i sašila. Takav je on bio, a Hamz-efendija je opet bio drukčiji. On bi rekao ženi: »Podaj ti sadaku gdje vidiš da je mjesto, a ja nekako ne mogu; ja sam potvrd, pa mi to ne ide od ruke.«

Jednom je išao od kuće u medresu, gdje je držao ders, a u dershani je bilo i njegovo sjedište kao muftije. Uvijek je bio zaokupljen mislima o svojoj talebi, o ilumu, da im šta ne zaboravi kazati što zna, da im ne ostane šta dužan, kako bi on govorio. Jer ne prenijeti mladima sve svoje znanje, to je kao zadužiti se a ne odužiti

dug. On se zadužio kod svoga ustaza, a dug treba vratiti svojoj talebi.

U razmišljanju je prisnijetio pruženu ruku. Bura je puhala od Porima i s Veleža, pa se njemu zavlačila pod džubbu, a pružena je ruka bila gola. Pažljivije je pogledao: ni ostalo tijelo nije bilo kako zaštićeno. Tu ne može mnogo pomoći ni srebreni groš. Pozvao je miskina da pođe za njim.

Hadži Smail aga Aršinović, koji je u taj mah otvorio avlinska vrata da izađe iz kuće i ode u kahvu na Tepi, a znalo se za muftijinu naviku da će dati i košulju sa sebe, ne može otrpjeti da ne zovne:

- Muft-efendija! Vidiš li ko ti ište sadaku?

- Ja vidim pruženu ruku.

- Ama on je zimmija.

- I njemu je Allah dao dušu, a i njega štiti islamska država.

- Vallahi će se on isjan učiniti čim mu se pruži prilika, a ti ga pomaži, de!

- Bolja je gornja ruka od donje.

Muftija je po starom običaju skinuo beznu košulju i dao je golaću, pa drhteći dok je obukao anteriju i hrku, a preko svega i džubbu, ispričavao se siromašku: »Nemam ništa uza se od para, a da ti šta više dam od odjeće, ne smijem od žene. Meni je reda s njom živjeti pa je ne smijem srditi.«

Kad nastupi tenzimat, kad svi građani postadoše ravnopravni, hrišćani podigoše crkvu na Suhodolini, pa iako je bila zbog strmice zemljišta na kojemu je sagrađena jednom dijelom pod zemljom, ako i nije imala zvonika, imala je onu preslicu nad vratima u pročelju, gdje je smiješteno zvono. Narod se uzbunio, ne dâ da se zvono oglasi, a ne dâ ni on, muftija, ali Ali-paša dozvolio, jer je sultan tako htio. Možda sultan i nije dozvolio drage volje, ali su ga prisilili duveli da dadne vjersku ravnopravnost svima građanima, pa se nije imalo kud nego dozvoliti. I muftija nije mogao podnijeti zvonjavu, pa se odselio u Gnojnice. Kome je trebala fetva, trebalo mu je ići u Gnojnice, a tko je tražio iluma, tome nije bilo daleko otići ni za Kavdak. Vasijet je učinio da ga, kad mu vakti-sahat dođe, zakopaju u seoski harem u Gnojnicama.

Pa kako je za njegova vakta ponovo oživjela nauka u Mostaru, tako je bilo uleme sve donedavno. I dođe vakat da se ulema

prorijedi, da je gotovo i nestane, da hodžinskog kijafeta sasvim nestane, pa sad, ako ćeš alima tražiti, traži ga pod francuskom kapicom, a gdje vidiš golem saruk, dobro znaj da tu hodže nema!

OTMJENI PROSJAK

Sjedio sam na terasi kafane »Central«. Ljetna je sparina i rijetki prolaznici su se tiskali uza zidove, da ne pane na njih žarka sunčana zraka. Oni su zakopčani, kako se i pristoji ljudima koji se služe ulicama gradskog središta, imaju tvrde ovratnike i zategnute kravate, a cipele su im uske i duge kao ptičiji kljunovi. Bivlo ih je i s bijelim rukavicama, a one su pekle kao cipele upaljenih žuljeva, ali šta da građanin ne podnese da bi bio elegantniji, da bi na se svratio pažnju, osobito ako je još seljak porijeklom, prva generacija nove građanske porodice koja nipošto ne bi obukla opanke ni hlače od domaćeg sukna. Asfalt, koji su neumorno prali, začas se sušio, samo s jednog kraja, u sjeni hotela »Centrala«, laštio se kao površina rijeke, u kojoj se oglédajû obalske pećine ili drveće. I tako sam se zanio u misli, kako bi to sada bilo lijepo sjedjeti kraj Jasenice, duboke dva ljudska boja i široke za dobar troskok, na mekanj travi, nad koju su se nagnule grane smokava petrovača, kojima se kroz cvat pomalja ukočena kap meda. Pa izuven spusti noge u vodu, koja se mlako vuče kao i lijeni svalovi kroz nju, a samo joj ponekad dašak vjetra uzbiba površinu nježno i treperavo kao kad se hvata kajmak na sutlijašu.

- Gore glavu! - probudi me iz sanjareaja krepak glas pjesnikov.

- Da si mi zdrav, pjesniče!

- I ti da si mi veseo! Nešto mi se činiš snužen.

- Sjedi kod mene, ili prema meni, ako ti neće udarati sunce u oči.

- Pjesnikom me zovu. A to znači među nama rečeno, - spustio je glas, - da ja ne mogu sjedjeti gdje se plaća za jednu kahvu koliko ja platim za pet u periferijskim kafanicama, gdje mi je i mjesto.

- Pa kad ja zovem, onda si, makar i u kafani, moj gost.

- Danas primam čast, iako baš po svojoj garderobi ne bih mogao tu sjedjeti. Ali, nisno se dugo vidjeli. Daj mi pričaj o čemu si tako mislio, u što si se bio onako udubio?

- Besposlica. Zamišljao sam se kraj jedne rijeke u nas. Čak sam gledao u njoj i ribe, a ovaj jadni limun u pivskom buretu, koji zimi čami u takozvanom zimskom vrtu, zamjenjivao mi je ogromna stabla smokava nad vodom.

- Priznajem, bujna fantazija, kad ti asfalt može predstavljati rijeku. Bojim se, bit ćeš mi konkurent.

- I ostalgija, prijatelju! U ovo doba, kad ne odem u svoj rodni kraj, i u ranu jenen, kad berači uđu u vinograde i kerovi u gajeve, a ja s puškom čekam na kakvu prolazu ili raskršću, prazna mi je čitava zima i čitavo proljeće. Kad odem dolje, dotaknem se rodnog tla i udahnem onog našeg seoskog zraka, osjetim da mi se povrati snaga, koja mi dostaje do slijedećeg ljeta. I sjetim se onog čudovišta iz mitologije, koje je Herkul ubijao, kako je dobivalo uvijek novu snagu kad bi dotaknulo zemlju, pa ga je najposlije Herkul morao izdići, da bi ga rastavio od zemlje, i tako mu je uspjelo zadaviti ga. Uostalom nisam baš siguran, je li to bio Herkul ili netko drugi i koga je ubijao. Nije li se ovaj ubijeni zvao Antej, sin Zemljin? Samo mi lebdi pred očima slika toga bića, koje nogama leprša po zraku, kako ne može dotaknuti zemlju, iz koje mu je dolazila snaga, i kako je zbog toga jadro...

Došle su kahve i srkali smo ih, misleći svaki svoje misli. On je istom došao iz Brčkog, sigurno na dan-dva, možda će tiskati zbirčicu nježnih pjesama, koje će onda s teškom mukom i s mnogo poniženja prodavati ljudina, koji ih neće, ako ih i kupe, ni prorezati, a kamoli pročitati. A da li će tko osjetiti onu ustreptalu dušu, koja nekad šapće, a nekad grmi riječima, koje u ustima običnih smrtnika imaju svagdanje, građansko značenje.

- Malim te, malo vatre!

- Oprosti, evo i cigareta. Ja se nešto zanio, zaboravio i da te

ponudim.

- Tvoja ne bi davala onaj užitak kao ova moja...

- Jer je hrđavija?

- Ne, jer je ovo posljednja.

- Za nju si mogao dobiti toliko dima, da bi ti, kad dvije spržiš, ostala još posljednja.

- Ovo je u mene jedan običaj koji je imao još samo stari muezin brčanski, Derviš Polovina. Kako je on umro, taj običaj samo ja podržavam.

- Da čujemo te finese.

- Kad sam u najgorem stanju, kad nemam novac za kutiju cigara, takvih kakve eto i ti pušiš, kupim najbolju cigaretu, ali samo jednu, jer mi ne ostane ni za pola druge, i onda je polahko, na tenahne, kako Turčin kaže, ispijam. Ona mi intenzivnije zamrači vid nego po dužine drugih. A kad nemam ni toliko, ja se strpim, nisam kao Derviš Polovina. Uostalom moja je manifestacija neimanja sitnija, drukčija, neuočljiva, a i moja funkcija u društvu nepotrebna, pa nema onda ni smisla da dajem znaka da sam još među ljudima. - Prizvuk gorčine treperio mu je u glasu.

- Ne, nemoj tako. Pjesnici su svjetlo u tami, harmonija u ljudskoj vrevi ... Nego, daj mi ispričaj o tom čudaku Četvrtini.

- Polovina ze zvao, a bio je čovjek i po. Bio je muezin u džamiji koja stoji na ušću Brke u Savu, lijepa i zvučna glasa, istančana sluha, da bi se i drugi, a ne samo muslimani, zaustavljali kad bi on okuisao. To je uostalom bilo sve što je imao, pored nešto kućice s jednom prostorijom, u kojoj je bila i soba i kuhinja. A plaća njegova zna se već kakva je bila. Da je primao mjesečno kaliko mu je vakuf plaćao godišnje, magao bi pristajno kao bećar u svojoj kućici živjeti. Da se rodio u drugom kojem narodu, da je školovao glas, možda ne bi bio drugi Caruso, ali bi za jedan stupanj niži i opet bio svjetski pjevač. Ovako je bio samo jednostavni muezin u provinciji, koji se pet puta penjao uz osamdeset i četiri stepenice munare i skladno dozivao prolaznike, koji su onda još vjerovali da ima Bog, i poneki se svraćali na molitvu u džamiju.

Ali jednoga dana zadrhtao mu glas. Kao kad se grlo osuši, pa se vidi samo micanje usana a zvuka nikako nema, dva-tri puta mu

izišlo usred ezana nekakvo šištanje i on jedva dokrajčio. U džamiji je bio nekako posramljen zbog ovaga što se njegovu zvonkom glasom desilo. Kad je džemaat izašao iz džamije, on se jedva izvukao na sofe i s mukam preključao vrata.

- Derviš-aga, šta ti ono bi? - pitao ga stari Edhemović.

- Da te šta ne boli?

On nije odgovarao. Edhemović ga je pogledao pažljivije i, makar da je suton pao na zemlju, vidio mu na licu da čovjek gladije. Izvadio je kesu, razvezao je i dao mu forint.

- Šta je ovo? Ja nisam ...

- Prouči mi materi »Jasin«.

I čovjek otišao kući na večeru. Te je večeri Derviš Polovina opet onim svajim običnim zvonkim glasom dozivao vjerne, da pred Allahom panu licem k zemlji, a glas mu se razlijegao do na onu stranu Save, do Gunje. Na izlasku iz džamije, kad se suočio s Edhemovićem, činilo mu se da je prestao biti onaj prijašnji moralni čovjek koji živi od najskromnijeg redovnog prihoda, što graniči s glađu, da je zapravo primio milostinju, da je prosjak. I ta ga pomisao strašno mučila, iako on nije tek tako za ništa primao novac. On je Edhemovićevoj materi proučio za dušu »Jasin«, ipak je dakle zaradio novac, makar da je dobio mnogo, mnogo više nego se za takav trud darivaju hodže.

Kad se stari Edhemović raspitao u Vakufskom povjerenstvu kolika je plaća muezinu, začudio se i zaprepastio:

- Pa ja se ne bih za one pare onoliko puta popeo uz munaru i s nje sišao i bez okuisanja.

- Vjerujemo ti, - rekli su mu u vakufu, - ali ova džamija nema imetka, i ovo je najviše što mu se može dati.

Derviš Polovina se i dalje penjao uz munaru, okuisao, vršio revno svoju dužnost, dok jednog dana ne dođe revizija iz vakufake uprave iz Sarajeva. Dozvaše ga u vakuf.

- Dođi ti nama u Sarajevo! U nas se obrali muezini, pa ćemo tebe postaviti u Carevu džamiju. I imat ćeš plaću pet puta veću...

- Iiih! - Uzdahnu on. - Kažu da je Sarajevo lijepo, da se svijet tamo nosi kao cvijet svaki dan, a ja se samo na Bajram zaodijem kako treba i čuvam ono sirotinje.

- Preabućemo mi tebe, pa ćeš moći u najljepše društvo...
- Nemam ja tamo nikog poznata.
- Pa upoznat ćeš se.
- Kažu da je veliko Sarajevo.
- Koliko dvadeset ovih kasaba.
- Pa ne može biti da nemate tamo boljih muezina?
- Ima ih dosta, ali ti bi doista bio prvi.
- Ne mogu ja, braćo, ostaviti ovo mjesto. Fala vam koji mene zovete, ali ja volim ovdje.
- De nam barem. kaži, zašto voliš?
- Eto, ja volim, kad baš velite da mi glas valja, da me i oni prijeko čuju kad ovdje okujišem, i neka vide kakvi su muezini ovamo pokraj Bosne, pa nek misle kakvi tek moraju biti u Sarajevu, koje je kolik dvadeset Brčkih.

Članovi vakufskog povjerenstva i revizori iz Sarajeva zagledali se. Poslije, kad je on otišao, gledali su da mu iz kakve bilo stavke proračuna povećaju plaću, ak niodakle ništa.

- Nema fajde, ljudi, pomoći mu se mora. Moramo mu između se redovno skupiti pa mu dati.

- Lijepo, koliko god reknete, ja pristajem, - kaže stari Edhemović, - samo ja sam vidio na njemu da on ima ponosa, da on nije prosjak, a ovo je neka vrsta milostinje.

- Nećemo mu davati kao milostinju. On je u dvadeset i četiri sahata zaposlen jedan sahat kao muezin. Neka nam šta bilo radi u onom ostalom vremenu, pa da mu plaćamo rad.

- Nije on ni za kakva posla. Ne bi bio ni za to da uči djecu u mektebu. Neka nam u dokolici uči mrtvima pred dušu, a sebi da očuva dušu, pa ćemo biti zadovoljni i mi i on.

I na tom ostalo. Svaki ga sutradan naponase pozvao i rekao mu, da mu štogod prouči pred dušu netko oca, netko materi, netko djeđu ili nani, i da se navrati kad bude gotov.

Tako je Derviš Polovina sjedio na sofama pred džamijom, s Kur'anom u rukama i spominjao mrtve, a onda bi zaredao ispred dućana Hadžimehmedagića, Hadžiselimovića, Edhemovića, Kučukalića i još nekolicine drugih koji su ga darivali.

Jednoga je dana zaredao od dućana do dućana i svima im

rekao:

- Ne može ovo ovako. Vi imate vazda posla u dućanu, pa kad ja dođem, često me i ne opazite u ovom mom izlizanom odijelu. Kad već hoćete da mi pomognete, neka vas Allah nagradi iz svojih bol-hazana, ja ću vam samo kad dođem u teško stanje, doći u dućan u svojoj bajramskoj opravi, pa mi onda dajte što vam od srca pođe. Neka znate, kad vam dođem u najboljem što imam, onda sam u najtežem stanju, pa...

I tako je on, kad bi plaću patrošio, kad bi posljednji ručak pojeo i bez večere legao, pa kad bi sutra osjetio drhat i napuklost u grlu, došao kući, umio se, obukao beznu košulju sa svilenim rukavima, čohane šalvare, džubu i svilenu žutu ahmediju, pa se prošetao kroz čaršiju jednom i drugi put, a kad bi se vraćao prema džamiji, istrčavali su iz dućana preda nj njegovi zaštitnici i krišom mu tutkali u džepove krune i forinte, i on bi se uputio pravo kući, presvukao se opet u svagdašnje ruho, penjao se na munaru da javi svijetu, neka se ne zanosi suviše ovim prolaznim svijetom, neka ostavi za čas svoje svagdašnje poslove, neka umije određene dijelove tijela, pa kad stane u džamiji jedan pored drugoga, pred Boga, oprat će dušu i biti čisti i nevini kao istom rođena djeca...

ČOBAN DUDUK ČALDI

Umihana-hanuma je bila pametna žena, bistra, razgovorna, caru je mogla dževab dati - prâvâ Hercegovika, Mostarka. Dva je čovjeka izderala, djecu lijepo odgojila, a umjela je govoriti kao da kazuje iz knjige. U onom vaktu, kad žena nije ni iz mahale u mahalalu išla bez velike spreme, kad se isprtljavalo na selo o Edrelezu, a o Kasumu sprtljavalo sa sela s ljetinom, ona se udala za Turčina, baš pravog pravcatog Turkušu, Stamboliju, oficira. Bilo je to u onaj vakat, kao da je, ne budi primijenjeno, otišla za drugu vjeru, ali ona otišla, roditelji je dali. Kako je bila zihinli, još dok joj je čojk služio u Mostaru, ona je lijepo naučila turski.

Kad je došla Austrija, čojk joj, turski oflicir, morade u Stambol, pa i ona ode s njim. Živjeli su rahat, Bog im dao dvije curice, a ni njoj, uz voljena domaćina, nije bilo neobično. Sastajala se sa ženama iz komšiluka, s oficirskim ženama, - kasnije nam je kazivala, kako se slučajno upoznala i zapazila s jednom pašinicom, pa je čak jednom i u Dvor ulazila, - naučila je turski kao prava Turkinja.

Bila je pobožna žena. Držala je do turkovanluka, pa joj nije ništa prolazilo. Orilo-gorilo, namaz joj nije prolazio, nije joj se ramazan nikad uduljio, nego je i učajluka postila, a pred bajram skontaj šta ima i šta joj prelazi preko nisaba, pa podijeli zećat. Nikog nije praznoruka vratila s vrâtâ, ako je došao tražiti sadaku.

Kad je živjela u Stambolu, redovno je išla na vazove. U to vrijeme je bio jedan čuven muderris, Emin-efendija, koji je bio vaiz u Aja-Sofiji džamiji. I ona je stalno išla. Čovjek je otrpati do džamije,

pa se kroz jedan sahat navrati po nju i doprati je kući, a stanovali su blizu medrese Krk-češme.

Emin-efendija je tako lijepo vazio, da ti je uvijek bilo žao kad završi vaz i rekne »Čoban duduk čaldi,« jer si još željno očekivao da iz usta prosisplje dževahir, kojim ćeš ljepše okтити dušu nego ikakvom almas-granom prsa.

»Išla ja tako,« pričala je Umihana-hanuma, »svakog petka iza ićindije, kad je on ženama kazivao vaz. Ali začudno mi ono njegovo Čoban duduk čaldi, što bi rekao na kraju.

Počnem ja pitati one žene što su oko mene sjedile, što ono Emin-efendija svaki put rekne na kraju vaza, ali mi ne znade nijedna reći. Hele, pitaj jodnog petka, pitaj drugog, trećeg, a niko mi ne zna objasniti. Jednog patka poslije vaza ustanem ja pa pravo pred ćurs, s kojega je Emin-efendija vazio.

- Eh, kizim, ima li šta što bi ti trebalo objasniti, što nisi razumjela?

Ja mu velim: Emin-efendija. Ne znam šta ti znači ono na kraju: »Čoban duduk čaldi.«

Malo se osmjehnu, pa će:

- Neka, kćeri, neka si baš upitala! Sjedite svi da vam ispričam.

Ja sam iz Anadola, seljak. Imao sam dva mlada brata, pa kako smo bili posiromašni, a ostali nejaki iza roditelja, spremimo se da idemo u Stambol. Sva trojica smo imali veliku volju da učimo. Imali smo nekoliko groša u sitnu, pa krenemo pješe, od sela do sela, prema Stambolu. Gdje god smo došli, svijet nas je lijepo primio, nahranio nas, konak nam dao i ujutro nas ispratio. Ono para smo čuvali, ako se gdje dobro umorimo, a ispadnu nam kakva kola pa moradnemo sjesti i povesti se kolima.

Jednog dana smo putovali, a mrak se počeo spuštati prije nego smo naišli na selo koje smo očekivali. U nas torbe prazne, bez hrane, a i mrak se napravo spusti. Skontasmo se tu zanoćiti, pa što dragi Allah da. Uto opazismo vatru, a vidjesmo da je i šuma blizu. Zdogovorismo se da krenemo prema vatri, jer gdje je vatre tu ima i ljudi, pa El-hućmu lillah.

Dođosmo tamo, kadli dvojica čobana naložila vatru, a u kotao nalili mlijeka, pa se ono uzvaruje. Okolo ovce polegle i preživaju.

Nazvasmo selam, a oni ga prihvatiše i ponudiše nas da sjednemo. Kazasmo se ko smo i kuda smo nakastili, ali nas mrak preteče. Oni nas hulusi kalbile primiše: »Evo, što je Bog dao, večeraćemo hljeba i mlijeka, a imademo šta prostrijeti i čime se pokriti, kad bude vakat spavati.«

Kad se mlijeko uzvari, zadrobiše hljeba, dadoše nam kašike i svi se lijepo nahranismo. Oprasmo ruke, a onda uzmemo abdest da klanjamo akšam, pa će brzo i jacija. Lijepo smo se pripremili i klanjasmo akšam, pa nakon kratka razgovora ustadosmo i jaciju klanjati. Mene kao najstarijeg proturiše naprijed da im budem imam.

Klanjali smo i dovu učili, a meni duša nekako puna tu, u prirodi. U šumi je mrkli mrak i tišina, samo ponegdje rekao bi da huji vjetar, a nigdje se ni grančica ne pomiče. Mirišu jagode u paprati. Negdje kao da se bulbul pojavi. Nebo je puno zvijezda, samo nema mjeseca.

Nekakva mi ljepota i dragost napunila srce, pa bih sav svijet zagričio.

Kažem: »Braćo, ovo je krasno mjesto, a mi na hairli putu. Odužismo se Božijega duga. Kako bi bilo da zaištemo od Rabba da nam ispuni naše želje, da svaki od nas zaželi jednu stvar što misli da bi mu bilo najdraže.«

Svi to begenisaše i u jedan glas rekoše: » Dobro! De ti prvi zaželi! Ti si najstariji.«

Ja onda rekoh: Ja sam pošao u Stambol na nauke. Ja želim da mi Allah dadne volju za radom i ustrajnost u učenju, pa da postanem muderris i da se popnem do časne deredže vaiza u Aja-Sofiji.

Oni svi rekoše: »Amin.«

Onda moj srednji brat, koji je imao velike ambicije, reče: Ja želim i ištem ad Boga da svršim nauke i vremenom postanem sadri-azam.

Mi svi rekosmo: »Amin.«

Najmlađi brat je bio skromniji i zaželje od Boga da postane mutesarriif u vilajetu odakle smo bili rodnom.

Svi rekosmo: »Amin.«

Onda jedan čoban reče: »Ja želim i ištem od Allaha dželle šanuhu, da mi dadne džennet.« A odmah i onaj drugi čoban isto reče

što i njegov arkadaš i mi svi rekasmo: »Amin.«

I tako vrijeme po vremenu, mi dođosmo u Stambol, prihvatismo učiti i postigosmo visoke deredže. Bog dade te ja dobih idžâzet, postadoh muderris u jednoj medresi, pa vremenom i vaiz u Aja-Sofiji. Srednji mi brat postade veliki vezir, istina zakratko, jer se u nas sadri-azemi često mijenjaju, a najmlađi ode za mutesarifa u naš vilajet i dugo je devletu hizmet činio, dok mu ne dođe vakti-sahat.

Pa sad, eto, razmišljam kako nam je Dženabuhak uslišao svima dove, kako smo ih na onom čistom mjestu, čista srca zaželjeli, a bezbeli je tako uslišao i dove dvaju čobana. Pa koliko su ona dvojica čobana bila pametnija od nas, jer su sada u džennetu, ako su umrli, a Allahu-alemu su umrli, jer evo vidite kako sam ja piru-fânî, a seljaka težak život i nevolje otjeraju u grob prije nego građanina.

Tako nam je Umihana-hanuma pričala. Kad je prvi put obudovala, onda je bio naš Mostarac Hadži Arif-efendija u Stambolu na naukama, pa se udade za nj, a kad se on zaželje svog rodnog mjesta, vratiše se oboje u Mostar.

Ona je znala hićâjâ kô niko živ: sve jednu svrši, a drugu počni, pa smo bili najsretniji kad bi ona nama došla na sijelo, a sastajali smo se češće, jer su njezina mati i moja nena bile dvije sestre.

BEDELI

Sejjid Emin Akkad je dolazio na godine u naš šehar, gdje je tražio da bude bedel za kakva umrlog bogataša, pa, iako nije nikad bio sâm, ako je bilo i drugih Arapa koji su tim poslom dolazili u Bosnu, on nije nikad ostao da ne bi našao bedeluk. On je bio neka vrsta mekanskog plemića, starenika, pa su ga i drugi Arapi koji bi se zatekli pred ramazan ili uz ramazan u našem gradu priznavali kao nekog starješinu, a on je imao i nekakvo gospodsko držanje. Bio je visok i vitak, lijepo se nosio, a gotovo trideset godina je redovno dolazio, osim za prvog svjetskog rata, a da se nije moglo na njemu opaziti da stári. Znao je lijepo turski govoriti, a dolazeći redovito desecima godina u našu zemlju i čineći usluge našim hadžijama koji su išli posjećivati sveta mjesta, a po pravilu nisu znali nikakva jezika osim onoga koji su usisali s majčinim mlijekom i koji su nazivali bosanskim, on je govorio i bosanski toliko da se moglo razumjeti šta hoće da kaže, a i on bi dobrim dijelom razumio šta naši ljudi govore.

Odsjeo bi u Morića hanu, a prizivali su ga na iftare i sijela političari, hodže i trgovci, plemići i skorojevići. Bilo je dana da je bio pozvan i na dva i tri iftara. Bio je umjeren u jelu i nikad se nije mogao priviknuti na ono obilje od desetak ili petnaest raznih jela uz iftar.

Bio je odani sultanov podanik i nije volio Hašimije, koji su se odmetnuli od turskog sultana, kao ni kasnije Suudije. Čini se da su Turci zlatom kupovali naklonost arapskih šejhova, srebrom sitne građane, a bakrom mekansku i medinsku fukaru, samo da bi se mogli smatrati vladarima svetih mjesta. On je valjda dobivao čorbu od

srebra s udrobljenim rijetkim dukatićem, ali je vazda s oduševljenjem govorio o sultanu koji je bio i halifa.

Svaku večer uz ramazan sijelilo se u velikoj kahvi u Morića hanu na katu, iza teravije. Nekad bi se, kad je ramazan padao u zimsko doba, i starijim ljudima i Arapima bilo studeno da klanjaju u čaršijskim džamijama, ova kahva pretvorila u džamiju. Svakako u njoj nije bilo stolova ni stolica, sjedilo se po sećijama i prostrtom podu, pa bi se, kad bi nastupio vakat od teravije, začas potrnule cigarete i sklonili findžani i ibrici, a po podu se razastrle ovčije kožice ili serdžade. I imam bi se našao za cio ramazan, pa bi mu se uoči bajrama skupila lijepa svota novca. Tražilo se samo da brzo klanja, stenografijom, da bi teravija bila čas prije gotova, da bi džematlije mogle što više sjediti i pričati i da ne izdangube u pušenju duhana. Nekad jc duhanski dim bio toliko gust, da bi ponetko za- tražio od kahvedžije Hasage Dedića da otvori čekmu na prozoru, a on bi se, ters kakav je bio, samo obrecnuo: - Kome udi dim, nek se slegne. Pri tlima nejma dima.« Kad bi netko otvorio vrata, povirio da vidi ima li u društvu onoga koga on traži, pa nahrupila iz hodnika svježjija hava, povikali bi odmah neki: »Zatvori vrata, uteče mačka!«

Jednog ramazana kad se već uglavnom znalo tko će ići na hadž, a za koga će ići bedel, i kad je ostalo nekoliko Arapa bez bedeluka, i Sej jid Emin je, što bi se danas reklo, izvisio. U Sarajevu nije nitko htio slati bedela za svoje nemoćne starce ili umrle roditelje, koji su bili bogati i za života trebali ići na hadž. Neki domaći ljudi, da bi pomogli siromašne musafire Arape, tražili su im pismeno bedeluke po provinciji.

Kako je bio ramazanski tátil, i Salih Safvet efendija iz Nuvaba bio je u svom rodnom mjerstu uz ramazan. Tamo je upravo bio umro jedan bogat građanin, i Salih-efendnja se sjetio Sejjid-Emina.

Nagovorio je sinove umrlog da pošalju za oca bedela. Pristali su i odmah je udaren tel Uzeiragi da pronađe Sejjid-Emina, da mu iznajmi auto do Duvna, gdje će biti obavljen ikrar i gdje će se bedelu dati pare za bedeluk. Uzeir-aga pronašao šofera i auto, a Sejjid Emin je jedva čckao da dobije kakav bilo bedeluk.

Nije onda kao danas bilo i automobila i autobusa kakvih

možeš samo zamisliti. Pošta se prenosila jednom ili dva puta heftično, a kad zapadā snijeg na Kupresu i puhne vjetar kroz Kupreška vrata, onda sva zapadna Bosna ostane bez ikakve veze sa Sarajevom. A te godine je ramazan bio uza zemherije pa, iako nije bilo velika snijega, bila je suhomrazica koja je svrdlala kroz insanske kosti. Na takvom vremenu Uzeir-aga je našao Sejjid-Eminu automobil na kojemu su prozori bili od prozirnog kaučka, vrata su štitila putnika samo da ne ispadne iz auta, a što se tiče promahe, nije je nedostajalo. Nije uostalom bilo ni puno ni mnogo boljih automobila od ovoga. Putovanje makadamom trajalo je čitav zimski dan, a kad su bili na Kupreškim vratima pukla je guma, pa su morali u akšamskom sumraku rezervnu montirati. U kafani u Kupresu su se putnici malo raskravili, a Sejjid Emin je pitao mještane kako se ovo mjesto zove.

- Kupres - rekli su mu.

- Kibris? - pitao je začuđen Sejjid Emin, koji nije mogao izgovoriti p, a i vokale je drukčije čuo i izgovorio.

- Kupres!

- Kibris? Subhanallah! Ovo je bosanski Kibris?

- Jah, jah! - potvđivali su mu ljudi, dok je on krávio zamrzle noge kraj peći i pio neku toplu tekućinu koju je kahvedžija nazivao čajem.

Došli su po mraku u Šuicu pa u Duvno. Zahvalno je zagrlio Salih-Safvet-efendiju koji mu je našao bedeluk. S mnogo patetike i grimasa govorio je Salih-efendiji materinskim i turskim jezikom kako se napatio putem, a on je, razumijevajući oba jezika, pucao od smijeha. Prevodio je i domaćinima iz čije će kuće ići bedel i svi su se smijali Sejjid-Eminovu pričanju.

Iako je bio veliki doček i zijafet, Sejid-Emin je želio što prije u Sarajevo, pa, ako i drugi Arapi budu našli bedelluke, da odmah krenu u svoju toplu domovinu, noseći bosanske dukate, da kao blaga plodonosna kiša orose suhu arapsku zemlju.

Šofer se htio odmah vratiti u Sarajevo ujutro, ali se vrijeme promijenilo i snijeg napadao pa zatrpao puteve od Duvna do Šuice, Kupresa i do pola Koprivnice, prema Bugojnu. Jedino je još bio otvoren put preko Aržanog u Split, a otuda u Mostar, ali prijetilo je

nevrjeme da će ostati Duvno i s te strane zatvoreno. Zato je na brzinu obavljen u džamiji ikrar, a u hadžijskoj kući iftar, i Sejjid-Emin se odmah po sehuru, zagrlivši se sa Salih-efendijom i oprostivši se od domaćina, koji su mu dali mastan bedeluk, krenuo u Mostar, pa onda prekosutra ujutro u Sarajevo.

Isprozebao, jedva je čekao iftar, da se mogne liječiti čajevima, tamnim i olje slatkim. Po teraviji je već bio u kahvi, gdje se sakupilo redovno sijelo: Uzeir-aga, dvojica Edhem-aga, dvojica braće Aga, a kad se kaže Aga, zna se da su to industrijalci, koji su imali pilane pa im nije u društvu nikad ni trebalo navoditi ni imena, a još manje prezimena, doktor, hećimbaša, Sejfaga Tašaković i druge sitnije čaršijske age, a među njima ih je bilo koji su se odijevali više nego skromni, da bi im tko ih nije poznao mogao udijeliti i sadaku, a oni su mogli općini zajmiti para da isplati ajluke svim svojim memurima na prvog, ako bi općina zapala u takvu priliku da ostane kokuz.

Jedva se sačekalo da se sakupi obično društvo, jer netko klanja u ovoj, netko u drugoj džamiji, a u doktora se doma klanja džematile teravija, pa je sve jedne hefte imam Hafiz Džafer Fakih iz Medine, a druge hefte hatib Gazi Husrevbegove džamije. Njega valja ponajdulje pričekati, jer se u njega posijeli malo prije teravije, uz kahvu i cigaretu, a tako isto i poslije teravije, dok se svijet nakon kraćeg zadržavanja razide: netko doma, netko u »El-Kamer«, netko u ovu a netko u onu kahvu, da malo pokrati noć sijelom.

Uzeir-agi su vazda bili dragi zevzekluci, pa bi povukao za jezik Sejjid-Emina da nešto ispriča. On bi mahsus, i sam misleći drukčije, naročito isticao tobožnje zasluge bivšeg mekanskog šerifa Husejna, od dinastije Hašimija, koga su, nakon što im je učinio ogromne usluge u prvom svjetskom ratu protiv Turaka, Englezi surgunisali na Cipar. Dovoljno je bilo pred Sejjid-Eminom spomenuti šerifa Husejna, pa da skoči kao da su poda nj bacili šaku konjskih muha.

Napokon se sve društvo okupilo i Sejjid Emin počeo pričati o svome putovanju preko Kupresa, ali ga Uzeir-aga prekide i napomenu mu, kako je nekad ovaj isti Sejjid-Emin prije dvadesetak godina došao u Bosnu da traži bedelluk, pa ga jedan aga poveo na vrelo Bosne. Do Ilidže su se dovezli pasažerom, a usput je Asim-aga

Lopardija pjevao uz harmonike. Zelenilo, cvijetne staze, vodokoci na Ilidži, a malo zatim i vrelo Bosne s obiljem bistre vode toliko su zadivili Sejjid-Emina, da je uzviknuo: »Vallahi, ako vam se Allah ne smiluje, nećete nijedan u dženet, jer je u vas dženet na ovom svijetu.«

- A šta sad veliš na ovaj snijeg?

- E, ovaj vas snijeg liječi. Ovo je vaš džehennem.

Uživali su u njegovoj gestikulaciji, pričanju i, uveličavanju bure i snijega. Ali kad je pričao o Kibrisu, o vjetru, o autu koji se zamalo nije prevrnuo, bilo je smijeha do suza.

- Ima i u nas Kibris - a mislio je na Cipar, kako ga Arapi izgovaraju - ali je ono dunjalučki džennet. Tamo raste grožde, smokve, masline, ali ovaj vaš Kibris ...

- Kupres, Kupres - ispravljao ga je Uzeir-aga.

- Jah, jah, Kibris. U ovaj Kibris je trebalo surgunisati šerifa Husejna, a ne u onaj na denjizu...

Opisujući strahote vjetra nije više nalazio riječi u našem jeziku da bi i njemu i nama dočarale atmosferu kulminacije njegove razorne snage, pa je zatrtosio turski: Vallahi, orada ruzgârûn Pâdišâhi.

Nastale su priče o bedelima i njihovu traženju bedeluka. Sijeldžije su prebirale na glas tko je dužan ići na hadž, za koga bi trebalo slati bedela. Obavljali su neku vrstu inventure svačijeg imovnog stanja. Izredali su dosta imena, samo se prisutni nisu uzimali u obzir, od kojih je malo bilo hadžija, a svi su, po imućstvenom stanju, mogli i trebali ići na Ćabu. Spominjali su ovog ili onog, a Arapi, patencijalni bedeli, slušali su onoliko koliko su razumijevali. Bili bi oni zadovoljni da se nađe i kakav potanak bedeluk, da im se plati samo putni trošak i da im nešto malo ostane za porodični život, skroman kako su se odvajkada naučili, ali su bili slabi izgledi.

Samo je šejh-Abdulah našao bedeluk u jednom selu kod Rogatice, ali se i on napatio gore nego i Sejjid-Emin. Njega su iz Sarajeva uputili s pismom u Rogaticu, ali onaj na koga su ga uputili bio je otišao u Sarajevo. Jedva se je nekako sporazumio sa subesjednicima da traži bedeluk, a onda su ga ljudi uputili u neko selo, dva sahata hoda udaljeno od Rogatice. Nisu baš bili veoma obazrivi prema musafiru da ga netko osobno odvede do sela, što

inače nije adet Rogatičana, nego su mu samo pokazali pravac u kojemu treba da ide i na sahatu mu pokazali za koliko će vremena doći do sela. On se uputio u svojoj antariji i tankom kaputiću, a zemlja je bila smrznuta kao kost. Kad je promrznut došao nadomak sela, nasrnuli su na njega psi tornjaci, da ga raznesu. On se saginjao da uzme kamen s puta da njime otjera pse, ali svaki kamen srastao sa zemljom. U mucu je vikao: »Prokleta ova bosanska zemlja! Puste pse na te, a svežu ti kamenje za zemlju da se ne možeš braniti!«

NAŠ EFENDIJA

Ostao je siročić od osme godine nakon oca, a kad mu je bilo dvanaest, i majka mu se preseli, kako se ono kaže, u drugi, bolji svijet, a da je on ostao na gorem svijetu, nema sumnje kad se zna da nije imao nikakve bližnje rodbine, a ni imetka. Prodavao je tuđe perece, poslušao kadgod koga, za što bi dobio koju paricu i tako životario s nekom daljnjom tetkom.

Ali ipak nije osjećao kakvih naročitih životnih jada, jer ni dok su mu roditelji bili živi nije živio u kakvu zevku, a onda nije bio ni go ni gladan. I zapjevao bi nekad, a glas mu bijaše nježan, pa ga počеше akšamlučari zvati da im ugađa uhu dak im šljivova rosa i druga miva ugađaju grlu.

Da dijete ne postane noćnik, Hafiz Ibrahim efendija Salihagić uze ga naučavati hifz. Dijete bistro učilo je marljivo, i u četrnaestoj mu se godini prouči hafiska dova. A da u ostalom ne ostane adžamija, pobrinu se Hafiz Ibrahim efendija i nekoliko trgovaca iz čaršije, sakupiše mu neku mraku i poslaše ga u Šeher u medresu. Tamo se zlopatio, učio sarf i nahv i zadugo ništa nije znao šta uči. Uz ramazan uz mjesne hafize i on učio, kao najzadnji, mukabele iza sehura, podneva i ićindije. Pogdjeto ga pozvao kadgod na iftar, na ručak nitko. U jednoj džamiji muezinio na jaciju, a uoči Bajrama, kad se dijelio gureba-tefter, i njega nešto zapalo. Pojeftino kupio mrtvačku čohu za džube, a Mehmed-majstora terzije materi proučio hatmu, pa mu je ovaj sašio, i tako prebili jedno za drugo. Za nekolike sadakait-fitre naručio čifte, ahmediju oprao i premotao i na Bajram osvanuo kao cvijet. Ni naš hakim-efendija nije došao toga jutra dotjeraniji u

džamiju.

Učio on tako dvije godine, kroz mozak mu proljetale fil-mazije i fil-muzarije, mufredi, muzekkeri, hazuri i gaibi i ostali gramatički oblici, koje je tek na kraju druge godine počeo shvaćati. Istom je tada saznao da ima jedna škola gdje se drugačije uči, gdje se na lakši način predaje i gdje se nauka lakše shvaća. Ušavši u treću godinu medrese upisao se i u Darul-muallimin.

Već u prvim danima nastave osjeti on lahkoću u učenju i slast u nauci. Poče istom shvaćati što je prije dvije godine učio. A kad je već bio probijen led, prionu kao žedan čovjek na bistru izvoru, i poče čitati i učiti što mu je do ruku stizalo.

Pri svršetku ponudiše mu da se upiše u Nuvvab, ali on odbi. Treba nam, reče, sitnih radnika da odgajaju omladinu po kasabama i selima i moja je želja da svoje snage tamo upotrijebim. Za Nuvvab će se naći kandidata među kadijskim sinovima. Ja bih rado i tamo učio, ali mi se čini da je šteta da moj narod na me čeka još pet godina, kad već sad mogu da mu ponudim makar svoje skromne sposobnosti.

Muderisi i drugi nastavnici ga pohvališe i preporučiše vakufu da mu nađe kakvo mualimsko mjesto. Poslaše ga u našu kasabu i odrediše drugim mualimom s dvadeset i pet forinti plaće mjesečno, preporučivši Vakufskom povjerenstvu da mu dadne još jedan džihet, da ga na primjer postavi muezinom u kojoj mahalskoj džamiji. Kad dođe u Kasabu i javi se Povjerenstvu, poslovođa sazva sjednicu, a članovi mu odrediše, po želji Direkcije, muezinsko mjesto u Begleraginoj džamiji sa četiri krune plaće mjesečno, da okujiše na svaki vakat, mete džamiju, pere cilindre, nalijeva petrolej u lampe a zejtin u kandilje za ramazana. Kad ga poslovođa sutradan pozva i javi mu kao s nekom prijateljskom naklonošću za novu vazifu, on malo planu u licu, ali se suzdrža:

- Hvala i vama i gospodi članovima Povjerenstva što ste mi povjerali muezinsku službu u tako lijepoj džamiji! Meni je osobita čast vršiti ovu funkciju koju je vršio i naš pir, Bilal Habešija, i ja ću je vršiti savjesno, makar i besplatno. Za te četiri krune izvolite vi naći ferraša koji će čistiti džamiju i vršiti drugo što je potrebno.

Poslovođa se nađe u neprilici:

- Znate, efendija, to je nekako unišlo u običaj da muzeini

obavljaju i te funkcije.

- Ja nisam učio ni u medresi ni u Darul-mualliminu kako se metu džamije, čiste cilindri i nalijeva petrolej i zejtin, iako su i to poštenu poslovi...

Još nije ni u čaršiju izašao, a već ga dočeka njegov kalega, prvi muallim i upravitelj mekteba, podvita džubbeta na leđima, u potpećenim postulama.

- Šta, zar ti nećeš da budeš muezin?

- A tko vam to reče?

- Rekoše nam da si se zahvalio.

- E nisu vam pravo rekli. Bit ću muezin, ali neću biti ferraš.

- Ama onda nema ajluka.

- I ne treba mi.

- Bogme nisu četiri krune na odmet.

- I nisu, ali treba poštovati i funkciju koju čovjek obavlja i svoju ličnost i hodžinski kijafet.

- Ti si onda neko begovsko dijete, nenaučeno na teretan posao. Samo ne znam otkud ode u hodže?

- Kakav beg? Nisam elhamdulillah. Mehmed Suljić, pa beg! Ha, ha - osmjehnu se.

- Pa dobro, brate. Eto ljudi pokazaše dobru volju da ti se dâ mrven posla i zarade, a ti zarade nećeš.

- Ali ne bježim od posla.

- Vallahi, ja te ne razumijem.

- Ni ja vas. Nosite ulemanski kijafet, a ahmedija vam potamnila. Džubbe ste podvratili na leđa kao torbak, a postule vam potpečene. Na anteriji vam se vidi šta ste jeli otkad ste je skrojili.

- Ama, dijete - okrenu se prvi muallim hadži Hasan-efendija oko sebe - ti kao da si se napio, da od mene vidiš dvojicu ili više ljudi, pa ovaki ste, pa onaki ste, a ja sâm, jedan jedini s tobom.

Mehmed efendija Suljić vidje da prvi muallim nije još saznao da se jednom čovjeku može reći vi, kao što se govori i ti, pa se osmjehnu:

- Allahemanet!

- Allah selamet - odmahnu rukom hadži-Hasan efendija, zađe za ćošak, čučnu, a onda dođe s lijevom rukom u muhlji od šalvara do

šadrvana pred čaršijskom džamijom i opru ruke. Skide ahmediju s glave, pogleda niz anteriju, postule. »Nema fajde, baš sam se malo zapustio. Valja sijedoj reći da me pretrese. Ama ako on bude onakav utanmaz pa svakom bude u oči govorio ono što o njemu misli, slabo će proći. Neće on svijetu hatme učiti, a od sama ajluka nema ni suha kruha. Spustit će on durbin, spustiti, jah...

S Begleragine džamije začu se ezan. U toplo podne zažuboriše nad kasabam u nekim za njih nečuvenim arijama riječi pozivanja na namaz, kraj kojih su obično kao gluhi prolazili ljudi koje je zauzdao dunjalučki posao. Ljudi počеше dizati glave da vide novog muezina.

- Asli je nekakav Arap došao po bedeluk?

- Možda je kakav šeh? Oni onako izvijaju.

- Ušutite da čujemo! Bit će to novi muezin.

- Tko? Je li onaj mladi hodžica što je jučer došao? Pa ojutros sva kasaba gúđi da je on odbio da bude muezin.

- Estagfirullah, ljudi, ušutite! Ovakve muezine rijetko čujemo.

I tako su po mahalama žene i djevojke u poslu zastajale, na ćefencima trgovci i zanatlije osluškivali, dok ezan ne presta.

- Halal mu materino mlijeko što ga je sisao, kad mu je onakav avaz!

- Vala, da imam abdest, sad bih otišao u onu džamiju.

- Pa to je kolajluk. Pred džamijom česma, pa se i rashladiti i...

- Ama, ugursuz mu je imam...

- Tebi svak ugursuz, a ti sam evlija. Ti bi da ti okujiše s munare, a da ga ti slušaš s ćefenka, ama da se ne ide u džamiju. A može biti bi volio, da Mujica razvuče harmonike, a on da ti zapjeva, kad potegneš.

- De, nije ni tebi mahane.

Tako se naš Mehmed-efendija paedstavio Kasabi lijepim glasom, nošnjom, dostojanstvenošću, ali kad djeca dođoše prvi dan iz mekteba i počеше kazivatbi starijima kako ih efendija svašta pita i zapitkuje a ne uče kao do njegova dolaska »elif íci ustun en«, zabrinuše se kakav je ovo sad taksirat. A kad nakon nekoliko dana čuše da je pitao tko zna kakvu pjesmu zapjevati i kad su djeca pjevala, a on ih razvrstavao u grupe, odoše viđeniji ljudi u Povjerenstvo tužiti se na

nj. Pozvaše i njega da se pravda, ako mogne. On se odazva.

- Je li istina da tvoja djeca u mektebu pjevaju?

- Jest.

- A zašto?

- Tko pjeva zla ne misli.

- Ama, ostavi ti to! Nego ne šalju roditelji djecu u mektebe da pjevaju, nego da uče imanske i islamsske šartove. Da mektepski hair-sahibija čuje njihovu dernjavu, prevrnuo bi se u mezaru.

- Ne bi. Tko se jednom ukoči, ne prevrće se više. A onda, ja sam kušao dječije glasove, da onu djecu koja imaju sluha izvježbam da uče salavate na Mevludu, da ih izvježbaim ezan učiti.

- Afv edersun! Mi mislili: nekakve besposlice.

Mehmed efendija predavao u prvom i drugom razredu, hadži Hasan efendija u trećem i vodio kancelariju, što ga je najviše znojilo, jer nije bio prijatelj peru i dopisivanju, a često bi mu i lonac i halva istjerali graške znoja na čelo u toj istoj kancelariji, kad bi odlučio da ne ide kući na ručak. U razredu mu je tabla bila vazda čista, a kreda i sunder se štedjeli. »Ne znamn koga belaja ovo izumiše sada. Hiljadu godina se učio iman kroz uši, a sad sve hoće i da napisano vide«, rekao bi on. Najveće poštovanje ulijevala je debela drenova šipka, koja je bila više table. Od njezina se straha šutjelo, a kad bi tko glas pustio, bio je potkovan. I poslije mu se više nije mililo u mekteb.

Neki dan Hašim-aga Pašalić po običaju rekao sinčiću da je vrijeme ići u mekteb. Mali pokupio sufaru i taiblu pa izašao na sokak. Ali mu se nije išlo u mekteb. Domalo pošao Hašim-aga, pa da će zakoračiti iz avlijskih vrata, kad njegov sin čučnuo na starinski binjektaš, pa se udara šakama u čelo i na glas viče: »Da sam Bog d'o Vlah!«

- A što, jadan bio za debelim mesom!

- Da ne idem u mekteb.

- Šuti obješenjače, ne bio! Hajde sa mnom u mekteb!

- Hoću, ako ću u drugi sunuf.

- Hajde makar.

Hašim-aga odveo dijete u mekteb i rekao upravitelju da je dijete premlado i da će ga vratiti u drugi sunuf, da "utvrđi". Dijete nije više bježalo.

Mehmed Suljić je ipak nekoliko utjecao na hadži-Hasan-efendiju, jer je i on malo više držao barem do vanjštine, ne zanemarujući ipak obilne gozbe, u čemu on nije mogao ni malo utjecati na Suljića. Suljić je i nadalje ostao tanak kao trijeska, vječno zamišljen, družeći se najviše s knjigama i listovima, koje je upravo željno očekivao i, što se rekne, gutao, a na koje je trošio polu plaće. Da ga nije bilo stid samoga sebe, otišao bi u Povjerenstvo i sad, nakon godine dana, primio bi se muezinske plaće, kad uredno vrši muezinsku službu, ali to je bilo samo časovito klonuće, koje je u duši opravdavao potrebom nabavke novih knjiga i listova.

- E ja ti se, Mehmed efendija, ne mogu iščuditi, koliko si zaljubljen u te listove! A bogme, nema ništa u njima.

- Ne mogu ja bez njih, hadži efendija. Knjige su mi navika. I još više, potreba. Ja bez njih ne mogu kao ni ti bez spavanja iza ručka.

- U to mi ne diraj! Efdalnije je kad alim spava, nego kad džahil ibadet čini.

- Neću ti ja u spavanje dirati. (Rano se privikao da mu kaže ti). A trebao bi i ti da malo čitaš. U svijetu se dešava svašta. Možda te mnogočega ne bi zanimalo, ali bi se nešto našlo i za te.

- Znaš šta? Trebalo bi nešto i za te naći! Kakvu lijepu curu, s nešto miraza, pa da i ti živneš. Manje bi sigurno čitao, a ne bi skapavo na bečarskoj zahiri.

Mehmed efendija se osmjehnuo. Nije mu bilo mrsko kad se o tome govorilo, ali se nije ni odlučivao da pođe u ašikovanje, u zagledanje.

- Ima vremena. Ne valja se ženiti među Bajramima!

Vidi ti njega! Vazda je među Bajramima. Onda bi to značilo: nikad se ne ženiti. A ženidba je, dragi moj, sunnet.

- Znam ja to, Hasan-efendija. Nekome je i farz, ali meni bi bila haram. Prije svega, nemam ni ja koliko mi treba da živim kao čovjek, a kad fukaraluk podijelim na dva čeljadeta ...

- Šuti, netko ide...

Uniđe Deaviš-beg Smailbegović. Nazva im selam, sjede uvrh zbornice i izmerhabaše međusobno.

- Ja došao, eto, kroz jednu heftu će se navnšiti godina kako mi

je mati umrla, pa kô velim, ja nemam kad da joj hatmu proučim, pa velim, Mehmed efendija će to, a neće mu džaba biti.

Hasan-efendija se uzmučio što njemu propade dobra hedija, a Mehmed-efendija se smrče, pa onda razblaži:

. - Dragi Derviš beže! Da sam ja varalica, ja bih ti sad rekao: Dobro proučit ću! A ti bi mi dao dva forinta. Ali ja ću ti istinu reći: Kur'an se ne prodaje. Nema tvojoj materi sevaba od onog što ću ja učiti u Kur'anu. Kad ja učim - ako s draga srca učim, sevab je meni. A zašto da mi ti za to daješ pare? Što je ona ponijela na onaj svijet, to je njezino.

- Jedna je ulema rekla da se može... - Hasan efendija se ponada da će njemu zapasti hedija s hatmom.

- Ja sam sâm kao softa učio svijetu hatme, ali poslije sam naučio, da od toga nema nikom fajde. Nego, tebi je Bog dao zlatna sina. Daj da ga ja malo više naučim izvan mektebskog vremena, pa neka on svojoj neni hatmu čini.

- Tamam, munasib - reče Derviš beg i izađe.

- E jesi, e jesi... ona prava... mal' ne rekoh... ahmačina.

- A rekao si eto!

- Dva forinta baciti u havu...

- Šta ću im ja! Živjet ću i bez njih.

Derviš-begov Bakir je bio umiljato i pametno dijete. Lahko je shvatao i drugo osim strogo mektebskog što mu je Suljić kazivao. Njegov vidokrag se širio i s njim znatiželja rasla.

- Neka te otac dade u školu.

- Govorio sam ja, pa ne da ni progovoriti. Kaže tamo se ćufure djeca.

Uzdahnuo je. »Kad on tako misli, šta će onda onaj seljak iz zabitne planine!«

Jednom je pred Derviš-begem počeo navoditi razgovor o potrebi slanja djece u školu.

- Zar da se ćufure?

- A jesam li ja ćafir?

- Nisi, ne d'o Bog!

- A eto, i ja sam bio u toj, kako ti kažeš, ćafirskoj školi, pa zar mi je to što naudilo? Čak su mi i u Darul-mualliminu bili neki

nastavnici inovjernici, pa... ?

- Znaš nije djetetu potreba da uči i da se mori. Meni je Bog dao, pa će i njemu. Bit će mu dosta što će mu ostaviti.

- Nemoj, dragi Derviš-beg, tako misliti. Ono se rekne: “Ne zna se šta nosi dan, a šta nosi noć.” Sve imanje može propasti, a znanje neće nikada pod noge ... On me često iznenadi svojim pitanjima, a i odgovorom. Daj ga ti u školu, pa kad svrši, nek ide u medresu.

- Šta, da bude hodža pa da kupa mrtve.

- Ne mora to raditi. Do kupanja mrtvih, hodža ima na hiljade korisnih poslova, a ni to nije sramota nego Bogom zapovijeden posao. Eto, vi se svi imućniji ljudi tućite: Kakve su nam hodže? Sramota je! Brzukaju islam! Samo čekaju kad će tko umrijeti da smotaju čohu i prouče hatmu, naravno za pare. Pa kako se nose? Ahmedije im kao učkuri! A ne upitate se nikad, da li bi se mogli bolje nositi i više držati do svoga ljudskog dostojanstva. I onda još jedno. Mi se gotovo svi liferujemo između fukare, pa su nam u najviše slučajeva gladne oči. A zašto vi imućniji ne biste djecu odgajali za hodžinski stalež, pa da i među hodžama bude jednom situiranih ljudi, a kad su bogati, oni su i otporni, nesavitljivih kičama.

Derviš beg je šutio, a pri polasku rekao:

- Pa još ću razmisliti o tome.

Bio je umoran kad je Derviš beg otišao. Mnogo zâr govorio, pa ga spopade neki suhi kašalj, a onda osjeti nešto slano u grlu. Pljunu u pljuvačnicu. Bila je krv.

Najprije se prepao, a onda osmijehnuo. Zar da žali život? Malo je imao zemaljskih užitaka, a mnogo briga i patnja. A onda sâm sebe zažalio. Umrijet će rano. Ono znanja koliko je imao, a nije sebi utvarao da je neki učenjak, s njim će leći u grob. Nitko se od njega neće okoristiti. Za dvije godine muallimske službe naučio je dvjesto djece imanske i islamske šartove, učiti u sufari i u Kur'anu, nekolicinu ih je naučio salavatati i mujeziniti. A sve ostalo njegovo znanje o životu ljudskom, o moralu, o ekonomskom i kulturnom napretku ili nazatku, sve ono što je, gledajući otvoreno u život oko sebe, uočio ili u knjigama našao, sve će to neiskorišćeno struhnuti. Knjige će valjda koji hodža na muhallefatu kupiti, novine i časopise

kakav mesar ili zelenar, koji će robu u njih zamotavati. I gotovo da zaplaka nad samim sobom.

Razmišljao je o sebi i o okolini. Vidio je da je sušica. Neizlječiva. Samac, bez kućne njege, utrnut će brzo kao svijeća među vjetrovima. Siromah je. Ne može se kako treba liječiti i izliječiti. Da mu barem ovo znanja što ima ne propane s njim zajedno. Da ne struhne!

Odlučio je držati vazove u džamiji.

Popeo se na ćurs. Džamija je bila puna staraca i prosijedih sredovječnih ljudi. Tumačio im je: »Innemel-hamru vel-mejsiru... ridžsun min ameliš-šejtani...« Opojna pića i kockanje su đavolji posao. Mladež se odala tim društvenim zlima. Treba je odvrćati od toga, jer je u tome zlo i za samu današnju generaciju i za potomstvo. U imecima osiromašujemo. Prodajemo kmetove i begluke... A onda obašao pogledom po džamiji. Starci su drijemali. Vâz nije uspio. Pa da, i sâm je uvidio. Onih kojim ga je namijenio, nema tu. A ove je davno to sve prošlo. Ovi su davno tobe učinili, brade zapustili, svilene ahmedije zavili.

Čitav dan je bio tužan. Iza večere se malo prošetao. Rosila je kiša i lokve se hvatale. Bila je kasna jesen i dobro zahladilo. Prošao je kraj jedne krčme. Zvonio je u njoj smijeh, cika, pjesma.

Zastao je i razmišljao. A onda otvorio vrata i ušao.

Hasan beg je pjevao zagrlivši dvije pjevačice:

*Njih su dvije, a ja sâm,
zato sjedim raspasan ...*

Onda je najednom sve zamuklo. Prošao je uvrh krčme i popeo se na pivsko burence. Ponovio je čitav današnji vaz povišenim glasom. Svi su bili zastrašeni, zasramljeni, gledajući preda se i gnječći cigarete prstima.

Gazda-Marka nije bilo u krčmi. Sišao je bio u podrum da iznese veliku pletenku rakije. Prispio je na završetak vaza. Vidio je pokolebane goste, zanijemljene pjevačice. Oprezno je spustio pletenku, primaknuo se Suljiću, dohvatio ga za jaku i ponio kao mačka miša. U jednom kutu je zaorio smijeh.

Prolazeći kraj kapele šapnuo je: »Hifzi-bega!« Harmonike su zajaukale, ćemaneta zacvilila, bubanj zagrmio, a Mica zapjevala

zvekećući defom.

Čokanji i fitalji su se napunili bez naručivanja.

Turci su bili srbadiju, Hifzi-beg je provodio gaziluke - tako je Mica pjevala.

Mladež je tamanila rakiju i meze.

Hasan beg je šutio, a onda ustao.

- Sjedi, Hasan-beže, kud ćeš ranije?! - uzvrpoljio se gostioničar.

- Mrš, ćafire jedan - petljao je Hasanbeg jezikom i povodio se na nogama. - Ti našeg hodžu da izbaciš... Ti... ti... Upamtit ćeš ti mene... - a onda se skljkao na stolicu. Glava mu pala na sto. Odsparao je duščić, a onda se prenuo. Prijetio je plačnim glasom: - Ti da izbaciš našeg efendiju... Ja ću tebi...

Povodeći se izašao je iz krčme, a onda se začuo vrisak s izvana. Jedan preko drugoga potrčali su na ulicu. Hasan beg je pao na pločnik. Pod njim se crnio drugi čovjek.

- Tko je to?

- Dižite ga!

- Dižite ih!

- Tko je taj drugi?

- Mehmed efendija!

Hasan-bega su digli, a Mehmed efendija je hropio bez svijeti. Lice mu je bilo u lokvi krvi.

- Policija, u pomoć...

- Ama, kako on...?

- Onaj ga dušmanin razbio kad ga je izbacio.

- Vode! ...

- Umij ga!

- Dignite ga! Smrznut će se.

Svi su se mučili jer se pločnik smrznuo, a u njih noge bile nesigurne. Progledao je.

- Boli li te šta, Mehmed efendija?

- Lakše mi je kad vas vidim na izvanu.

Dozvaše fijaker. Dvojica njih odoše do stana mu i položiše ga u postelju.

Za deset dana kretala se dženaza. Sav grad je išao za tabutom.

Jagmili su se da podmetnu što više puta rame pod nosila.

- Eh, jazuka čudna, kako kratko poživje!

- Pa ipak. Koliko je učinio u našem mjestu! Gledaj onu mektebsku djecu! Svako plače. A kad su djeca za hodžom plakala?!

- Čujem da nema odonda ni pola mlađarije u krčmi.

- Da ih Bog podrži na pravom putu!

- Pa gledaj, molim te, hadži-Hasan-efendije! Kako se je pretresao, kao da nije onaj prijašnji peksijan. I plače čovjek, na moju dušu.

Derviš beg je vodio Bakir-bega uza se. Dijete je plakalo iz glasa.

- Šuti, Bakire! Ne valja plakati. Dat će babo tebe u školu i u medresu, pa kad odrasteš, bit ćeš i ti pravi hodža kao i naš Mehmed efendija. Prouči mu, sine, štogod za dušu, pa ćeš prestati plakati.

VAIZ AHMED EFENDIJA

Našoj se Kasabi nije dalo u hodžama. Mehmed efendija nam mlad umrije, a bijaše poletan, da je milina. Ono što je iza njega dolazilo nije se dugo skrasivalo u našem mjestu. Neki budi po godine, neki ni toliko, a jedva da je jedan izduraio godinu dana.

Nije to da naš svijet ne valja, da neće pomoći hodžu koliko može. Ali naša ti je kasaba mimo ostale. Hoće da ima najboljeg vaiza ako ne na dunjaluku, a ono svakako u Herceg-Bosni. Mještani, naime, misle da ne smije ni vaiz u Gazi Husrevbegovoj džamiji u Sarajevu biti bolji od vaiza glavne džamije u našoj kasabi, a što ga oni ne slušaju, odnosno što ne postupaju onako kako on propovijeda, to se ne pita. Glavno je da je vaiz slatke riječi, da pametno i sabrano govori, a, što je najvažnije, mještani hoće da je obrazovan, da ga se ne postide kad sjedne govoriti s protom ili fratrom, a osobito s fratrom, jer je on učeniji i od prote.

I imali smo sreću. Poslaše nam za džematskog imama i imama Igbal-pašine džamije Ahmed-efendiju Hafizovića. Bio je mlad, svježe vanjštine i, gotovo bi se moglo reći, pomalo kicoški dotjeran. Na licu plemenitih crta okratka brada, crna, s tek pokojom sijedom dlakom, brci podrezani nad usnama, a s krajeva usta pomiješani s bradom. Oči živahne i vedre, čelo visako, a do pole prekriveno fesom, oko koga se savijala bijela ahmedija, ali ne suviše pravilno kao da je ispod pegle, nego kao da je namjerno površno nabacana, a ipak skladna. Džubbe sa širokim rukavima zimi bilo od crne čohe, a ljeti od tamno-modrog listera, a ispod njega, kako i treba da bude, hrka, pa pod njom prsluk od kutnije s dva duboka džepa i

pod vratom niska bijela jaka, koja je jedva po prsta virila iznad jake od džubeta. Noge sićušne kao dječije bile u mestvama i čiftama od parlaka. Čak i tetik od mjedi, koji je olakšavao skidanje čiftâ, bio je usjajen kao kahveni takum u tabijatli tirjačije.

Bio nam je već svojom vanjštinom svima u volji, ali smo se malne zabrinuli kad saznasmo da traži malo veći stan, jer ima sedmoro djece. Držali smo, po njegovoj vanjštini, da ima, ako je oženjen, najviše dvoje ili, s oibzirom da je hodža, troje djece, ali sedmoro, ito onako mlad, e to nam nije moglo leći u pamet. Našao je lijep stan, sunčan, s velikom avlijom i baščom, pa kad dođe s prtljagom i porodicom, nema fajde kriti, svi smo bili znatiželjni, šta će se pomoliti iz kola i auta. Iz kola se isprtljalo dosta prtljage, dosta dušeka i jorgana, ćilima i rušnih sanduka, pa smo odmah vidjeli: ili mu je domaćica mirazača ili je on iz bogate kuće, jer se o vakufskoj plaći ne bi mogao onako skućiti, a nije se moglo na njemu primijetiti ni da je džerraš, koji samo jagmi paru, barem u ono nekoliko dana što je došao prije porodice, da preuzme dužnost od predšasnika i nađe stan. A tek kad počеше djeca iz auta izlaziti za materom, koja je bila duboko zabiuljena u šamaki zar, sve jedno drugom do uha, a sve čisto i uredno, makar da su se iz dosta daleka mjesta dovaljali, u autu. Tko ih je vidio onako čiste, zdrave i rumene, mogao je samo reći, da je naš novi hodža, naš imam i vaiz, bogataš nad bogatašima, i mogao mu je samo zaželjeti od srca: »Ej Bože, budi mu na jardumu!«

Kako je razgađao plaću, s kojom drugi ni s dvoje djece ne bi izdržao ni pola mjeseoa, to je znatiželjnicima iz naše kasabe ostalo tajna, tek su svi znali da Ahmed efendija ne nosi ništa na veresiju, da baš mnogo ne kupuje, ali kupuje uvijek najbolje, i gotovinom plaća.

I koliko god smo bili zadovoljni s njegovom vanjštinom, s njegovim dažanjem, da bisma ga s ponosom mogli pokazati i strancu koji bi se interesirao kako izgleda »turski hodža«, još nas je više zadovoljio njegov vaz u džamiji.

Igbal-pašina je džamija uvijek prvog petka, kad bi došao novi hodža, bila puna radoznala svideta, pa bi poslije izostajao mnogi od posjetilaca koji su bili posjetioci Ihmal-pašine džamije, ali kako dođe Ahmed-efendija i kako poče prvog petka vaziti, svijet je pridolazio sve više, da je napunio i mahfil, i tetimme, i hajat, pa čak i dobar dio

dvorišta. Pa kad bi iz džume htio da vazi, to bi se sve tiskalo jedno preko drugoga da pobožno ga sasluša, dok bi on, sjedeći na ćursu na koljenima, nekad podigavši ruku, nekad se poduprvši o perde ćursa, nekad upirući šehadet-prstom desne ruke kao da blago prijeti, a uvijek gledajući slobodno i vedro ako sebe ljudima u oči, glasom jasnim kao zvono razgovijetno tumačio vjerske istine, koje su ljudima padale na srce i tu ostajale sve do onog časa, dok ih ne bi opet šejtan zauzdao u svoje uzde i vodio ih onamo kamo su i prije išli.

Mi smo griješili, tako je naše nesretno mjesto, griješili smo više nego se može dopustiti, a svemu je kriva, ako ćete pravo, klima našega mjesta i kotara, koja je pogodoval voćarstvu. Osobito šljiva požegača rodi, a svijetu žao sjeći mnogo drva da je suši za hošafa ili da pravi od nje bestilj, nego od davnina udrio u Mirov hošaf, pa to ti je. Mi smo znali da je sve oo onako kako hodža govori i u džamiji i izvan džamije, ali daj se ti odhrvi Iblisu, kad na svakom koraku ima krčma, a »ona« pusta jeftina, pa kad dođe ona »ešek-dekika«, tko bi smogao snage da se odupre i da se ne svrati u mejhanu.

O njoj je naš vaiz Ahmed-efendija najviše govorio, opominjao nas, korio, dokazivao ajetom, hadisom, da je se okanimo, ali je slabo u tom uspijevao. Kad bi govorio o pomaganju sirotinje, naše kese su se driješile i obilatije davale; kad je govorio o potrebi prosvjete, mi smo odmah poslali više djece u školu nego ikada dotada, ali kad bi o »njoj« progovorio, mi bismo se ušutjeli. Znali smo da je ono onako kako on govori, ali Iblis, lanetullahi alejhi, ne da da batalimo adete. I tek kad poče naš vaiz navoditi mišljenje evropskih učenjaka o piću, kad poče donositi u džamije neke njihove knjige i čitati iz njih neke statistike, koliko svijeta od onamo nje poludi, koliko posto ih umre u ludnici, a koliko u koznionici, kakve se bolesti od nje nasljeđuju i kako to utječe na potomstvo, tek onda ponetko izvrne fildžan i dođe tobe. Što ti je ovaj naš svijet tuhaf! Allah ti nešto zabranio, a ti Ga ne slušaš. Resulullah ti zabranio, a ti i njega ne slušaš, a kad ti nekakav jučerašnji učenjak iz Evrope rekne da ono ne valja što je Allah pred trinaest i po stotina godina zabranio, onda istom to ostavljaš, jer tako kaže onaj, koga je Bog stvorio kao i sitnu mušicu.

Čudnovato je to bilo, kako bi naš vaiz počeo propovijedati.

Popeo bi se na ćurs pa bi postavio pitanje: »E broćo, o čemu biste da danas govorimo?« Onda bi se ljudi zgledali, a netko bi stavio neko pitanje koje je tih dana postalo aktuelno, i naš bi Ahmed-efendija za čas o toj temi govorio tako stručno, znalčki, a tako jasno, da ga je i ono najmlađe dijete moglo razumjeti. A nije on takvo pitanje postavljao što bi se htio pred džematlijama razmećati da svašta zna i da o svemu može govoriti, nego da vidi šta njegove džematlije misle da je važno da se raspravi.

Prošlo je pola godine od njegova dolaska u naše mjesto, kad ga ne bismo dali iz naše kasabe pa da ga sedam Ulema-medžlisa premjesti, kad nam dođe i novi »sreski«, Sotir Sotirović. Po ponašanju bi se prije reklo da je rođeni Parižanin nego Balkanac iz neke palanke gdje je još samo česma s mihrabom kazivala da su tu nekad Turci vladali, a nedaleko česme neka ravan, zvana »Džamište«, nijemo govorila da je tu nekad bilo muslimana. Dok je djed Sotira Sotirovića pamtio Turke, ostaci tih Turaka za vrijeme Sotirova oca bili su samo Cigani, a poslije kad je Sotir išao u školu tko da i pita koje je vjere Ciganin, kad se obično držalo da Ciganin nije ni čovjek, a kamoli da ima vjeru.

I tako Sotir nije imao prilike vidjeti Turke, osim neke sdudente u Parizu, ali i ti su nosili šešire i ponašali se u društvu kao Parižani. Pojmovi Trurčin i musliman bili su mu istovjetni kad se vratio u domovinu kao pravnik. Otišao je u političku službu i bio premiještan iz mjesta u mjesto, iz Banata u Hrvatsko zagorje, iz Šavnika na otok Krk, iz Podravske Slatine u našu kasabu. Nama je došao kad je već rat započeo. Dobio je instrukcije da nađe načina kako da se približi što je moguće bolje muslimanima, koji su činili većinu u kotaru, da bude sa svima ugodan, pristupačan, a osobito s muslimanima, koji su lojalni ako se s njima lijepo postupa, pa, kako po svoj prilici neće rat mimooići ni ovu zemlju, treba i s njima lijepo, jer će se bolje boriti za kralja i otadžbinu.

I Sotir Sotirović je doslovice shvatio instrukcije starijih. Već prvih dana išao je da se predstavi svakom tko je bio makar kakva vlast. Otišao u Vakufsko povjerenstvo, pohodio kadiju, pa čak i džematskog imama, našeg vaiza Ahmed-efendiju. Uputio se u mahale, ali zamalo nije zabasao. Bilo mu je neobično iza pariških

bulevara, ali, priznao je sam sebi, da je opet mnogo ugodnije nego u Šavniku ili na Krku, kad bura puhne sa Kvarnera. Upitao suludog Mešana, gdje je kuća Ahmed-efendijina, a on mu odgovorio: »Gdje vidiš u avliji najviše pelena, ono ti je hodžina kuća«. Sotir se malo osmjehnuo i onda zbilja po pelenama našao Ahmed-efendijinu bašču i avliju, ali mu tamo rekli da je efendija u kancelariji. Jedno dijete otišlo pred njim do imamata, gdje je Ahmed efendija upravo unosio podatke o jednom novorođenčetu u matice rođenih.

Sreski se predstavio, a Ahmed efendija ga lijepo primio, ponudio ga da sjedne, kahvu mu naručio i poveo s njime razgovor. Sreski se čudio kako to ovaj hodža lijepo vodi, kako su mu u matičnim knjigama sve rubrike kao naštampane, kako redovito šalje izvještaje središnjem statističkom uredu, upravo se zadivio redu i uzornoj čistoći, što nije mogao ni zamisliti u jednom malom vjerskom uredu. A Ahmed efendija vidio kako je Sotir ostao presenećen, pa mu sad pokazao ovo, sado, sad onaj izvještaj, sad drugi djelovodnik, sad indeks po abecedi, sad matice rođenih, vjenčanih i umrlih, a Sotir se samo kaskatio. A kad se nagledao uz kahvu i ugodan razgovor, ustao i oprostio se od Ahmed-efendije, pozvavši ga da mu dođe na slavu, koja pada kroz koji dan. I Ahmed efendija obećao doći.

Ahmed efendija se zdogovorio s još nekoliko čaršinlija otići sreskom na slavu. Ne bi on tamo nikad išao, ali s ovako kulturnim čovjekom treba imati dobre odnose, pogotovu kad je on prvi došao posjetiti jednog neznatnog hodžu u kasabi, a i mnoge čaršinlije u dućanima, zadržavši se sa svima u lijepom razgovoru.

- Međ mu teče s usta, - govorio jedan.

- Ovakvi nam nisu prije dolazili.

- Ne bi ni sad da se nije naoblačilo oko kuće, pa se boje gromu u svoj krov.

- Šta je da je, red je otići mu, kad je i on nas pohodio.

I otišli mu na dan slave ispred podneva. Nije baš bilo mnogo svijeta. Gazda Ilija Samardžija, Jovo Čurčija i naš kadija sjedjeli su za stolom i griskali zarudjelu koru s pečena janjca, zaliljevajući je rakijom. Kadija je bio kao i svaki drugi civil u samom fesu, bez ahmedije, na licu ni brade ni brkova, od džubeta i ostale hodžinske

nošnje nikakva traga, a na đovdi neko obično odijelo malo ačiknije boje. Po pravilu čvor nešto prošarane svilene kravate bio je iskrivljen u stranu. Sotir je sa ženom stajao i dvorio ih. Obratiše se novim gostima i ljubežljivo ih posadiše oko stola, a domaćica se blago ispričavaše, što još nije lijepo uredila stana, nego tek na brzinu, provizorno, jer joj ni sav namještaj nije još došao. Pridoši su se divili gospođi i hvalili joj ukus, kako je ona sve to krasno udesila, pa dok se gospođa povuče u kuhinju da priredi kahvu, Sotir postavi pred sve goste rakijske čašice i poče im natakati rakiju. I upravo kad mu je Ahmed efendija htio reći, neka se ne trudi, jer on kao musliman ne pije rakije; kadija podiže čašicu i kucnu se s gazda-Ilijom i Jovanom, pa, pomalo zapetljavajući jezikom, kucnu se sa Sotiom: »E pa sretna ti slava, domaćine!«

I Ahmed efendija uze čašicu i otpi malo s vrha, a mi se zgledasmo jer ga nikad prije ne vidjesmo u takvom poslu, a uz to smo znali i kako on grdi piće s ćursa. Šutjeli snno o tom, a Sotir je kao i svaki domaćin nutkao ljude da se časte, da se ne srame. A kad gospođa donese kahvu, popismo po findžan i krenusmo, makar da su nas zaustavljali da još sjedimo.

Išli smo šuteći, a Ahmed efendilja je gledao preda se. Nije nikuda dizao pogleda s ceste. Kad smo bili pred džamijom, začu se ezan. Muezin je dozivao ljude na podne-namaz. Ahmed efendija mi se nehote okrenu i vidjeh kako mu se zasja suza u očima. Zovnu starog Hašim efendiju Brdarića, koji je uzimao abdest na šadrvanu, pa ga zamoli da prođe u mihrab, jer on ne može, nešto mu je udarilo u glavu, pa, upravo kao da od nekog bježi, ode kući.

Ja nisam o tome nikad ni riječi progovorio, ali mora da je to netko iz našeg društva negdje izlanuo, tek za dan dva sazna sva kasaba, da je i naš vaiz Ahmed-efendija pio u sreskoga rakije. I kako priča nabuja kao proljetna potočina, od onog naprstka rakije izađe u nekih litar, a u nekih čak i dvolitra, pa da je do kuće došao ćor-ćutuk pijan. Neki odmah povjerovali, a bilo ih je dosta koji su gorvorili da ne bi za nj vjerovali, ni da su na svoje oči vidjeli da pije. Tek Ahmed efendija bio potišten i nije te hefte ulazio ovako serbez u džamiju kao prije, a činilo nam se da je sa zebnjom očekivao petak i vaz iza džume-namaza.

Dode i petak. Prouči se hutba, klanja se džuma, a iza dove pope se Ahmed-efendija na ćurs. Kao da je na dovi dobio snage ili mu je molbu, da mu primi pokajanje a pred ovim ga svijetom opravda, odmah Bog uslišao, tek smo vidjeli da je opet onako serbez pogledao po svijetu i glasno postavio pitanje džematu:

- O ćemu, braćo, da vam danas vazim?

- O rakiji – oću se iz jedne tetimme glas nekog bezobraznika.

- Peke, ne branim - dodade Ahmed efendija.

Vi znate, a često sam vam o tome dosad govorio, da je svako piće koje uzima pamet, Bogom zabranjeno, da je haram...

- A zašto si ga ti pio kod sreskoga? - opet se ću onaj glas.

Pravo pita naš Ćamil aga. Ja ću i to reći. Malo odahnu pa otpoće, a u džamiji se nije ćulo ama baš ništa osim njegova zvonkoga glasa:

- Što je Allah džellešanuhu zabranio, svakome je zabranio. Nije jednu zabranjenu stvar nekome učinio dozvoljenom. Tako ni piće. Kako je ono tebi haram, onako je i meni. I kada ja vazim o tome, da ga je Bog prokleo i ljudima zabranio, ja znam da to vrijedi i za me kao i za svakoga od vas. A sad se svi pitate, zašto sam ja pio kod sreskoga? Nisam ga popio dva litra, kako su neki pričali, nisam ni litar, ni po litra, nego koliko jedan juksuk, ali i to je haram baš kao da sam ga ćitavu testiju popio. I jedna kapljica je haram. A zašto sam popio i toliko? Poznato vam je da sam s nekoliko džematlija išao ćestitati sreskome slavu. On nama napravio vizite kad je istom došao, pa je na nama bio red da i mi njega pohodimo. Moglo se to desiti i kojom drugom zgodom, ali on nas je zazvao baš na slavu. I eto, mi smo otišli: unišli amo, lijepo se pozdravili i posjedadi za sto. Ćovjek stranac, dok nije došao u naše mjesto nije ni znao da postoje muslimani, nije znao šta naša vjera zapovijeda šta li zabranjuje, pa nas ponudio rakijom. Ja bih se zahvalio da sam bio sam i rekao mu da nama naša vjera zabranjuje piti rakiju, ali, braćo, dok je on nas nudio, već je kadija bio prilićno ućejfijo i drćao ćašicu u ruci, i njome se kucao i zdravio. Recite mi sad vi, kakav bih ja izgledao u oćima sreskoga da sam rekao, da nama naša vjera zabranjuje piti rakiju, a kadija, koji je naš najveći vjerski dostojanstvenik i slućbenik u našem mjestu, pije? Šta bi sreski o meni mislio? Rekao bi da sam ja naduti

žabac, koji hoću da više znam od onoga koji je učio više vjerskih škola, koji ima viši i vjerski društveni položaj od mene i, napokon, koji kao takav ima i daleko veću plaću od mene. I onda, da ja njemu u njegovu domu tumačim šta je to halal a šta je haram, pa da mu kažem, da ja ne smijem piti rakije jer je ona haram muslimanima, a da on meni onda postavi pitanje: »A je li, molim vas, je li i kadija musliman? A jesu li i svi oni mladići i zreli ljudi što nose fesove i što su po čitave noći u krčmama, muslimani, ili su muslimani samo ono nekoliko staraca koji dođu po nekoliko puta na dan u džamiju?«

Ja sam, da spasim obraz i kadije i onih na žalost brojnih muslimana, redovitih svakodnevnih gostiju gostionica, popio onaj juksuk rakije, moleći unaprijed Boga džellešanuhu da i meni i svima nama oprosti i sve nas uputi na sirati-mustekim.

I podiže ruke da učini dovu, a cijela džamija zabruja aminima.

MUJEZIN MUJAGA

Nije junaštvo svačija odlika, a i za strah kažu da je dobar kome ga je Bog dao. A Muji Handžiću dao ga je izobilja.

U bitnosti on je bio Mujo, Mujo obični, a u čaršiji i mahali zvali su ga Mujagom. Imao je na Baščaršiji među onim »krevetima«, dućanicima bez katanca, dok ne izgorješe, i on svoje krpedžijsko mjesto, dakle ipak neko zanimanje, a uz to je bio i mahalski mujezin u jednoj vratničkoj džamiji. Odatle mu onda privezaše uz ime agaluk, Mujaga.

Trebalo je i ljeti i zimi rano ustajati i okujisati na sabah, a u večer ostati do kasno, da se i na jaciju okuiše. Pa kad bi ljeti za kratkih noći poneki muezin, da ugodni mladoženjama i pospanim poslenicima, zaokujisao »travničku« jaciju, naš je Mujaga čekao do zadnjih, da se ne klanja izvan vakta.

Mujaga je bio u volji svojim komšijama i u čaršiji i u mahali, ali su ga zadirkivali samo zbog njegove velike strašljivosti. Šta je zec, šta li žaba, što se tiče strašljivosti!? Zec se može pritajiti, da pokraj njega prođeš, a da ne skoči iz grma; žaba de skočiti ispred tebe u vodu, ali će se onda nasred lokve okrenuti i drsko te gledati. A naš Mujaga se svaki put strekuo i kad bi top uz ramazan u iftar pucao. Desilo se jednom da mu je kandilj ispao iz ruke, kad ga je izdigao da ga iznese na vanjsku stranu šerefeta, kad je pukao top. Naravno, bilo je zbog toga zadirkivanja, ali su ga neki uzimali u obranu, da se uzajifio od posta, pa mu onemoćale ruke i iz njih ispao teški kandilj. Također je bilo trke zbog tenešira i tabuta, koji su bili složeni u džamijskon hajatu, a kojima su ga strašili obijesni mladići iz mahale.

Pa iako je on znao da će umrijeti kad mu vakti-sahat dođe, iako se klonio svega što bi ga teretilo na Sudnjem danu pred Bogom, makar da je svakog jutra budio ezanom ljude, da je namaz bolji od spavanja, pozivao ih na molitvu, na spas, ipak nije mogao u svoje srce uliti hrabrosti, nego je zbog velike strašljivosti bio na podsmijeh i šprdnju svojim komšijama.

Svi oni bogatiji oko njega dozvaljavali su sebi napakositi mu i napraviti i bolnu šalu, da se u svom učmalam životu zabave, za što bi mu dali neku materijalnu odštetu. Poslali bi po njemu »lonac« i somune čak gore »Pod hrastove«, gdje treba da ih pričeka, a da će oni odmah doći, samo dok obore »jednu-dvije ljute«, pa će se zajedno počastiti. On se naravno nije vraćao, kao mujezin, u krčme, da bi poslije zajedni+o s njima išao, nego bi ih čekao: čekao, a njih nikako nema. Staknuo bi gore, na zeleni, vatru, primaknuo lonac da se podgrije, pa kad ih ni do ićindije ne bi bilo, odriješio bi »lonac«, u njemu kamenje i stari poderani đonovi. I što je najgore, on bi to brzo zaboravio i opet se dopustio na isti način prevariti.

Makar da mu je smrt kojega komšije donijela više nego je bio njegov ajluk za tri mjeseca, on se klonio takva dobitka, jer je valjalo deverati oko mrtvaca, a to mu nikad nije bilo u volji. Zato su ga i prepadali zavlacheći se u tabute pred džamijom lomatajući njima, kad bi on otvarao džamijska vrata na sabah, dok je još polumrak ležao na zemlji. Njemu je svaki put trebalo u takvoj prilici otići kući i promijeniti donju preobuku, a dotle bi mu sabah izašao iz vakta.

Ali jednog dana im ni to nije bilo dosta. Kad je džemat toga jutra izašao iz džamije, počeli su sve jedan po jedan prilaziti Mehagi Bilaloviću i izražavati mu taziju. Mujaga je prišao i pitao tko je to umro, jer se nije čulo da je tko u Bilalovića bolestan, a onda rekoše, da je sijeda hanuma, Mehagina mati, fudžaeten umrla. Pozvaše Mujagu da izmjeri mejita pa da ide naći rakare da kopaju mezar.

Kad su došli u Bilalovića avliju, Mujaga odreza veliki prut od fatmačića i ponese ga u sobu, gdje je ležao »mejjit«.

U sobi je mirisalo na úd, a »mejjit« je na sredini sobe ležao na leđima, glavom okrenut zapadu a nogama istoku, pokriven bijelim čaršafom preko cijelog tijela. Okolo su bile prosrte kožice i šilteta, na kojima se sjedjelo cijelu noć, takatuk je bio pun opušaka, luga i

izgorene duhanine iz lule. To su ljudi sjedjeli i sijelili kraj mrtvaca, pomisli Mujaga.

Onaj što je sjedio sâm u sobi, dak su ostali muškarci bili u džamiji, ustade sada i polako se izvuče iz sobe, pritvorivši vrata i zaključavši ih.

Obazirući se, Mujaga kleknu na desno koljeno i spusti prut preko »mejžita«, kad »mejžit« poče polako dizati glavu, a zatim cijeli gornji dio tijela. Mujaga bi pa prođe. Svaka mu se dlaka na glavi nadiže, a sav nasrhnu u tijelu. Obazrije se po sobi kao da traži od koga pomoć, ali u sobi baš nikoga osim njega i mrtvaca. Vrata se pogledom na mrtvaca, a ono mrtvac leži kao što i treba da leži.

»To mi se prisnilo«, pomisli Mujaga u sebi i uze prut, pa ga položi preko trbuha i prsa mrtvaca, a vrh mu nadnese tačno na tjeme mrtvačevo. Ali dok je na prutu bilježio dokle dosežu nožni prsti, mrtvac opet oživje i podiže polako glavu, a onda cijeli trup. Spade s njega čaršaf, a Mujaga nemade kada vidjeti da to nije ni žena, akamoli mrtva žena, nego skoči pa na vrata. Zanimemio od straha grebao je samo prstima oko šteke, dok su se vani valjali od smijeha.

Napokon osjeti malo snage u grlu pa vrisnu neartikulisanim glasom, a i u tijelu mu oživi mrtva snaga, pa odvali bravu i klisnu preko kamerije na basamake, ali i tu su mu ponovili igru, kao što su i često puta prije, da bi na svaku pojedinu stepenicu stavili tespih. Stao je na najgori basamak, pa odmah na peti odozgor, i u jednom komadu sletio na hajat, a odatle na avliju, pa na sokak i odmah krenuo strmu niz Vratnik.

Zaustavio se istom na Baščaršiji i osjetio da opet mora mijenjati preobuku.

Ali to je bila i posljednja šala na račun Mujage Handžića. Od velika straha i drugih nedaća lôgom leže da se više ne digne. Malo po malo sabralo se čudo bolesti, da je hećim, kad ga je pohodio, mogao samo reći: »Sastali se ušćap i mijena.«

Ponetko od njih koji su se cijeloga vijeka šalili s njim poslao mu večeru, netko se raspitivao ima li nade da će ustati, i na taj način umirio savjest, što je uvijek mogao, bez bojazni da će kad kome odgovarati, grubo se našaliti sa siromašnim Mujom, Mujagom Handžićem.

I jednoga dana kad ga mahaljani snesoše do pred Begovu džamiju i odatle do Bašçaršije, odakle ga prihvatiše hamali i rijetka rodbina, i novine napraviše jednu grubu šalu. Neki gazetadžija koji je lovio po čaršiji havadise zapisa u novinama, da je umro «ugledni građanin» Mujaga Handžić. Ljudi su se pitali, tko je taj ugledni građanin, a nisu nikako znali. Tek njegove komšije, koji su smatrali da samo njima spada epitet «uglednog građanina», malo se osmjehnuše i osjetiše nehotičnu žaoku, kao da se sad mrtvi Mujaga naruga svima onima, koji su se njemu za cijela njegova života rugali.

TURCI I TURKUŠE

U nas uz džamiju je dozidana, ima petnaestak godina sobica, gdje se ljudi sakupe za najhladnijeg vremena da pričekaju jaciju, a za dugih zimskih noći i uz ramazan posijeli se tu do neko doba noći. Po kamenim pločama je udaren drven pod i uza zidove načinjene sećije s jastucima. Bude tu kadgod i vâza, a najviše priča iz svagdašnjeg života. Otkako se ta sobica načinila, pomrlo je dosta džemata, a proljetos umrije i Arifaga. Dobar i čestit starac bijaše. Kao mlad momak borio se protiv eškije oko Nevesinja i po Popovu polju na dvije-tri godine pred okupaciju. Nije bio govordžija, ali je ponekad ispričao pokoju stvarčicu iz turskoga vakta. Jedno vrijeme je bio trgovac, ali svakako jedan od posljednjih koji su se služili rabošem. Bilježio je neke uspravne i kose orte olovkom (okvasivši je najprije vrhom jezika) po papiru, nekad je pisao neke kružice i vodoravne crte, pa se jednog dana toliko zapetlja u njima, da morade prebaciti »terezije preko vrâta«. Životario je. Bila je to jedna od onih bijednih egzistencija, za koje se često pitaš, od čega može taj jadnik živjeti, a ne sjetiš se da i njega upitaš, bi li mu šta trebalo da malo bolje proživi.

Sitnim žmirkavim očima, nad kojima su visili vodnjikavi kapci i sitne obrve, gledao je preda se, smotavao cigaretu od slaba duhana i zapalivši je pričao o turskom vremenu i velikom našem turkovanju. Pričao je i ono što je sam doživio, a i ono što je čuo od starijih. Za prve događaje vazda bi rekao: »Viruj, pobro, tako je to bilo kô da sâm gledaš«, a ako je događaj bio iz ranijih vremena koja on nije zapamtio dodao bi: »Tako sam čuo, pa ako su meni slagali i ja

polagivam«.

Među ove starce koji su dolazili da u pobožnosti klanjaju i da kasnije kraj peći u ovoj sobici skrate dugu noć, došao bi ponekad i koji mladić, i, kolikogod bi im bilo drago da se džemat obnavlja, toliko bi se uznemirili kad bi koji zavrtio glavom na staračko pričanje ili čak rekao: »Ne može to tako biti«.

A naš Vejsil nema dlake na jeziku, pa ako mu svačije pričanje ne može leći u glavu, on ne samo što će zavrtjeti glavom i reći: ââ, nego će izvaliti i što krupnije, svejedno što sjedi na kraju sećije, upravo uza sama vrata.

- Vala, što kazuju da Isić lipo piva u Bajgorića kahvi. Sinoć su mu digli gusle iz rúkã. Mal' što neki nisu ostali bez ručka.

- Bogme bi im danas bio dug dan Ramazan!

- Lipo piva, nejma šta. Ja sam ga slušao. Pivo je »od Klobuka«, - kaže jedan Arifagin vršnjak.

- Bogme je to pisma i po - veli Arifaga. - Kad ono kaže Alijaga Dadić: »Pani, Medo, da uđaše dedo«, a mudro konjče klekne na prva kolina, pa Alijaga uđaše, pa na Vlahe Turci hršum učine... Baš mi je žao što ga nisam čuo kako piva. A te pjesme nisam čuo, vira i Bog, ima više od trides godina. Najposlin sam je slušao od Isaka.

- Dobra je pjesma, samo Bog zna kako je to bilo, - kaže Vejsil.

- Evo kako je bilo. Vlasi se isjan učinili, pa došla zapovis' Alijagi da ji' zapt učini. Te on povede nešto malo vojske iz Mostara, a usputice mu se pridruži nešto junaka iz drugi' mista. U Trebinju viću učine, te s pomoći Božijom prođu prema Klobuku. Crnogorcima došlo u indat dvades' hijjada Moskova. Na jednog turčina bilo je deset Vlaha, ali kad je Božija pomoć s nekim, niko mu nauditi ne mere.

Hele, da vam ne dujim, ondi neđe na po puta do Klobuka bio jedan njihov pop i imao dvi šćeri kô upis. Kaže on nima: »Obucite se i opravite se što livše morete, pa izađite na put i prodajte turcima duhana, lula i kremenã, ama se ne otimajte ako koji pođe da vam udari na obraz. Kad prođe turska vajska, vratite se doma pa ćete mi kazat šta su vam uradili!« Odu one tako i izađu na put. Kad je Alijaga

s vojskom naligao, svaki je turčin prida se gledao, ko je šta stio kúpit, kúpio je i pare dao, a niko ji nije ni rukom dotakao. Kad prođe vojska, odu one ćaći i kažu mu kako su turci prošli i kako nima dvima niko ništa nije našao uradio, a on reče: »Aja, bogme, ne vaja to ništa: naša pogibija, a turski dobitak!«

I tako je i bilo. Samo je sedam turski' šehita bilo, a svi su Vlasi helać bili. Moskovi nevišti, pa su kô hajvan poskakali s nekih pećina u provaliju i tu telef bili.

- Meni to ne može leći u glavu, Arifaga - kaže Vejsil. - Ni danas mlad čovjek ne bi mogao proći kraj ljepa ženska čeljadeta, da mu se barem ne javi, a u ono vrijeme oni azgini, ne bi ženska vidjeli dok se ne bi oženili.

- Nije ni čudo što ti ne mere leći u glavu kad je plitka! - žesti se Arifaga. - To su bili onda pravi turci, a nisu turkuše. Ja sam na svoje oči vidio, da je edepsuzluk i džunupluk nâs helać učinio na Vučjim dolovima. Nas je bilo više nego Crnogoraca, pa nas helać učiniše. Samih jedanes' Muhammeda, ito jedinaka, iz samo jedne mahale, Carine, tu je poginulo, a da ti druge i ne kazujem. I viruj se, pobro, da nije bilo turkuša među nama, da bismo mi Vlahe i onda nadbili. Ama dođoše pred akšam nekakve džaltare u taboru, a turkuše nisu bili kô oni Alijagini kahrmani. Ujutro džunupi dođoše u bitku, a ako podne su ji čobanice klale čakijama obišenim niz pregaču. Uz ni' i mi nastradasmo, pa se samo bižalo, ko je mog'o da iznese živu glavu, a Crnogorci za nama nadali dreku: »U Šam, drônjo...«

- Ama, brate Arifaga, nisu ni turkeše posljednji ljudi. Evo, vidi, šta oni iza rata poradiše. Izgubiše Balkanski rat, izgubiše Svjetski rat pa odmah nastaviše treći rat i puno jačeg neprijatelja pobijediše.

- Ne velim ja da oni nisu u svom vatanu dobri, ama za nas nisu. Oni su jaki, zdravi, svaki kô kremi. Evo, đe ovo sad sidimo, ovdje su oni spavali. U džamiji se u 'no vrime nije klanalo, nego je bila u njoj džephana, a ovdje na »mermeru« spavao je asker. Evo, od ove do 've grede razapeli bi na najjačoj zimi čadorbez, nit bi šta poda se prostirali nit se čime pokrivali, a nikakav, pûsto, i ne ozebe. Svakom čehra puca ad zdravlja. Mi im donesi nevareni' kumpira, a oni ji onake hršte kô ćitir.

- Vi ih tako držali i opet ste htjeli da vas brane?!
Arif aga je otpuhnuo, skočio na noge i bez »Allahemanet«-a
otišao kući.

ZAŠTO SU TURSKI SULTANI GUBILI RATOVE?

Na ruševinama Lipnika logorovala je vojska. Opet su desetine sjedjele oko vatara, opet su se pripadnici raznih narodnosti međusobno okupljali i razgovarali, sasvim sigurno da ih drugi neće razumjeti. Sad je bilo dosta Nevesinjaca, Gačana, Fatničana, Kuljana i Borčana koji su žustro govorili o situaciji. Jedan Nevesinjac je pričao kako je baš ovih dana došao iz Stambola, gdje je zasijedao parlament, Ibrahim-beg Bašagić i pričao, kako se u Stambolu svake večeri sastaju gospoda, paše i veziri, kako se igraju, tâvlé, a i ne znaju šta se ovamo radi, u kakvoj smo kaši. Pa jednu večer došao sin Ali-paše Rizvanbegovića, Arif Hikmet-beg, koji tamo živi više od dvadeset godina i koji je turski pjesnik, došao, veli, u tu kiraethanu, kafanu, šta li je, gdje se sastaju ti veziri i ostali prvaci, pa ih stao moliti i kumiti sve jednog po jednog, da se osvrnu na nas, da pošalju što više vojske i municije u Hercegovinu, da se ne dozvoli da nam Crnogorci otmu Nikšić, ali oni i ne slušaju, nego igraju tavle. Baoajnx se »zarovi«, pucaju »pule« po tavli, a nitko ništa Arif-begu ne odgovara. Ni crne ni bijele. Onaj glavni vezir, valjda što je nad svom vojskom, sav se zajapurio jer ga neki drugi vezir nadigrava stalno, pa i ne sluša šta mu Arif Hikmet-beg govori i kako ga moli i preklinje za pomoć Nikšiću. A kad mu već dojadi - a veziri sjede na šiltama po podu, tavle među njima, pa igraju - primače stražnicu vezirovu uhu pa, s oproštenjem, odadre koliko je ikad mogao. Vezir se istom okrenu i vidje Arif Hikmet-bega, a on je, po svoj prilici, na velikoj cijeni kod učenih ljudi u Stambolu, pa pun srdžbe i bijesa povika: »Šta to, kako to, kakav je to način, takav neodgoj prema meni, veziru?« a Arif Hikmet beg će njemu: »Eto, to je jedini način

da čuješ, kad si ogluhnuo za ljudski govor. Dobro zapamti, ako u najkraćem vremenu ne pošalješ pomoć Nikšiću, on će pasti u crnogorske ruke, a ako Nikšić pane, neka znaš pala je ukratko i ubrzo sva Bosna i Hercegovina, pa i sav Balkan.«

Svi su netremice slušali Nevesinjca, pa i kad zamuče, nitko se odmah ne projavi.

- Ama, zbilja, je li tako? - nekome se učini da se u Stambolu ne smije tako govoriti. A onda je nevjerovatno da to uradi baš jedan Hercegovac, pašinski sin, među pašama i vezirima.

- Ako Ibrahim-beg laže, ja polagivam.

Sad počеше upadati jedan drugom u riječ:

- Čuo sam i ja za Arif Hikmet-bega. Kažu da je pravi Hercegovac.

- Od šta palo na 'no i gledalo.

- Otac mu je bio junak i s jataganom u ruci, a on eto samo pjesnik.

- Bolje bi bilo da je i on na oca - dobaci jedan mladić.

- Veće mu je junaštvo što je tako postupao među vezirima, nego da je sabrao desetinu boraca - dobacio je kroz mrak jedan Korjenić. - Jer ako oni dobace samo jedan tabor vojske i ako se probijemo s nijime kroz Dugu, a drugi od Trrebinja preko Klobuka i Grahova spanu u Nikšićko polje, pa onda Arnaut od Skadra pritekne u pomoć preko Podgorice i Spuža, Nikšić je spasen.

»Samo ako«, mislio je Hasan-beg, a nije smio naglas reći. On je znao da su odmetnici tako brojni, a iz očiju i prividno poniznog držanja onih koji se nisu odmetnuli vidio da su i oni za istu stvar za koju se odmetnici bore i čekaju samo povoljan čas pa da i oni skoče, i da su turski oficiri tako nespremni da nikad ne znaju u tajnosti držati čas i pravac pokreta, pa tursku vojsku uvijek presretaju odmetničke jedinice, koje je zamaraju, puštaju joj krv i oduzimaju glavu.

A vrijeme odmiče. Možda je grad u takvoj situaciji da mu se više ne može ni pomoći. Možda je i pao? - A onda se trznuo: - Ne, nije, neće ni pasti, ako Bog da... - I sasvim lagano, najnižim stupnjem bezglasnog šapata razgovario se: - Tá, čulo bi se to. Dušmani bi začas razglasili po svijetu.

A onda je jedan Muljanin u po glasa ispričao, kako je u njih

jedan stari čovjek zapjevao, kad je došlo ovo u jednoj godini do promjene trojice careva, kad su ubili sultana Abdul-Aziza i rekli da je sam sebi makazama, nožicama prerezao žile na ruci, pa dašao sultan Murat, a odmah za njim za kratko vrijeme Abdul-Hamid, da je taj stari čovjek zapjevao: »Sultan. Murat neće drugo durat', sultan Hamit neće zemlje branit'.«

Zatim je Dervo Borčanin ispričao kako je čuo, da je ovaj sadašnji sultan rođen urpavo u času kad mu se otac kupao u banji. Datrčao je sultanov javer da mu javi radosnu vijest, da mu se rodio sin, a on u banji go golcat. »Ne valja«, rekao mu je otac, sultan Abdul-Medžid. »Ako, ovo dijete doživi pa zasjedne na prijesto, ogoliće tursko carstvo kao što sam ja sada.«

- I ogolit će ga zaista -, reče Hasan-beg Hasan-begović iz Avtovca. - Ogolit će ga zaista, kako je započeo. A nije ni čudo kad ga je inovjerka rodila.

- Zaboga zar ga je inovjeilka rodila? - sa strahom upita Osman Džubur.

- Jest; kažu da mu je mati ruska princeza.

- Ajak, bogami, nema tu nama spasa! Zato naša vojska ne može nigdje na kraj izići s Moskovom. Ne smiju se generali nigdje napraviti s Rusima boriti, da se ne bi zamjerili carevoj materi.

- Slušavao sam, ljudi - započe Ahmed Priganica iz Bileće - da je jednom u sultana Ahmeda bio kao njegov osobni mamak, neki adžami-oglan, kršan mladić, musliman. Bio je porijeklom kršćanin, pa ga u djetinjstvu poturčilo i nadjelo mu tursko ime Mehmed. I taj mladić cara dvorio i veoma se sviđao caru, pa kad je momku bilo sedamnaest godina, rekne sultan šejhul-islam da bi trebalo Mehmeda ženiti. Šejhul-islam mu rekne da je još rano, da treba neko vrijeme pričekati. Car poslušao, ali kad prođe jedna godina, opet rekne šejhul-islam da on hoće da mladića ženi. Opet ga je šejhul-islam odgovarao, a sultan se nije dao odgovoriti. »E pa dobro«, veli mu šejhul-islam, »ti ga zovni da ti polijeva kad budeš abdest uzimao, a ti prethodno metni križ pod čalmu, pa kad budeš glavu oprao, dignut ćeš čalmu, križ će pasti, a ti gledaj šta će tvoj Mehmed uraditi«. Tome njegovu momku bilo je ime Mehmed. Hele nejse, tako i uredi. Kad je sultan uzimao abdest, kad podiže čalmu s glave, pade mu križ

u legen. Onaj se mladić začudi, a sultan mu reče: »Nemoj nikom govoriti šta si vidio.« »Neću«, kaže mu onaj tobožnji Mehmed, pa ruku u njedra i izvuče križ koji mu je na lančiću visio. »I ja sam to isto.«

Onda to sultan ispriča šejhul-islamu, pa ga zapitā, otkle je on znao da je Mehmed prikriveni kršćanin.

»Pa i ja sam to bio, jer sam i ja iz adžami-ogšana. Ja sam dugo bio musliman i vršio sve vjerske propise, i na Ćabu išao da obavim hadž, pa kad god bi u putu zazvonila zvona na crkvama kad smo prolazili kroz gradove gdje je bilo kršćana, meni bi zaigralo srce. Onda sam, kad smo bili na Arefātu, zaiskao od Boga da mi očisti srce i zavjetovao sam se da ću dvadeset puta ići hodočastiti Ćabu, pa kako sam koji put išao u Meku, svaki put su me manje uzbuđivala zvona s crkava, dok dvadeseti put nisam ostao sasvim miran na zvonjavu crkvenih zvona kao da ih i nema. Onda sam tek vidio da sam očistio srce od vjere u kojoj sam bio u djetinjstvu.«

I otada je, kažu, sultan Ahmed zabranio kupljenje adžami-ogšana od kršćanske djece, i uzimao je samo muslimansku djecu.

PRAVDA ZA SVE

Proljetno jutro bilo i Muhsinzade Abdulah-paša sjedio na čošku kraj prozora, u vezirskom dvoru u Travniku, i napajao oči milinom krajolika: blagim brežuljcima, obraslim grmljem i vočkama u beharu, kroz koje se promaljali oštri drveni krovovi siromašnih kućica i bogataških dvorova, nad čijim je stanovnicima predata njemu vlast, koju on sa mnogo dobre volje, slušajući glas srca i razuma, provodi evo već sedam godina. I gleda još strmine Vlašića, koje će se uskoro ozelenjeti i po njima se razići stada i pastiri. I sluša rijeku kako burno teče, studena i mutna od snijega koji je počeo u prisojama kopnjeti, i gleda kako okreće vitlove mlinova koji ne prestaju klopirati, jer se neprestano sipa iz koša žito, a brašno grne u hambar. I sluša kako vrijedne zanatlije već ranim jutrom dižu ćepenke, otvaraju dućane, namještaju izrađenu robu i sjedaju da novu izrađuju. Sluša on kako čekić kucka, sluša ranu vrevu u čaršiji, i drago mu silno i neobično, jer je sve bilo drukčije kad je on godine 1720. godine došao u ovaj daleki kraj, iz divnih palača s Bospora, odakle je za nekakav sitni grijeh kažnjen bosanskim vezirstvom, a gdje se on, eto, snašao i zavolio ovaj narod, u kojemu se on doduše i rodio, ali čiji je jezik zaboravio s duga izbivanja iz zemlje, da ga je počeo nanovo učiti kad je nakon više od četrdeset godina došao u ovu zemlju. Tuđim je jezikom govorio, tuđinski mislio, te mu je i sada trebao tumač ako je htio da mu bude sve potpuno jasno. U ovoj je zemlji napravio red nakon cijelog niza vezira koji su se godišnje ovamo slali i koje je ovaj kraj gonio, jer se nisu mogli sprijateljiti ni s ljudima ni s krajem.

»Dobar je ovaj narod«, misli vezir, »dobar da ne možeš boljega nadaleko naći. Dobar je i dobrodušan, samo treba prema njemu biti dobar, a ne kao Uzun, Ibrahim i Mustafa, koji, sva trojica zajedno, ne upravljahu ni godinu dana. Pa ni Numan, ni Osman, ni Topal nisu više nego po godinu upravljali. Bili su sigurno nasilnici, a ovaj će svijet sve prije otpjeti nego nasilje. Bilo je i nasilnika koji su i po nekoliko godina vladali, ali bi i njih jednoga dana nestalo. Jednoga ubiše u po bijela dana nasred čaršije, a ja se mogu šetati koliko hoću ne samo kroz grad nego i kroz najzabačenije selo i bez svite i bez ikakva oružja.«

I vezir, razdragan probuđenom krajinom i mislima, veselo trlja prosijedu bradu, a onda mu se najednom čelo namršiti i srce ustrepi. Njegov sin Džafer, komu je bilo dvanaest godina kada je ovamo došao, udomaćio se toliko da je neprestano u društvu mlade bekčadi, s kojom se daje na hodanje po sokacima, u ašikovanje i akšamlučenje. Opazio je on to ima godina, ali, eto, makar da je uredio cijelu jednu zemlju, udobrovoljio jedan narod, ne može u svojoj kući sve u red da dovede. Kaznio bi on sina da mu nije jedinac, koji se rodi pošto on pokopa troje djece u Carigradu. Ovdje Džafer, blijedo i tanano dvanaestogodišnje dijete, proteže se i raširi da je bio, kako ovi njegovi zemljaci reknu, kao od brijega odvaljen, pametna lica i viteškog držanja da oči s njega ne skineš kad jaše na velikom jagrzu koji se pod njim mami i jordami.

»Pa opametit će se i on. Doći će godine, doći će i pamet«, misli vezir i udara dlanom o dlan, a sluga ulazi i priprema sve što je potrebno da vezir iziđe u čaršiju dolje, do čaršijske džamije, pa će tu malo porazgovarati s nekim te nekim, prohodat će kroz ulice sa svojom svitom, a možda se i uvratiti kojem begu u konak, pa onda malo kroz pazar, jer seljaci siđu i dotjeraju svoje proizvode petkom, a onda usput klanjaju i džumu u džamiji, a kršćani svakako nemaju tu svojih bogomolja pa samo pazaruju. A kad bude podne, otići će u džamiju, klanjati, Bogu se moliti i zahvaliti što mu je dao moći i znanja da napravi u ovom lijepom kraju mir i red.

Kad je vezir sa svitom prolazio preko čaršije, iz jedne ulice istrča preda nj žena, mlada i lijepa, otkrita lica, s dječecetom od malo

dana u naručju. Zaustavi vezira i zaplaka, a kroz plač joj navališe riječi:

- Aman, pašo, evo ti dijete. Moje je, ja sam mu mati, ali je od tvoga srca...

Abdulah-paša obrati se jednom pratiocu, koji mu prevede riječi zaplakane žene.

- Ženo, smiri se, ne griješi duše - odgovori joj paša preko tumača - ja nisam od takva posla.

- Ja i ne velim da je tvoje, ali jest tvoga sina. Džaferovo je, pa je i tvoje.

- Ženo, pokrij lice, a onda priđi i kazuj redom.

Ono čega se bojao, i suviše bolno izbi, pa se pod njim posijekose noge, zadrhta, a pratnja mu pritrča i pomože mu da sjedne pod lipu na stolicu.

Svijet koji mu je i dosad, u drukčijim zgodama, prilazio priđe mu i sada i zamalo se skupi cijela gomila. Pogleda paša blago ženu, a ona mu poče pričati, ne sustežući se nimalo, da se ona prošloga ijeta, kad se vraćala navečer s česme s punim đugumima vode, srela s njegovim sinom koji se vraćao sam s jednoga akšamluka, pokraj šljivika, gdje je ograda bila najslabija, pa kako je on bio jači, a ona nije smjela dati od sebe glasa zbog sramote a i da očuva dobar glas sinu našega vezira, koji je narodu i otac i majka, uza sve otimanje postala je majka. Koji je bio strah od sirotice starice - majke, kojoj ipak nije mogla sakriti sramotu, koja je bila bojazan od komšiluka, od svijeta, da je morala ići na selo, daleko od grada osam sahata, da ondje rodi dijete! I sad, kad se već ništa sakriti ne da, daje dijete djedu i moli ga za utočište, traži za se pravdu.

Paša je oborene glave slušao riječi mlade usplahirene žene i iz naglasaka i predušivanja razumijevao ih prije nego mu ih je tumač prevodio.

- Dozovite Džafera! Ti mi, Selime, odgovaraš svojim životom ako mu dopustiš da izmakne. - Paša upro prstom u visoka, koštunjava kavaza.

Svijet koji je čuo ispovijed ženinu, i onaj koji je svaki čas pridolazio, zaustavio je dah i gleda starog pašu koji oborene glave

sjedi i sijedi. Mirno je sve, samo dijete u naručju mlade žene pusti piskutljiv glas, na što se pobljednulo pašino lice trzne.

- Mehmed-beže - obrati se paša mladom junaku s dubokom usjeklinom od sablje na visokom čelu - hajde, dijete, do kadije i zamoli ga da i on dođe ovamo, ako može, odmah.

Došao je Džafar. Vidio je ženu s djetetom u naručju, kao munja zablješti mu je pred duhom čas pijanstva i užitka za koji je bio i zaboravio do, evo, sada. Iznenadio se, izgubio, da načas opet dobije prisebnost i poljubi očevu desnicu.

- Ahmed-beže - naređuje paša jednom pratiocu - pojaši konja pa hajde u Varošluk. Reci popu Luki, neka odmah iza podneva dođe s narodom ovamo pred džamiju, a onda pođi u Gučiju Goru fra Marijanu, neka sakupi puka što više može, pa neka s njim pohiti ovamo.

- Danas je ionako sve živo došlo na pazar. Možda ne bi ni trebalo ići po narod? - bojažljivo primijeti jedan čaršilija, ali ga presiječe prijekoran pašin pogled. A kako ga paša pogleda, domaći ga počеше ružiti: - Budalašu jedan, šta upadaš u riječ kad paša govori. Da si to za vrijeme kojeg drugog paše zucnuo, bio bi barem u falake vezan i potkovan.

- Bujrunuz, hakim-efendi - skoči paša prema kadiji, koji se začudio ovalikom skupu, da je zaboravio i pozdraviti pašu.

Kad je kadija sjeo pored vezira i zapitao ga za uzrok ovoga skupljanja svijeta, reče mu Abdulah-paša.

- Sad ćeš sve čuti, pa onda sudi!

- Eh, Džafere, jedini moj sine, je li istina da si ti otac onome djetetu?

- Da, oče dragi, ali ja se kajem za svoje djelo.

- Lijepo je to da priznaješ, a Bogu se moli da primi tvoje pokajanje. Dakle, kadi-efendi, presudi po Božjem zakonu!

- Paša hazretleri - šapće kadija veziru, on je tvoj sin...

- Jest - kaže paša mrgodeći se - ali je čovjek kao i drugi ljudi, a zakon je za sve jednak.

- Onda se po šerijatu mora pogubiti, ako je oženjen, a ako je momak, mora mu se udariti stotinu batina...

- HUUU... - odliježe gomilom potmuo šapat.

- Dobro, on je momak. Dakle, udrin će mu se javno, ovdje nasred čaršije, stotinu batina, i to još danas, odmah iza džume, dok se iskupe seljaci iz okolnih sela, neka vide i uvjere se da paša ne štedi ni rođenog sina jedinca ako pogazi zakon. Ni ovi što su u gradu, neka se ne razilaze. Ako nisu ponijeli ručak, dat će im se da ne gladuju dok to sve bude. A ti - okrene se Džaferu - prohodaj do podne po gradu, a na podne da se nađemo ovdje u džamiji.

Mladoga je pašića oblio znoj kad je na odlasku poljubio očevu ruku i sam, praćen samo znatiželjnim očima mnoštva, uputio se kroz mahale. Gledao je pitome bašče i surovi krš Vlašića, zahuktalu rijeku i zaustavljeno vrijeme na bedemima grada. Upijao je u dušu svaki divni izgled sa zebnjom pri pomisli da on to možda neće nikad više živim očima gledati i vidjeti, jer izdržati stotinu udaraca, bičem ispletenim od volovske žile može samo kamen, a on je čovjek, bjeloputan i nježan koliko god golem i zdrav. Pa i kad bi podnio te grozne udarce, zar bi mu bilo više mjesta u ovom kraju, među ovim svijetom.

»Pobjeći!« sunu mu u glavu misao. »Ne! Zar još jednu sramotu ocu naprtiti?«

Naišao je kraj česme i napio se vode.

»Divna je i nema je pod nebom ovakve. A možda ću brzo zauvijek ugasiti žeđu? Ona je ovdje nalila vode u đugume, ovuda je išla, a ja odonud, ovdje, kraj ovih smo se taraba sreli. Da, sad su nove, popravljene.«

»Šta će biti od djeteta? Bože moj, kakva njega sudbina čeka! Vječni progoni, pogrde, kao da je ono čemu krivo!«

S visine, preko šljivika, zagledao se u grad, koji se umiven vedrim danom i toplim suncem smiješio, dok su mujezini s munara dozivali pobožne. Na dvije munare dva su mujezina u jedan mah zaučila, i on se stresao sjetivši se da ovdje svijet vjeruje da će skoro biti u mjestu mrtvac, ako istovremeno dva mujezina zauče. Smirio se i pošao prema džamiji, gdje je na šadrvanu uzeo abdest, a onda unišao unutra.

Bio je miran i molio Boga, ne da mu oprost, ne ni za oca svoga ni za majku, ni za dijete svoje ni njegovu majku, nego da mu dade snage da podnese te beskrajne udarce hrabro, da ne pisne i ne

jaukne, da se zadive gledaoci kad bude krv curila iz raspukle kože, a on stisnutih zuba brojio udarce.

Hodža je u molitvi glasno, jasno i razgovijetno recitirao Kur'an:

- Hvala Allahu, Gospodaru svjetova...

I on, koji je morao i učiti a ne samo pustahijati se s vršnjacima, razumijevao je arapski tekst i za sebe ga prevodio, i misli mu se rojile i natjecale se koja će brže proletjeti kroza svijest i minuti ispred duhovnog oka. »Gdje su ti svjetovi i dokle oni dopiru? Zar ima nešto više osim ove naše zemlje, našega svijeta, na kojemu se može zadovoljno živjeti? A sad ti tvoj rođeni otac prekida radost i šalje te kroz krvnikove ruke u podzemlje ili, ako ipak ostane život, u vječnu sramotu. O, da je nekako nevidljivo izbjeći iz ovoga svijeta u neki drugi, gdje su blaži zakoni za prijestupe, gdje možda ovako nešto i nije prijestup i grijeh!«

A što bi on uradio s nekim, ko bi obeščastio njegovu sestricu Mislidžihanu? Bi li njemu dopustio da se izvuče ispod odgovornosti ili bi ga, kao razjaren ris, uništio prije suda? Da, taj drugi, zamišljeni muškarac koji se ni na koji način nije mogao uvući u vezirski konak, bio bi posječen, a on misli da su i šibe teška, grozna kazna, ispod kojih se možda ipak može živ izvući.

A hodža je nastavio:

- Sveopćem dobročinitelju, milostivom...

»O, smiluj mi se, Allahu, daj da sad, ovaj čas umrem, da ovdje u džamiji, pri molitvi izdahnem, samo da ne bude te sramotne kazne!

A zar si ti tako dobar, tako plemenit čovjek, da kod Boga stekneš takav stupanj savršenstva, da te sebi uzme izravno s molitve kad si mu se pokajanjem približio? Samo se oni najbolji, izuzetni, ne dižu živi s molitve, nego, kad panu licem k zemlji, i ostanu tako.

O oče moj ! A ti koji si vladarev namjesnik u ovoj pokrajini, hoćeš li ti biti milostivi dobročinitelj u ljudskoj veličini? Milostiv si narodu, dobročinitelj si i znanu i neznanu, a hoćeš li danas biti milostiv svome sinu i izmijeniti odluku?«

- Gospodaru Sudnjega dana...

»Danas je meni Sudnji dan. Pred svim narodom koji dolazi i koji će doći, a i ovoga što je u gradu ima previše, moj će otac suditi meni, a izvršit će se javno poniženje njegova sina jedinog da bi se zadovoljila pravda.

A zar sam ja kriv? Šta ja znam šta sam bez svijesti, pijan, uradio? Zar je čovjek odgovoran za ono što čini kad ga mahnitost svlada?

I zašto je otac pitao kadiju kakva je kazna za bludnika? Zar me nije mogao odmah posjeći, odjednom, da se ne patim, ni ja, ni on gledajući me? Svoga jedinca! On neće ništa da sudi na svoju ruku, jer nije sudac nego vezir. Kadijino je da izrekne presudu, a vezirov će je čovjek izvršiti.

Da mi je sad onu iz priče kapu koja čovjeka čini nevidljivim, pa da se izvučem iz ovoga svijeta i odlutam nekamo u prašumu, među medvjede da me rastrgaju, a da me ovaj svijet ne gleda kako će me bičevi rastrgati.

Da, taj bič! Načinjen od bikovskog spolovila cijepat će moju kožu, kao što... I pravo će biti, ali, Gospode moj, opet ti se molim, daj mi smrt prije kazne, daj mi smrt prije sramote!«

- Samo Tebe obožavamo i samo od Tebe pomoć tražimo. Naputi nas na pravi put...

»Samo to, samo to! Pravi put! Ovaj još kratki čas života daj da budem na pravom putu, pa ću imati nade da bar tamo neću previše ispaštati.«

Misao mu zastade. Pratio je samo riječi iz Kur'ana i nije im dodavao ništa svoje. Otvorio mu se pred duhovnim očima nepregledan prostor, neomeđen, bez početka i bez kraja, sjajan i blještav, i mir se razli po njegovoj nutrini.

I duga se molitva jedva jednom svrši. Svijet izgrnu pred džamiju, gdje nađe mnoštvo, izišlo iz drugih džamija, sišlo sa sela, da vidi čudo neviđeno, gdje se pravda vrši nad gospodinom, i to vezirovim sinom, sinom onoga koji ovom zemljom upravlja, pa i neograničeno vlada, jer je car daleko, u Stambolu. Iz konaka Teftereminovića, sučelice džamiji, čuje se plač. To je Džaferova mati došla, mimo znanja svoga muža, da vidi sina, koji može tu i dušu ispustiti a da ga kukavna majka i ne vidi. Za mušepcima oči žena, na

tarabama djeca pilje u gomilu mirnu i svečanu, usred koje, oborene glave, stoji Džafer.

Pod lipom sjedio Abdulah-paša, pokraj njega kadija, a do njih odličnici, i svi sa zebnjom očekuju početak. Predložili bi oni paši da se načini prijevara, da se uzme stotinu raženih slamki i njima odjednom udari krivac, ali znaju da on to ne bi dopustio. Nagovorili su jedino Arnauta koji će udarati batine, da ne udara silovito, jer je za prijašnjih vezira gotovo izgubio ljudski lik skraćujući za glavu nepokorne ljude ili im bacajući gajtan preko vrata, a za vrijeme Abdulah-pašino gotovo je zaboravio svoj zanat, pa će se iskaliti za sve što mu je izmaklo.

Nasred čaršije razmakoše kavazi svijet, a Džafer stupi na oslobođen prostor. Arnaut mu strže dolamu, fermen i košulju. On pokorno kleknu. Na toplom suncu ukazaše se bjeloputa jedra leđa. U ušima mu brujilo, ali nije znao je li to od krvi koja je navalila u glavu ili je svijet šaputao nešto, možda žaleći ovu bijelu kožu koja će sada ispucati i poprskati se krvlju.

Kadija dade znak i počеше padati udarci, ali Abdulah-paša mahne rukom da se obustave.

- Šta ga štediš? Neka su udarci jednaki kao i svakom drugom zločincu !

Nastavi se udaranje žešće i okrutnije. Do četrdesetog udarca Džafer ne odade ničim da je od biča velik bol, a tada prvi put posnu i dočeka se na lakat.

- Aman, aman - vrišti mu s prozora majka koja je već sebi dopustila da joj tuđin čuje glas - aman!

On šuti kao mramor, a volovska žila pada po bijeloj koži, po kojoj skaču požilice kao pritke na mušepcima i s pedesetim udarcem puče koža i krv procuri. Tada Džafer i drugi put posnu i oduprije se na oba lakta.

Dotrča fra Marijan sa nekoliko otresitijih Dolačana i Gučegoraca:

- Molim ti se, carev namjesniče, pomiluj ga! - Srce ga moje miluje, ali ga zakon još bije, i ja sam ovdje da pazim radi li se po zakonu.

Pade još pet udaraca, a pop Luka dođe do paše:

- Aman, pašo, careva ti hljeba, ne daj ga; ubit će ga krvnik!
- Srce mi ga ne da, a zakon ga traži...

Palo je još deset udaraca uz veći žamor, koji je pomalo rastao do glasnog negodovanja, kad pritrčase plemići, age i begovi, pašinu skutu:

- Aman, pašo, i otac i majka, reci neka se odgodi ostatak neko vrijeme!

- Ni on nije užitak polovio ni odgađao.

Pade još petnaest udaraca, Džafer istom jeknu:

- Vode...

Prinesoše mu ibrik i podigoše ga, a krv iz rascvalih leđa sali se niz čakšire. Ču majčin plač, koji prepozna u rasplakanoj hiljadi, i ne može zadržati suzu koja se otište niz obraz i zadrža u oštroj bori usta. Silna žeđ palila mu utrobu, a on popi samo nekoliko kapi. Ostalo mu se proli po prsima i on kleknu, ali ne može ostati na samim koljenima, nego pade i na lakte obih ruku. Okrenu se prema ocu:

- Oče, oprosti.. .
- Bog neka ti oprosti, dijete moje.

Zaredali su još preostali udarci, a njegov je pogled bludio preko gomile, koja je plakala i urlikala, na prozor i mušepke, iza kojih se čuo majčin jauk.

- Majko...

Dotrčala je bosonoga žena s djetetom u naručju. - Aman, pašo, daj mi ga živa djetetu njegovu! On je okrenuo glavu, vidio svoje dijete, podigao se prema njemu i majci mu i prošaptao: - Dijete moje jedino...

Posljednji udarci pali su po mrtvu tijelu.

- Dugo ćemo mi, fra Marijane, čekati svoju slobodu, dok Turčin ovako poštuje pravo i dok je pravica svakome jednaka - kaže potihom pop Luka na kraju varoši opraštajući se sa fra Marijanom.

A on, gledajući u tačku pred sobom, zadubljen u misli koje ga spopanu kad doživljava nešto izvanredno, ponavlja samo:

- Dugo, dugo .. .

Zatražio je paša da se dovede njegova nevjenčana snaha i donese njezino i njegova sina dijete njemu u konak. On je naredio da

se sve poprtlja, poslao tatara u Stambol s molbom da ga premjeste u kakav bilo dalek kraj, pokopao je sina svečano, podijelio sirotinji somune i naredio sinu bašluke za grob.

Došla je žena i donijela dijete. Bila je lijepa. Zdrava i jedra. Paša ju je omjerio, a onda se zagledao u dijete. Sve je na njemu bilo Džaferovo, sve. I onaj osmijeh, koji je proricao golemu strast, i oči goleme i crne.

- A kako mu je ime?

- Jad... U sramoti nošeno, u strahu rođeno, sprva života ostalo siročče, kako drukčije i da ga zovem?

- Ono je Džaferovo, pa neka se i zove Džafer, kad mu je već otac umro. Daj ga meni, da imam nekoga od svoga srca, ili hajde i ti sa mnom, kud mi pukne put...

- Ja imam ovdje majku, ali ću je ostaviti da dijete iznesem odavde, iz ovoga mjesta. - Ti si pravi junak. Tako treba.

- Ali kad je se zaželim, ja ću se opet morati vratiti u ovaj kraj da je vidim.

- I ja ću valjda opet doći da prije smrti vidim sinov grob.

I gledali su još dugo u dijete, koje je istom žmirkalo u svijet, izneseno ispod rodnoga krova mnogo prije nego što je običaj...

MUSAFIRHANA

U Uzeir-efendije je od starine bila kuća musafiriska. To je pokazivao i znak na krovu u obliku male drvene munarice, s visokim drvenim stubom na vrhu, na kojemu su bila izrezbarena tri izbočenja kao jabuke. Tko je znao čitati bosanske krovove znao je i izdaleka tko u njima živi. Ako je na lastavici, na sljomenoj gredi, prikovan drveni križ, kuća je kršćanska ili hrišćanska, ako je prikovano temre, onda je muslimanska, a ako je munarica, onda je hānēdānskā, musafiriska. Ne znači ako je na lastavici prikovan križ, da ne bi bio primljen i pogošćen možda i bolje nego u muslimanskoj, jer su od starina svi Bošnjaci rado dočekivali goste. Je li kuća oblijepljena krečom a oko kuće zasađeno cvijeće, opet je muslimanska, a ako je samo zabijeljeno oko prozora i među prozorima obijeljeni križevi, opet je kršćanska. Ako je kaldrma oprana i istrvena avlijska vrata, neka znaš da se u njoj uzima abdest i da se staje na Božiji divan, a ako je u jednom kraju avlije kotac iz koga se javlja gudin, onda je bezbeli njihova, ali se i oni po svome zakonu, mole Stvoritelju. A njihovih je kuća bilo čišćih nego naših, kao na priliku u Varešu.

Uzeir-efendija je imao dosta zemlje, i kmetovske i beglučke, dobar kamad šume, pa je kuća bila puna svega, a u čaršiju se išlo kad se nabavljala kahva, šećer, gaz, so i biber i mehka roba. Zapamtio je kad se ocu svraćalo više u musafirhanu nego u Tahirovića han, a dobro se sjeća kad je išao u han, odakle je vodio goste da bi došli njegovu ocu na konak i jemek. Nije njegovu ocu bilo stalo samo da troši - on je bio nesretan kad nije bilo koga sa strane koji bi sjedio s

njim u kahveodaji, pričao mu o svemu i svačemu šta ima i šta se dešava u njegovu mjestu i onda kada je na putu prolazio. Dočekao bi gosta raširenih ruku i vedra lica, ponudio ga da sjedne i da odahne, a onda bi mu najprije pokazao gdje se nalazi hála. Neka čovjek zna ako mu zalázumi. Pokazao bi mu zatim gdje je kibla, ako hoće čovjek da klanja, a nije nikom dosađivao napominjujući mu da je, na priliku, akšamski vakat na izmaku, pa, ako mu treba, da promijeni abdest. Kad bi se sjelo za sofru, nikad nije sam odrezao gostu komad kruha, nego stavio preda nj i kruh i nož, da čovjek sam sebi odreže koliko misli da može pojesti.

Uzeir-efendija ja zapamtio i to, kad je otac mu jednom zabrinuto govorio ženi: »Allah se dragi nešto na me rasrdio. Eto danas deseti dan kako nemamo musafira.« Njoj nije bilo ni mrsko, jer se malo odmorila od vječitog dočekivanja gostiju: pripremanja hrane, pranja prljava suđa, mijenjanja čaršafa na posteljini. U mesari bi uvijek kupio mesa i više nego treba kućnoj čeljadi. Uvijek je računao da može iznenada izbiti musafir, pa neka se imi šta iznijeti. Rekao bi da je u njegovoj kupovini uvijek prisutna namjera da se dočeka i počasti musafir, a ako ga slučajno ne bude, sevab je kad to, što je kupio za musafira, pojedu njegova čeljad, upravo kao da su pojeli i gosti.

Uzeir-efendija je razumijevao oca što se obraduje gostu. Nije znao šta ima novo u svijetu, pa ga je morao netko o tome obavještavati. Nepismen u evropskom pismu, nije čitao domaće novine, a one što bi dobivao iz Stambola sličile su kratkim propovijedima i molitvama za sultana, u čijem se zdravlju i sunce rađa s istoka. Gosti su pričali viđeno i doživljeno, ali i čuveno, a ovo je uvijek bilo interesantnije jer se tuđa mašta nije mogla obuzdati, a prenosilac, makar i najistinoljubiviji čovjek, i nehote bi dodavao ili oduzimao po volji, bojeći svojom bojom tuđa pričanja i zbivanja.

U njega se sijelilo i bez musafirā. Komšije bi dolazile svaku večer, pričale i slušale tuđa pričanja, a ako je bio još koji musafir sa strane, onda se pomno slušalo, osobito ako je to bio hodža ili derviš, koji obilazi tekije, a gdje ih nema, ondje pohodi hanedanske kuće i plati svaki zalogaj hrane ili gutljaj kahve pričom o kakvom Kulak-babi, Sari-Saltuku, Ajni-dedetü, Šeh-Ishaku i drugim zátovima.

Tako je derviš-Mahmut pričao o onom Hindusu, koji je bio lijepo pogošćen u Tešnju, pa je svome hanedanu dao tri izuna: za liječenje od ujeda otrovne zmije, za liječenje od ucrvane rane i da se insan riješi mahluka koji ga noću uznemiruje, kao na priliku stjenica. Kaže: Jednom mi odsjeli u Smailbegovića, pa nakon večere i sijela polijekali. Prostirka čista, čaršafi i dušečni i jorganski Bog dao: behar, ali, kad se udunu svijeća, pohmilje mahlukat po nama pa ne da zaspati. Netko ustade, zapali svijeću, kad ono vrvi stjenica - mrak i oblak! Počeo čovjek gnjaviti gada, a damaćin, kad se probudi i vidje šta se radi, samo što reče: »Ne bijte ih! Sad ćemo se mi njih kutarisati!« Uze nož, nešto napisa na komard čageta koje prostrije po podu i zabode nož u pod. Ne prođe dekika, a sve one stjenice krenuše prema nožu. Sve do jedne se skupiše na čagetu oko zabodenog noža, a on onda iščupa nož, smota oprezno papir da ne bi koju zgnjavio i iznese iz kuće na avlilju, pa oprezno istrese za cvijeće. Mi iza toga pospasma rahat kao mala zdrava djeca.

- Halla, halla - čude se i snebivaju slušaoci.

Onda se otpoče priča o zmijama, a priče o zmijama su duge kao i zmije. Onaj je liječio ispijukanjem otrova kroz kravlji rog, onaj lijeći fildžanom obične vode koju ujedeni popije dok vidar u sebi zbori neki tekst na nekakvu neobičnu jeziku, čuvajući ujedenu s dva prsta za članke na nozi. Onaj opet ima zmijski korijen, a taj se našao kad je udario na klupko zmija u ljubavnom grču. One su onda najžešće, a kako ih je bilo toliko mnoštvo na okupu, on od straha baci među njih fes s glave i nagne bježati. Kad se kasnije vratio istim putem, nađe fes i na njemu nekakav balav korijen, koji najprije baci, a onda ga ipak uze, jer mora da su ga zmije ostavile. Domišljao se šta da radi s njim, tim korijenom, a onda ga zatakao za bensilah. Poslije nekog vremena, kad mu je nevjestu ujela zmija za naplet i počela noga otjecati, uzeo korijen, malo nastrugao s njega kao prašine i posuo po rani. Začas nevjesta ozdravila kao da nije ničeg ni bilo. I tako je liječio dugo vremena ljude, korijen se gotovo istrošio, a više nikad nije ovarisao na zmijsku svadbu.

Uz treperenje plamena s lojane svijeće, uz dim iz lula na dugim čibucima rasle s rastom noći i priče o zmijama i lijekovima, a sijedi muderris Lutfullah-efendija, rumena lica kao u djevojke, jer

nije nikad kadio smrdana, kako je on zvao duhan, počeo kazivati, s početka zamuckujući, kao što i svaki čovjek koji većinom šuti zamuca i zatrtosi kad istom progovori, da svakoj boljki ima lijeka osim smrti, samo se treba namjeriti na nj. A zmija se ne treba bojati. Treba serbez među njih zagaziti učeći »Selâmun âlâ Nûhin fil-âlemîn.«

- Kako to? - netko s nevjericom pita.

- Eto lijepo. Kad se narod obatalio za vrijeme Nuh-pejgambera, onda Allah naredio Nuh-pejgamberu da napravi lađu u koju će pokupiti sve múmine, a da od svake živine uzme po jedan par. Kad je Nuh-pejgamber izvršio Allahov emer, pozvao je vjernike da ulaze u lađu, a Božijim hikmetom i sav mahlukat počeo je dolaziti: a onda se svijet u lađi prestraši da ih zimije ne izujedaju, pa da ne izgину. Nuh-alejhisselam im reče: »Proučite vi Selamun ala Nuhin fil-alemin, pa se ništa ne bojte!« Tako je i bilo. Kad je bio tufan, sve je bilo telef što je ostalo izvan lađe. Bilesi i jedan Nuhov sin se u moru udušio. A kad se lađa oprla na kopno, iza tufana, od svakog se čifra kasnije namnožilo mahlukata kao da potopa nije ni bilo. Ama, treba vjera. Treba čvrst itikâd. Treba čvrsto vjerovati, pa zagaziti među zmije! - Lutfullah-efendija je to govorio s takim čvrstim vjerovanjem, da si bio siguran da bi on tako uradio, kad bi naišao na čttavo hovlismo zmija.

- Ja, vala, ne bih smio, a u Allaha vjerujem: topom me ne bi mogao nitko smetnuti s toga pravca, - završi bahs o zmijama Mula-Atif.

A kad je Uzeir-efendijin babo vefat bio, sin nastavio dočekivati goste kao da se nije ništa promijenilo iako se bilo imovno stanje iz temelja promijenilo. Nastao je rat i odveo svu mladež na bojna polja. Uzeir-efendiju je obranio od vojske hodžaluk. On je završio medresu, ali nije stupio ni u kakvu vjersku službu, dok ne počеше zvati i malo starija godišta u vojsku, pa ga nevolja natjera da zatraži dekret za imama Jusuf-pašine džamije. I dobio ga. Džamija je imala mali prihod od jednog memli dućana, a i sama je bila memli, jednom polovicom urasla u zemlju, a korov se uzdigao do polovice donjih prozora. Čovjek se u njoj osjećao kao u zindanu, dok Uzeir-efendija ne upregnu muezina da korov očisti, a dunder opravi

džamiju iznutra, pa odmah nestade i onog vonja i, kad se sedžade i halije osušiše na suncu, džamija procvate ljepotom, samo što joj džemat, osim nekoliko sjedobradih staraca, odvukoše po frontama.

I u Uzeir-efendije je dolazilo musafirā, ali je sijelo bivalo manje, a nije se imalo ni čime dočekivati. Kahve nestalo - ni za haste je nema, pa se pržio ječam ili hrastov žir. I šećer je brio rijedak gost u oskudnim »fasunzima«. Kahva se opet zaslađivala kao i prije više od sto godina - medom, ako je i njega bilo. Mjesto čaja se pile nekakve trave, kojima su se pripisivale čudotvorne prednosti a za azman-travu bi u šapatu jedan drugome rekli da vraća odumrlu muškost.

Ratom izgladnjeli ljudi su na sijelima pričali o jelima koja su nekad jeli, a kad bi curica Uzeir-efendijina iznijela na kraju sijela varenih krumpira i šaku soli, a ponekad u sahančiću torotana sira, ljudi su uživali kao i nekada na gozbi. Ako je još bilo kruškova pekmeza ili bestilja od šljiva požegača, to im je nadomještalo nekadašnje halve i baklave. Pa opet, iako gladni i izgladnjeli, nikad se ne bi zaboravili da pojedu do posljednjeg komada, da sližu varenim krumpirom pekmezni sahan, nego bi uzimali Boga za svjedoka da više ne mogu jesti, da će puknuti od sitine.

Nije bilo pravih musafira, stranaca iz drugih mjesta ili memlećeta, pa su sijelili samo mještani. Gotovo podjetinjeli, jer i one sredovječne odvukoše na frontove, starci bi pričali ahiretske priče, a sve su se priče svodile na zijafete koji su se davali na svadbama, sunetima i kad se tko spremao da obavi hadž. Posebno bi pričali o ramazanskim iftarima, kad se najprije na sofru iznosio čimbur, pa bi ljudi koji su postili, zadramivši se malo, ustali da klanjaju džematile akšam, da onda na tenhane počnu bogato blagovanje, kad je iza čorbe dolazilo pečenje, pa kadaif ili baklava, a bogme nekad i »rutava Arapčad«, pa zeljanica ili burek, pa dolma, tufahije, bamja ili sarma, grašak ili čevab od mladih mohuna, ako je ramazan pao u ljetu, a ako je zima, onda nēkā zelen iz turšije, pa borovnice ili višnjab, pilav, hošaf i kiselo mlijeko. A na koncu bi netko najučeniji proučio dovu, iza koje bi se uzeo još jedan zalogaj, a netko bi u šali rekao da iza dove treba uzeti četrdeset zalogaja.

Tako se jednom zametnula priča o iftarima, a onda jedan od gostiju pričao hićaju koju je vaktile čuo u Gradiškoj, kad je išao tamo

kad se udavala Eminbegova Ulvija za Čirkinagića.

U prijašnja vremena su ljudi pozivali uz ramazan komšije, rođake, bećare i siromahe na iftar. To se radi i danas, ali se prije više pozivalo, a bio je običaj da se u svaku kuku, iz koje se zove domaćin ili neki drugi član porodice, dadne jedan somun kućnoj čeljadi.

Jedan je čovjek vrlo često pozivao ljude na iftar, nahranio ih, klanjali bi džematile akšam, a kasnije otišli u džamiju na teraviju, poslije čega bi sijelili kod domaćina ili u kafani, hanu ili, u ljetna vremena, u bašči i razgovarali o svemu i svačemu. Jednoga dana je taj čovjek pozvao deset ljudi na iftar. Po običaju, njegov je sin nosio deset somuna, ali je zaboravio pozvati deset ljudi, nego ih je pozvao samo devet i dao u njihove kuće po somun. Tako mu je ostao jedan somun. Kako ga je put nanio kroz groblje, a kući se nije mogao vratiti s nepredatim somunom, on ostavi onaj somun na jedan bašluk i rekne: »Poselamio te moj babo, da dođeš na iftar!« Tako je on govorio i u svim ostalim kućama iz kojih je pozivao damaćine na iftar.

Kad se primaklo vrijeme iftaru, na nekoliko dekika prije zalaska sunca, počеше se iskupljati uzvanici, a među njima i jedan stranac, koji im je bio nepoznat. Kad su se iskupili u odaji gdje će se iftariti, svi su se pogledali među se, kao da bi se htjeli upitati »Tko je ovaj čovjek?« ali bi to bilo nepristojno, pa su o tome šutjeli.

Naikon što su se iftarili, akšam klanjali i kahvu popili, ustane nepoznati čovjek i reče domaćinu: »Fala ti što si me zovnuo! Dođi i ti meni sutra navečer, na iftar!«

Domaćin ga isprati iz kuće, a on kao da u zemlju propade.

Kad je on otišao i domaćin se vrati u odaju, salete ga pitanjima:

Tko je ovaj čovjek, ovaj jabandžija?«

»Ni sâm ne znam«, odgovori domaćin.

»Tko ti je dijelio somune?«

»Sin mi.«

Zovnuše dijete u odaju, a kad dođe, poče odmah plakati.

»Ne boj se«, rekoše mu, »samo nam ti kaži kome si dao somun!«

On se poče u neprilici izmotavati, ali onda reče, kako mu je

pretekao jedan somun, kako je zaboravio koga desetog treba pozvati na iftar, pa je onaj deseti somun metnuo na bašluk i rekao da onaj iz kabura dođe na iftar.

Kako je među deset uzvanika bio i mahalski hodža, rekne domaćinu: »Moraš se i ti njemu odazvati...

Sutradan domaćin se lijepo okupa, obuče se što je ljepše mogao i pred iftar ode u groblje. Stane pred mezar za koji mu je dijete reklo da je pozvalo njegova sahibiju na iftar, a mezar se otvori i iz njega onaj njegov sinoćnji gost reče: »Bujrum!«

To je bila golema odaja, pravi džennetski ćošak, pun svega što insan može zamisliti, a kroz prozor se vidjela zelen i tekućice vode, bašče sa svakovrsnim voćem.

Kad su jeli, ugleda ovaj zemaljski gost za vratima ćoška jednu mačku i psa. Režali su jedno na drugo. Upita kabur-sahibiju: »Šta je ono?«

»Ono su, brate, moja žena i mati.«

»Pa zašto su onakve, u onom suretu?«

»Ja sam imao običaj, dok sam bio na dunjaluku, pozivati siromahe na ručak ili večeru, a drago mi je bilo pozvati uz ramazan goste i na iftar. One su to mrzile, i kad god mi dođe neko, one su okretale glavu od njega i puhale.«

Gostu se sažali na njih, pa reče kabur-sahibiji:

»Brate, nnožemo li šta učiniti da one postanu ono što su i bile: žene?«

On reče: »Da zaištemo od Allaha dželle šanuhu! Ja ću učiti dovu, a ti viči amin!«

Tako i uradiše, a kuja i mačka se pretvoriše u žene.

Kad su žene ugledale toga stranca da je došao, okrenuše glave od njega i počеше nešto puhati.

Kabur-sahibija reče: »Eto vidiš, brate! Vidiš kakve su i kako sam ja deverao, a i sad deveram s njima.«

Sjedjeli su njih dvojica jedno vrijeme i razgovarali, a njih dvije su vazda nešto otpuhivale.

Kad je gost htio da ide reče kabur-sahibiji: »Brate, zaista si na velikom azabu od njih. De, brate, ti sad amin, a ja ću dovu, da one budu kao što su i bile!«

Dok on prouči dovu, a one opet postadoše kuja i mačka.

Kad je izišao iz kabura, vidje na zemlji i u mjestu veliku promjenu. Drukčije kuće, drukčije prosječene ulice, pa jedva nabasa na mjesto gdje je nekada stajala njegova kuća. Ali je i ona bila iz temelja promijenjena. U kući ga niko ne poznade. Pitao ih je tko su i kako se zovu, a oni mu rekoše doduše njegovo prezime, samo ni njegov unuk nijedan nije bio živ. Domaćin je bio četvrto koljeno njegovo. I pričao je da je nekad prije stotinu i više godina njegov pradjed otišao u groblje na iftar i da se nije otuda vratio.

Onda se on kaza, da je on taj čovjek koji je išao na iftar, ali da se njemu učinilo da je te večeri, a ne prije stotinu godina, otišao na iftar.

Ostao je kod svoje čeljadi kratko vrijeme, a onda otišao onamo gdje svi ljudi idu i gdje ga je sigurno čekala Božija nagrada za njegova dobra dunjalučka djela.

I svi su oni nakon priče othukivali nekakvo »jah« ili »jašta, moj brate,« a neki bi uzdahnuo: »Eh, ama ona vremena!«

A iza onih vremena došla su ova vremena, u kojima su ljudi bili više gladni nego siti, gdje su najzdraviji čekali smrt u dekunzima i štelunzima, gdje su žene išle po pozivu u općinu, gdje bi se pojedinoj reklo da je njezin čojk dao život za cara i domovinu, a njoj car i domovina dali neku crkavicu od penzije, od koje se nije moglo ni živjeti ni umrijeti. A u fasungu se dobivalo dvadesetak deka brašna dnevno po osobi, ali se dobivalo za novac, a ne na polklon, a nekad se nije ništa dobivalo, pa se morala jesti kojekakva bujad, korijenje divljih trava i svašta drugo osim brašna.

Počeli su dolaziti i mlađi s fronta. Govorilo se da su dolazili bez dozvole svojih starješina, da su donosili i puške i municiju, da su bježali od džendara i džandari od njih, ali su s njihovim dolaskom oživjele njihove žene i priče, da »ovo ovako neće dugo trajati«, da je rat »haman« gotov, ali da više neće biti ni aga ni kmetova.

»Nikad ih ne bilo!« uzviknula je Muratovica Husićka, »nek je on meni živ i zdrav doš'o, da se ja sama ne sklupčavam u dušek u da bih se zagrijala, pa kad bismo drugi dan ručali.«

U Uzeir-efendijinu se musafirhanu još uvijek ponetko svraćao, a jedne večeri upadoše trojica hodža iz Sarajeva, koji su išli

nekakvim poslom čak u Beč, pa su na povratku prekinuli putovanje i svratili se svome poznaniku na konak. Usput su računali na kakvo takvo pogošćenje, jer od Beča nisu ništa drugo okusili do bijele kahve, da ih Lutorani ne bi opoganili paščetinom. Poželjeli su štogod slano i toplo, a znali su da je Uzeir-begova musafirhana još otvorena, uza sve ograničenje u »fasunzima«.

Beg-efendija im se obradova, jer je znao da su izdaleka i da će znati štogod novo kazati, ali hanuma se namrgodila, jer zaista nije znala šta bi im iznijela na večeru. Osim vruća ječmena kruha, što ga je maloprije izvadila ispod zemljane peke, u kući nije bilo ništa: da dračom povučesh, ne bi ništa zapelo. Uzeir-beg se strašno prepao, ne što se nema šta iznijeti večeri, nego što je njegova sijeda pokazala na čehri da se nije obradovala gostu. I ne samo da se nije obradovala, nego se oneraspoložila, a to će, mislio je on u sebi, izazvati srdžbu Allahovu na nj i njegov dom, koji je vazda bio dočekan.

Ali njegova jedinica Belkisa nije mislila kao mati joj, nego je strkala u ahar i iz jasala izvukla ispod kokoši koju je danas nasadila, petnaestoro jaja. Sabralo se nešto malo kajmaka, pa se na tome ispekla jaja i pogostili gladni gosti. Hadži-Hasan-efendija je hvalio Uzeir-begovu domaćicu, jer nije nikad pojeo takva čimbura u životu, a pogotovu kako je iz vlaške zemlje, iz Beča, gladan pošao, a u prepunim vlakovima vojnici i civili rezali blijeli hljeb i prismakali u još bjelji »safun«, posut crvenom paprikom, da je morao stalno gledati kroz prozor, kako odmiče mađarska ravnica.

Kako su u Beču našli prave kahve, odcrpali su jednu pregršt Uzeir-begovici da je poprži, pa su onda oko mangale sijelili do neka doba noći i sladili se kahvom.

I pričali su kako je sve krenulo naopako odkako je stari car umro, da će ovo, Allahu alemu, sve telef biti, ali makar, gore nam neće biti nego je pod njim bilo.

A Uzeir-beg je stalno zebao, iako je bila tu pred njim razjarena žerava i vruća kahva, a bio je i sita želuca. On je stalno mislio na ženinu čehru, kako se ona smrkнула na goste, a toga dosad nije nikad bilo. Barem on je nije vidio smrknutu. To nikako ne sluti na dobro, i da Bog dā da izdobra!

Te jeseni je nestalo Austrije, nestalo je i kmetova. Kmetovima

je ostala zemlja, begovima iagama su ostale samo titule, a Uzeir-beg, Beg-efendnja, nije mogao nikako shvatiti da je to historijska neminovnost. Nestanak kmetova i zatvaranje musafirhane on je dovodio u vezu s namrgođenim licem svoje žene, kad su mu se pomolili gosti.

RAMAZANSKA PRIČA I

Neku večer kaže Mušan Glavanović u punoj kahvi naroda: »Fâli se mati sa mnom: nisam je ima hefta dana turnuo niz basamake!« Eto kakav je zeman nastao. Pa onda hadži Memiš-aga Avdić nema šta reći svome Osmanu, koji je sasvim drugačijega kova i od Glavanovića, a i od njega, svoga oca. Osman je bio jedinac među sedam sestara, pa se nekad i u pjesmi pjevao: »Osman jedan a sestra sedam.« Ali ipak ga otac nije tetošio kao što ima sada otaca, kojima su djeca kao da su im »na zenice ispala«. Koliko je umio, odgajao ga, mimo svu djecu školovao ga, i sad je Osman poreznik, sâm u kući, jer su se sestre poudale. I on se oženio, ima curicu Ranku, a njegova žena, Almas-hanuma, lijepo je pazila hadži-Memišagu. Kad je mogao, starac je izlazio u čaršiju, u kahvu, a kad je bilo bure ili kiše, ostajao je u kući, u halvatu, kraj peći, grijao se, ispijao crnu kahvu, pušio i pomalo se zabavljao s Rankom.

Nije jednom prekorio sina što joj nadjenu to ime:

- Ama, moj sine, nije to naše! To neka oni nadijevaju svojoj djeci, a mi imamo ljepših naših imena.

- Kad ti nisi meni nadio nacionalno ime, barem nek je u moga djeteta.

- Ja ti to ne znam, samo otkako je ovo naš toprak i otkako smo mi u dini-mubinu, mi smo se pod ovim imenima bili za vatan i čuvali rz i obraz, a kakvi će biti ovi Slobodani, Zorani i Lutorani, to ne znam. Da Bog dâ da budu i bolji, samo, po ovima dosad, čini mi se da neće valjati, a po jutru se dan poznaje.

- Bogu je svejedno, bila ona Sabaha ili Ranka, kad je rano izjutra rođena. Glavno je da bude dobra muslimanka.

- I ja mislim da je tako, samo se u nas prije u sto godina jedna muslimanka zvala Ranka, a i to zato što je rođena u petom mjesecu po materinoj udaji.

Ali ipak ostalo je na Osmanovu, jer je u ahiri-zemanu pile pametnije od kokoši.

Za ramazana mu dozvolio Osman da okuplja društvo svojih vršnjaka u halvat da sijele i prikraćuju duge ramazanske noći. Čak mu prenio i radio-aparat iz svoje spavaće sobe u halvat i naučio ga baratati njime. Pokazao mu sve stanice gdje se pjeva »turčijat«. Kako je hadži-Memišaga pod mladost učio u medresi i došao do »Mula-Džamije«, a poslije toga išao na hadž i družio se s Arapima, koji su dolazili po bedeluk u naš krš, koji je za njih bio plodniji od ravnog Misira, to je on razumio i dobar dio vijesti raznih stanica koje se otimlju o prijateljstvo islamskih naroda.

Tako se eto sijelilo svaku noć iza teravije, ispijala se crna kahva, a pušila eškija. Slušale se pjesme i govori, tumačio hadži-Memišaga situaciju u svijetu, a ponekad se potezala iz pamćenja koja dogodovština, raspredala, komentarisala.

- Ne možeš ti, brate, ovaj mladeži svašta ni pričati. Ne vjeruje ti. Pa nema više ni onog starog stida. Ako ne može sve da legne u njihovu pamet, odmah ti u lice reknu: »To nije istina«, ili »To je obična izmišljotina«, pa čak bi ti poneki rekao da je to i laž.

Hadžija je išao na hadž, vidio dosta svijeta i umio lijepo pričati. Pričao im o devletu - sultanovoj Turskoj, Šamu, Bagdadu, Hidžazu, a naročito o Misiru. Zaliha njegovih priča bila je neiscrpna, pa i večeras im počeo na tenhane pričati šta je nekad davno čuo o jednom našem hadžiji. Došao taj naš čovjek, koji je bio i učen a ne obični hadžija koji začori u svijet kao ovca, došao taj čovjek u Misir i pošao iz Skenderije u Kahiru. Onda se išlo na devama ili jelčenušama Nilom, sve ponajlak od mjesta do mjesta, od konaka do konaka. Hele, nejse, šta ću vam pričati, pošao on da zijaret učini jedno turbe. A bio je sâm. Kazali mu fellahi put i došao do jednog rukava Nila. Akšam na zemlju, a on ne mogne prijeko. Daleko mu i natrag u selo. Ugleda ga jedan fellah s one strane vode te ga vikne, kuda će. On mu

rekne da je pošao zijareti turbe nekakva Dobrog, ali ne može, nema lađe. Fellaħ reče, da će ga on prenijeti na sebi. I, vjeruj se, prepliva vodu, ukrkači ga na ramena i prenese ga na onu stranu. Tu bilo jedno seoce od nekoliko kućica pleteruša. Fellaħ mu reče da je do turbeta daleko, a i mrak je već pao na zemlju, te ga pozva da bude njegov musafir. Naš hadžija primi čast, a fellaħ zovnu još nekoliko komšija te im iznese čaja i malo samljevena pržena pirinča. To večeraju i pođu na počinak. Fellaħ uvede hadžiju u kućicu, a tamam se oču cvrka djeteta. Bog dao, jáko se rodilo. Fellaħ provede hadžiju u pregradak, skide sa sebe anteriju i pokri ga, te se vrati ženi.

Hadžija je tu noć prenoćio i sutra podranio. Domaćin ga izveo izvan sela i pokazao mu put prema tome turbetu. Na rastanku mu kaže domaćin: »Imao sam dvije želje u životu i noćas su mi se ispunile. Bog mi je dao sina i tebe kao prvog musafira u životu.«

Da vam ne duljim, naš ti hadžija otišao u Meku i Medinu, hadž èdā učinio i opet se vrnuo istim putem. Slučaj htjede da pane na odmor u isto selo, gdje ga je onaj fellaħ pogostio konakom. Svрати se kahvu, a ono sjedi nekoliko fellaha i jedan čovjek vrlo viđen među njima, uvrh kahve. Učini mu se plaho poznat. Taj čovjek mu nasu i odmah čaj, mubarećleisa mu hadž i poče ga pitati za zdravlje. Naš hadžija se zagledao u nj, pa mu veli: -Ama, beže, ti mi se činiš vrlo poznat, a ne znam odakle«. Onda će mu on reći: »Ja sam onaj fellaħ, koji te je, kad si išao na hadž, prenio preko Nili-mubareka na leđima«. »Pa«, veli mu hadžija, »kako je to sad? Ondašnji tvoj hal bio je težak, a sad...« »Jest«, veli njemu Arap, »imaš pravo. Moje stanje se promijenilo. Kad sam ja tebe ispratio iz sela i pokazao ti put prema turbetu, vratio sam se kući. Na putu sam našao kesu punu dukata. Podigao sam je, a na njoj je pisalo Hâzā rizkuke. To će reći, biva«, dodaje hadži Memišaga radi onih koji nisu učili do Mula-Džamije, »ovo je tvoja nafaka«. Pa ti reci sad da se dobro ne vraća dobrim i na dunjaluku, a baška ti ahiret. Ali daj ti to mlađariji dokaži. U nje su samo noge na zemlji, a glava pod oblacima.

- Jah - dodade Selim aga - to bi njima još nekako i leglo u njihovu vodenu pamet. Te rekli bi: Netko izgubio kesu dukata, a fellaħ je našao. Ili bi rekli: Opljačkao fellaħ nekakva bogataša pa trošio njegovu gotovinu. Ali što sam ja slušao od rahmetli hadži-

Hasanage Pilava, ne bih, na moju dušu, smio ni pred jednim zelenjkom ispričati, jer bi mi rekli da je to tampazina, ja san.

- E, a šta je to bilo?

- Ono o Hadži-Pišmišu. Ama ne mere biti da niste čuli.

- Nisam vala nikad.

- Ja jesam nekad nešto davno u djetinjstvu čuo, ali de ti nama, Selim-aga, ispričaj ! Ti si najstariji, pa si bezbeli dobro upamitio.

- To i jest ona muka što sam najstariji, pa sam počeo matušiti. Dina mi, ne znam, da me zakolješ, šta sam večeras iftario, akamoli šta sam prije sedamdeset godina slušao.

- Ama nisi ti, Selim aga, matuh, ne dô Bog. A biva to nama svakom da se bolje sjećamo šta, je bilo prije pedeset godina nego prije pedeset sahata. Nego, kazuj nam o tome Hadži-Pišmišu.

- E, eto, biva, ja sam ovako slušao, a Bogu je málum kako je bilo. Pošao je neki Skikić na hadž. I bilo je onda dosta Mostaraca s njim, te oni dođu u Meku i lijepo obave hadž. Te, drago moje, onda odu u Medinu, te će preko Misira, pa na denjiz. Ama se je onda putovalo trinaest mjeseci. Od ove godine hadžije otiđi na hadž, a lanjske se još nisu vratile, nego se susretnu u putu negdje ja u Stambolu, ja u Sofiji, ja ovamo oko Kosova. Hele, da ne duljim, oni ti raspašu u Kahiri i tu se naš Skikić razboli. A uz to i para ponestalo. Društvo kô društvo. Slušavao sam, a nije mi nasib bilo da hadž eđā učinim, kad se ide do Meke zaboravi se i kuća i djeca i poso, ama sve, samo se misli na Božiji farz, a kad se hadž obavi, da insan može, prekoračio bi odjednom kuću. Tako ti i naše društvo ostavi Skikića u tuđem vilajetu i sama, i bolesna i s malo para. Kad je malo prizdravio izađe jednog dana iz hana i ode u džamiju na sabah. Kad je izašao iz džamije stane pred vratima, jer nije znao kud će i šta će. Uto izađe preda nj jedan dedo, ama nurli čehre, i upita ga, ko je i šta je. On mu kaza svoj hal i ahval, a onaj mu dedo reče: »Stani mi na noge!« On mu stane na noge. »Zažmiri!« veli mu on. Hadžija zažmiri. »Otvori oči!« veli mu onaj, dedo. Skikić otvori oči. A morebit, Boga mi, da se i nije zvao Skikić. Morebit je bio i Čevro. Znam da je s kućom bio na Ogradi. Hele nejse, on otvori oči, kad podno jednog brda, a dolje velik, velik grad, kuće su, džamije, rijeka teče. »Znaš li koje je ovo mjesto?« upilta onaj Skikića. On se malo razabra pa kaže: »Znam,

Sarajevo«. »A možeš li odavlen sam u Mostar?« »Mogu«, veli on. »Eh, Alahemanet«, i onaj dedo gajb bi. Naš ti Skikić onda polahko niz Trebević, pa u Sarajevo. A za ono vrijeme dok ga je onaj dedo na nogama držao, kazivao je on, samo je čuo kô nekakav vjetar. Te se on malo zadrži u Sarajevu, pa onda u Mostar, haj mi ti maj, i na koliko vremena prije ostalih hadžija. Još druge hadžije nisu bile otišle na hadž. A znaš ti naše Mostarce. Odmah iznesu: te Skikić nije ni išao na hadž, te vratio se iz Stambola, te bogme izdiju mu ime Hadži-Pišmiš. Biva, popišmanio se od hadža, pošo na Ćabu pa se s puta vratio. On šutio, nije imao kud, dok nisu došle one hadžije s kojima je on iz Mostara otišao i tamo bio sve do povratka iz Misira. Kad su došle hadžije, kažu sve kako su ga ostavili u Kahiri i da je biva hadž edā učinio, ama i onda neko te neko nije mogao vjerovati, pa su poneki za nj govorili Hadži-Pišmiš.

- Jah, moj brate, Božji kudret.

- Daj ti to kome mlađem pričaj! Dina mi, bi ti se u brk nasmijao, ako ti se i šta gore ne bi desilo.

- A što? - veli hadži Memišaga i otvori radio. Iz Kahire je dopiralo skladno učenje Kur'ana. - Eto, sad nekakav hafiz u Kahiri uči Kelamu-Kadim, a mi ga evo ovdje slušamo. U isti čas kad on tamo zine, ovdje se avaz čuje. Pa zar nije i to kudret Božji kao i ono Skikićevo putovanje?

- Jah, tako je. Samo to njima ne može leći u pamet. Ovo im odmah legne, jer je Švabo izumio.

Da ih Allah hidajet učini!

- Jah.

- Eto tako - othukuju, premišljaju i zabrinuti su.

- Da je ići - javlja se Nur-efendija.

- Bogme je vakat - vele i drugi.

- Sjedite, ljudi, - zastavlja ih hadži Memišaga. - Duga je noć. Do sehura se možemo i naspavati i mlađe probuditi da zgotove ručak.

- De vala da zapalimo još po jednu Ebu Džehelu pred dušu, pa da idemo ponajlak.

I polahko puše, polahko se pomiču i smještaju. Stare kosti škripe, dok se spremaju starci kućama.

- Pa dođite, braćo, bujrum svaku noć. Kô u svoju kuću.

- Ne zamjeri, hadžija, ako je šta bilo...
- Estagfirullah.
- Ejsahatile i Allahemanet!

RAMAZANSKA PRIČA II

Oni su u svoje vrijeme, dok su bili mladi i objesni, govorili o starcima s visoka i bez imalo poštovanja. Šta oni znaju? Preživjele kreature koje se samo sjećaju kako je nekad bilo; kad govore o starim vremenima - sve je bilo kako može biti najbolje, počevši od nošnje i pozdrava pri susretima, do razilaska sa sijela i dobrih želja za miran san.

A sad, kad su i oni zašli u godine, kad su postali penzioneri ili se primakli tim godinama, kad su i sami postali preživjele kreature čupavcima, počeli su se s nostalgijom sjećati onih vremena, u kojima nisu odaval+li osobito poštovanje vršnjacima svojih sadašnjih godina. Počeli su se sastajati sa sebi ravnim da izmijene mišljenje, jer ih ova nova generacija, što su ni hodžom učeni ni popom kršteni, i ne priznaju da su živi, a kad ovi mladi edepsuzi na ulici zauzimaju čitav pločnik, nijedan se ne bi pomakao da propusti starijeg čovjeka da prođe s mirom.

Ni ovi stari nisu bili u mladim godinama jedno društvo. Decenijama su pojedinci prolazili jedan mimo drugog, da se ne bi ni pozdravili, jer nisu imali nikakvih zajedničkih poslova: netko je bio negdje zaposlen, drugi drugdje, netko se vozio tramvajem, drugi pješačio do svog radnog mjesta, netko je završio visoku školu, drugi išao dvije godine u osnovnu školu i to mu je bilo sve školovanje, netko bio zanatlija, a drugi trgovac ili pretrga, pa se nisu ni upoznawali, ako baš nisu bili prve komšije. A sad se, pod starost,

nekako počeli približavati jedan drugom. Najprije bi se počeli na ulici pozdravljati. Četrdeset, pedeset godina se susreću na ulicama grada, na dženzama zajedničkih poznanika, na bajram-namazu u džamiji, na ispraćaju i dočeku hadžija na željezničkoj stanici, pa su osjetili da su postali toliko poznati jedni drugima, da bi čak i razgovor zaporvrgli. Pozdrav je bio sprva bez riječi: najprije kao slučajno podizanje ruke do kape, pa poslije, kad se zna da čovjek nije baš bez osjećaja za vjeru, kad ga već vidiš ponekad i u džamiji, onda jedno beznačajno i poluglasno »Ejvala,« koje će u daljim susretima narasti u »Sabah hajr olsun« ili »Akšam hajrola,« već prema doba dana, a kad se uvjeriš da tvoj davnašnji poznanik odzdravlja sa »Allah raziolsun,« onda prelaziš na Mehraba i Selam alejk.

Pri daljijim susretima ćeš i progovoriti s njim neko neodređeno »Kako je?« a odgovor će biti: »Hvala, dobro!« da se pri novim susretima zaustaviš i upitaš se za zdravlje. Najprije će to biti kao neko ispitivanje sklonosti čovjeka, pa ćeš početi razgovor: »Kako ste? Kako su vaši?« a pošto je susretnik već sklon razgovoru, prijeći ćete i na tikanje. »Što će ti, brate, to vi? Pa mi se poznamo čitavih četrdeset godina.« »Ama kakvih četrdeset godina? Aio se ti osjećáš toliko starim, ja bogme ne osjećam. Meni proljetos bilo dvadeset i pet godina...« »...otkako si postao dedo.« Iza osmijeha, ako ne odmah i grlata smijeha, već ste postali prisni poznanici, pa ako se ne susretnete svaki dan, neobično vam je i odmah istražujete: gdje li je ovo moj ahabab?

Onda pronađete da još ima takvih vršnjaka, s kojima biste se češće i radije susretali nego i sa svojom kućnom čeljadi. Napokon, ne smiješ sinu reći da barem abdest uzme, pa makar i ne klanjao, jer je u njega prva stvar ujutro obući čarape, a ne oprati nage. Nevjesta će ti najprije lakirati nokte, koji više i nisu nokti nego orlove pandže, firizuru začesljati i nabrzinu kahvu saliti niz grlo pa othitjeti s čovjekom u posao, a bezbeli su osvanuli džunupi pa i ne pomišljaju da se okupaju i klanjaju i tek onda da idu izvan kuće. Tebi i tvom halalu će ostaviti djecu, pa mjesto da pod starost rahat sjedneš sa svojom domaćicom i promijeniš koju besjedu, bit ćete zaposleni u domaćim jaslucama i obdaništu kao čuvari.

Na prvog ćete se kao slučajno naći kod glavne pošte u doba

kad listonoše izlaze da vidite je li došla penzija. Ako bude došla i ako ti je listonoša htjedne isplatiti, a njemu je teško kvariti red u složenim čekovima, onda ćete se svratiti u kafanu i popiti po dževzu kahve i napričati se kao da se niste vidjeli godinu dana.

Do ramazana ste se već toliko sprijateljili, da ne možete jedni bez drugih. Istražujete se i nalazite u džamiji na mukabeli. Zdogovorite se da ćete po teraviji sijeliti u kahvi u Kračulama ili Oprkanju, ali vam je već prvu noć skočilo sijelo na nos. Ne možete se naviknuti na onaj ljuti i gusti duhanski dim, gdje svak misli da mora pušiti i jednu o drugu kalemiti dok traje cigareta u kutiji, pa ste se zdogovorili da sijelite kod kuće, svaku noć u drugoga.

Počeli ste u Odobašića. I lijepo vam je bilo. Posjedali ste po kaučima i foteljama. Njegova nevjesta vam je iznijela limunadu, pa poslije kahvu. Bila je i dževza mlijeka, jer netko voli uz ramazan malo i zabijeliti kahvu. U sobi je bio i televizor, pa se moglo i pogledati. Ali vam je prisjelo sijelo, jer je i ženskinje zasjelo i gledalo program. Ni pô jada da je samo gledalo, nego i pričalo. Onaj sličić na »Šiši-Mehu«, a onaj je isti kao »Nikola, teški radnik«. Oduševljavale su se i baletom, a hadži-hodža se ibretio kako ona rospija može onoliko podigmuti nogu, a da se ne raskreči. »Sad ja znam što u mene u džamiji nema džemata na jaciji. Tko god nabavi televizor, nema ga više u džamiju. Šejtan ga je obuzdo, pa sad mora vidjeti dnevnik, sad je ona emisija, sad druga, pa mu žao ostaviti da ne vidi. Ja u mihrabu, a za mnom dva-tri vršnjaka koji još nisu kupili onaj šejtanski posao, pa dokle li kako li.«

A kad se program svršio, kad ste vi pomislili da je upravo nastupilo vrijeme da počnete razgovor, onda je Odobašić predložio da se prijede u kuhinju, jer to je ustvari spavaća soba njegova sina i nevjeste, pa oni moraju ujutro raniti na posao. U kuhinji ste upravo sjeli, makar vam je bilo i potijesno, a onda ste se svi sjetili da Odobašić nema druge prostorije za spavanje nego tu kuhinju. Da je on sam, mogli biste sijeliti i do sehura, ali njegova domaćica nije znala kud će sa sobom, jer je u onom ganjčiću, među izuvenim cipelama i mokrim kišobranima, počela toliko kihati, da joj je i proteza iz usta izletjela. Rekli ste da vam je vrijeme ići kući i razišli ste se, a svi ste znali da još nije ono pravo vrijeme, da bi sad tek

trebale da nastanu one priče, koje ni sam ne znaš kako nastaju, a sve jedna drugu vuče, da dok jednu pričaš već za drugu kaparu daješ, da je ne bi zaboravio ispričati.

Sutra navečer ste sijelili kod Zaimagića. I u njega je bio lijep doček. U njega je ostala jedna starinska soba. Bio je to nekad golem čardak sa zemljanom peći, koja je mogla dobro zagrijati prostorije, uza sve obilje prozora. Ali sad niti ima majstora koji umiju prezidati peć, niti se isplati drva ložiti ni kad bi peć bila nanovo ozidana, pa je pred zemljanu peć nasadena druga, u kojoj je naložen ćumur. Da bi se soba zagrijala za sijela, trebalo je peć naložiti u podne, a tome se nisu dosjetili. Sjedilo se po minderima u zimskim kaputima, noge su se morale podaviti poda se, a ruke se najvećim dijelom držale u džepovima. Kad progovoriš, para ti se vidi iz usta. Studeno, pa odmah nije ni za sijela. Grijalo se čajevima, a kad se peć razgrijala, bilo je vrijeme raskidu sijela.

Onda je došao na red Čovrk. On je bio od najsitnije činovničke hijerarhije, pa je dogurao do penzije. Bio je od onih Sarajlija kojima se otudašnji rugaju da kroz džam umaču u sir, ali on je znao u koju nogu hramlje, iako su mu obje bile zdrave. Nikakvu vojsku nije služio, sa svakim je bio lijepo, a kroz dva rata je prošao bez gubitaka. Pod mladost je i bekrijao, zanemarivao bi i porodicu, ponekad se, dak je bio u čejfu, rugao ženi kad bi je zatekao da klanja, ali kad je otišao u penziju, otišao je i na hadž. Počeo je redovno ići u džamiju. Vratio se na ono staro, kako je često ponavljao, jer se imao na što i vratiti. Bila je tu podloga iz djetinjstva: mekteb, ruždija, dvije-tri hatme, slušanje mukabela, klanjanje teravija u džamiji, i ubrzo je nadošao na ono staro, kao da nije nikad ni prekidao turkovanluk.

On nije pozvao samo na sijelo nego i na iftar. Iza iftara se malo posijelilo, pa onda otišlo u Mišćinu džamiju na teraviju, a onda natrag Čovrku na ramazansko sijelo. U hadžije je sin liječnik, ali ne stanuje s ocem. Starinska kuća ne odgovara mladima, ali njegov je Braco volio dédu i često bivao kod njega. I on je pomalo čurpavac, ali ima razumijevanja za starije. Studira filozofiju, slavistiku, pa kao seminarski rad piše o starom sarajevskom akcentu. Otac mu je kupio i magnetofon, pa se s njim uvuče među starije ljude, a posebno žene,

i pusti ga u pogon.

Tako se i večeras našao u poslu, kod déde, da mu pomogne pogostiti ljude, iznijeti im kahvu, ponuditi im cigaretu, istresti pepeljaru opušaka i ne miješati se u govor. Gosti su pomalo i pri!ovarali sebi u sebi, kako su pogrešno držali da su svi mladići, sav današnji i mlađi naraštaj, protuhe i probisvijeti, a evo ima i čestitih mladića. Još da mu je ime kako treba, da se ne stidi što je Džemaluddin, - a dedo mu je tako ime dao jer je prije nego se počeo skitati naročito cijenio reisa Džemaluddina, koji je za svakog imao razumijevanja i nije lomio štap ni nad onakvim kakav je nekad Čovrk bio, - ne bi bilo nadaleko takvog mladića. Ni otac mu nije otpadan. Čak se jedno vrijeme odazivao kad ga je njegov Džemaluddin zvao babo, ali je jednom na plaži u Ulcinju postao tata i takav ostao. Tada je i Braco dobio ime na koje se odaziva u školi i na ulici. Samo je dedi svome ostao Džemaluddin.

Posjedali su po minderima, ali i oko stola. Uz jedan zid bez prozora naslonjen je ogroman starinski kredenac, pa se Braco najviše nalazio u njegovoj blizini. Gosti, daveći se pričanjem i otimajući jedan drugom riječ, čak i preko zalogaja, nisu se ni obzirali na Bracu, koji je mikrofon kao nemarno naslonio na neku starinsku napuklu vazu, a s vremena na vrijeme prevrtao trake ili ih skidao. Ujedno je nudio gostima podvorenje, da se ne dosjete šta on zapravo radi. Svi su gosti znali šta je magnetofon jer su bili školovani, pa koliko toliko, a malo koji da nije ponekad i progovorio pred mikrofonom. Nu sad ga nisu primjećivali. Braco je ponekad i izlazio iz sobe i svaki put ponešto donosio: poneku voćku, turšiju, kahvu. U neko doba je unio semaver i postavio ga na sto pred njih, da se ne bi slučajno obazirali prema magnetofonu.

Započeli su o iftaru i o umjetnosti domaćice koja zna prirediti takva jela da čovjek može podosta pojesti a da mu se hrana ne svali kao kamen u želudac, kao što to ponekad biva.

Onda su govorili o mukabelama:

- Obrale se, Boga mi, hodže i u Sarajevu! A kako ti je, jadna majko, u provinciji?

- A kako? Uče gledajući u musaf, - dodaje drugi.

- Spalo na nekoliko hafiza, pa jedni započnu učiti u Carevoj i

odmah bježe da nastave u Begovoj, pa poneki u Čekrekčijinoj džamiji, u Bašćaršijskoj, u Čurčića mahali...

- Ovo im ne valja što su mukabelu okrenuli prije ícindije. Hiljadu godina se mukabea učila iza ícindije, a sad pred ícindiju.

- Pa hazimi idu na dženaze iza ícindije.

- Od mrtvih i žive. Ili od porodica mrtvačkih. Znaš ti, da je jedan stariji podučavao početnika: »Drži ti njega dok plače!« Biva, kad je porodica u najvećoj žalosti, onda se onom od familije tko devera oko dženaze prilijepi kao flaster i napominji mu i druge sve troškave osim ćefina, kupanja mejita i klanjanja dženaze, jer je to obavezno! Napominji mu sallu, učače na kaburu, zijareti-kabur, hatme i tehvide prvi dan, o sedmini, četerestini, na pola godine da se ništa ne zaboravi!

- Pa samo kako uče na kaburima! Kad je dženaza kome zgodnu, koliko ih se okupi i uči! A tek dova? Kad tko bogat umre, odulji se dova bez obzira što otrnu noge čučeći. A kad umre fukara ili jabandžija bez poznanika, onda mu dovu smandrljaju kao da se, ne budi primijenjeno, zakopa krepana živina.

- Što ti veliš na ovo, hadži-hodža? Ali najprije oprost, ako smo te uvrijedili ovim našim govorom!

- Estagfirullah! Ja sam kažem: Ne daj Bože, da je i u provinciji kao u Sarajevu među onima koji misle da su ulema. Da ustane Resulullah iz kabura, otjerao bi ih većinu kandžijom s kaburā i mevludā.

- Sj ćam se rahmetli hadži-Mujage. Kad bi se iza dženaze-namaza, ako su bile dvije-tri dženaze, krenulo iz harema Begove džamije na razna greblja, on bi uvijek krenuo za dženazom gdje je bilo najmanje ljudi u pratnji.

- A obrali su se i ljudi koji slušaju mukabelu. Bude ih spočetka pokoja desetina, pa prema kraju sve manje i manje. .

- Nije ni čudo. Studeno, brate, otpadoše noge od leda. Ne znam je li u svakaga, ali meni dojadi studen. Prsti mi nožni da otpanu!

- Gledao sam danas, pa ni jedan jedini musaf nije rasklopljen da se prati mukabela. Nigdje nijednog djeteta da gleda u musaf!

- Ih, kolilko ti sam dobio seksera što bih prosjedio na

koljenima, a stari hadžija Mačković drži mi musaf, a ja đudetom pokazujem kako koju riječ Hafiz uči.

- Danas je ovoj generaciji arapski hurufat kao i hijeroglifi.

- I ja sam ga bio zaboravio. A i ne zaboravio, kakav sam bio! Pa malo pomalo, ha-ha, ha-ha, i, šućur Allahu, uporavim kao i u djetinjstvu. Ama, što 'no netko maloprije reče: imao se čovjek na što vratiti!

- Ama, ako ćemo pravo, ima i među mladeži lijepa svijeta. Dobrih mladića, poštenih, čestitih...

- I dobro odgojenih djevojaka. Eno doktora Mehmedalije. Sinu mu dolazi hodža i podučava ga, kćeri mu dolazi búla. Bog zna koliko su hatmi učinili! A kako se pristojno ponašaju, kako su odgojeni!

- Bože mi oprost, a meni se sve čini da će oni biti nesretni u životu što su svojim odgojem usamljeni.

- Ti si, Boga mi, rođeni pesimista. Ti si kao ona cura što je sjedjela na avliji pod krovom, pa se zamislila da se udala. I da joj se dijete rodilo i da je prohodalo i našlo se pod strehom, upravo pod kapnicom, pa se ozgor sačak otisnuo i ubio dijete, a ona počela plakati, šta će otac djetetov reći kad vidi dijete mrtvo. Pa joj se i mati rasplakala kad joj je kći kazala svoje sanjarije. A kad joj je otac unišao u dvorište i vidio ih obje da plaču...

- Znamo, znamo, - zagrajali su svi.

- Tko li će se ovog ramazana zatvoriti u itićaf?

- Tko god će, neće onaj koji bi trebao.

- A što to, hadži-hodža?

- Evo zašto. Mnoge su ustanove bile najbolje zamišljene, ali su se do našeg vremena izvitoperile. Eto, da uzmemo samo itićaf. U prvim vremenima islama najodgovorniji faktori u vjerskom životu povukli bi se u apsolutnu tišinu, izvan svjetske vreve, da razmišljaju o najvitalnijim problemima svoje zajednice i da sroče programatski govor koji će održati prvo jutro Bajrama, prije bajram-namaz. I već se dosta davno to profanisalo. Nasljedne halife su voljele provoditi dane i noći u svojim raskošnim dvorcima, muftije i kadije u kućama, mjesto u džamijama, u kojima bi trebali, da sastavljaju govor za Bajram. Pogotovo su to izbjegavali odgovorni ljudi za hladnih

zimskih dana, kad bi ramazan padao u zimu, a mjesto sebe bi našli pobožne starije ljude, da uče u Kur'anu ili da illaču uz tespih cijelo vrijeme, osim kad spavaju, jedu i piju o iftaru i ručku ili kad na čas moraju izaći iz džamije da obave prirodnu potrebu i da ponovo uzmu abdest. I tako sada mutekif provede deset dana i noći u džamiji, pobožni muslimani mu šalju iftar i ručak, vakuf mu osigura nekakav ogrijev, prostirku i pokrivku, a oni koji dijele gureba - tefter predvide i za nj neku hediju. A, što je glavno, narod ostane prikraćen za jedan kvalitetan bajramski vaz.

- Jah, moj brate, - othukuju svi i premišljaju, kako bi se to moglo izbjeći, a onda opet preskaču na drugu temu.

- Vala, ljudi, nama nedostaje štampa. Koliko smo prije rata imali novina i časopisa, a šta imamo sad? Sad smo općenito pismeniji. Nema onog ogromnog, upravo sramotnog broja analfabeta... A onda ovo sadašnje pisanje. Ja kad čitam, ni treću ne razumijem. Ono, kad čitaš vidiš da su to haman sve riječi iz našeg jezika, ali opet ne znaš značenja. Treba se dobro zamisliti da odgonetneš šta je pisac htio reći, a, kad pjesme čitaš, vidiš da ni on ne zna šta je mislio, ako je uopće mislio, kad je pisao.

- Tako je jednom muderis Mehmed-efendija došao na bajram u Carevu džamiju da između sabaha i bajram-namaza održi vaz. Kažu da je on bio ulema bez premca, ali bi opet nekad toliko naubacivao turskih i arapskih riječi, da bi ga jedva i učeni razumjeli. Hele, popeo se on na ćurs i proučio ajet koji je počinjao riječju »ve«. Onda počeo razgledati kad je »ve« veznik, kad zakletva, šta znači leksički, gramatički, stilistički. Počeo cijepati dlaku na četvero. U njega je ponekad bivao i poremećen um, a nekad su mu opet dolazila lucida intervala. Slušaoci, obične čaršinlije, bez ikakva većeg školovanja, slušaju, a ništa ne razumijevaju. Ali slušaju iz poštovanja prema Mehmed-efendiji. U neka doba njemu dođe svijest. Pogleda oko sebe i vidje kakva ga publika sluša. I to pobožno sluša kao da mu razumije svaku riječ. Zatvori ćitab, sađe s ćursa i pođe niz džamiju govoreći: »Kazivati inninu lezzet od džimâa ábes je.«

- Eto sad i ti pretjera. Ja razumijem sam ono: kazivati, od, je. Hadži-hodža, molim te, prevedi nam.

Hadži-hodža se sramio kao djevojka, iako je izrodio šest

djevojaka, pa gotovo prošapta: »Besmislica je od rođenja impotentnam čovjeku pričati o slasti koitusa.«

Čovrka su zalile suze, a srećom Brace nije bilo u sobi. Otišao je po čaj da pusti semaver u pogon.

- Vala, braćo, silna se fukara namnožila pa pružila ruku. Proći ne možeš od njihove vike i dernjave.

- Da je milicija na mjestu, ne bi ih nikako ni bilo na ulici. Njima nije džajz dati. Oni ne prose za se nego za poduzetnike. Ima, kažu, jedan Ciganin koji je podigao vilu na Vracama, s najluksuznijim komforom. Vozi se u Mercedesu. Izjutra rano pokupi onu odrpanu dječurliju, odveze ih autom do njihova radnog mjesta - pred Begovu džamiju, a u danu ih po nekolilko puta prebere i pokupi im ono što naprose, ostavivši im samo poneku paru. Uvečer ih opet odbaci do njihovih baraka.

- Drukčije je to bilo prije. Ruku je pružao samo onaj kome je bila ljuta nevolja. Svatko je znao kako mu tko u komšiluku živi, pa je, prema mogućnosti, a nekad i preko svojih mogućnosti, pomagao potrebne.

- E, baš što reče Salih-aga, sjećam se kako se u Mostaru prije živjelo i kako se pričalo o još starijem životu. Kažu kad bi došao ramazan, pa se ljudi prepisivali da znaju šta će i koliko će dati zećata, da su bivali u neprilici - ne bi znali kome da dadu. Na Carini su stanovali age i begorvi, trgovci i sahibije kuća koji su davali stanove pod kiriju, a, pričalo bi se, nije u čitavoj mahali stanovalo više od dvojice ljudi kojima se mogla dati sadaka i zećat. Pa znalo se, kako se zećat obično dijelio uz ramazan, a age su uglavnom imale pune hambarove žita a manje gotovine, onda bi se nekako diskretno poručilo onim miskinima da ne zaključavaju avlijska vrata do iza teravije. Aginski momci bi po akšamu, da nitko ne vidi a da i onaj fukaraš ne bude ponižen, jer ipak je poniženje primati sa.daku, polako podigli mandal na vratima, otvorili ih i za vrata spustili vreću ili harar žita. Slušavao sam da bi se toliko nakupilo žita u one dvojice siromaha, da bi jedan od njih kad bi došao u džamiju, u akšam ili jaciju, javno rekao da ga svi čuju: »Braćo, meni je doneseno toliko žita, da sam gotovo i ja dužan dati zećat. Netko mi je sinoć ostavio dva harara žita. Ko je donio neka i odnese! Vrata će biti otključana

do iza jacije, pa eto...« Tako je to nekad bilo, a jedno vrijeme iza prvog svjetskog rata, prilike su se tako izmijenile, da nisu ostale ni dvije kuće koje su dužne bile zećat dati, a nije gotovo bilo kuće koja ga ne bi primila, kad bi joj ga tko dao.

- Danas, vala, nemaš kome dati ni sadake ni zećata. Eto, ja sam u stanju da dadnem koliko-toliko, pa preberem u mislima cijelu mahalu, i nema nitko da mu je potrebna sadaka. Danas djeca više pojedu naranči nego smo mi jeli krompira. Kad pogledaš, sve je na radni dan odjeveno kao prije na Bajram. Nitko više ne nosi zakrpljenu ni odjeću, ni obuću nego, kad se malo uhara, odmah uzima novo. Za nekog ti se čini da bi mu se mogla dati sadaka, a ono vidiš da u njega ima i ono za što je tebi žao potrošiti paru. Tako sam ja nekoliko puta pomislio da dadem sadaku jednom starcu koji je redovno dolazio u Begovu džamiju. Nosio je staru bosansku nošnju. Bio je mršav kao grana, a nekako žut u licu da se činilo kao da je izgladnio. Sve je na njemu bilo čitavo i čisto, a sve je opet bilo nekakvo vehdo. Bio je i on čist, oko fesa lijepa žuta ahmedija, ali vazda neobrijan. Nikad nisam znao ili nosi okratku bradu ili je neobrijan. Šta puta sam već i ruku uvukao u džep da mu dadnem koju paru, i uvijek bih povukao praznu ruku. Kad jednog dana ja u Begovu džamiju, a njemu se uči hadžijska dova.

- Tako sam i ja zapazio jednu sirotu ženu. Čuo sam da samotuje u jednoj sobici, a kako se ovo sada žene ne pokrivaju, nego im se vidi lice, primijeti se i da je neuhranjena. Nije mi se svidjelo što pokriva od po glave kosu kao kakva mladica, a ima joj preko šezdeset. Ali, mislim, to je njezina stvar. Spustim joj u šaku koliko sam mogao, halal olsun! Mogla je podmiriti kuću svime za jedan mjesec. Do dva dana iza toga ide ona prema meni, a obojila je kosu i udarila, kako ono reknu, hladnu. Na nogama svilene čarape, tanke kao paučina...

- Vidi ti njega, vidi! Zágledā se ženi u noge.

- Ama, Bog je ne ubio, da je barem uzela vunene čarape! Nego joj se kroz onu paučinu vide nabreknute vene! Da se nahranila kako treba, hajde de, nego ondulirala kosu.

- U mene je rahmetli strina imala kovrdžastu kosu od prirode, pa šta nije radila da je ugladi! Nije onda bilo pomada. Ama jest, i bilo

je, samo su ih kupovale Švabice. Naše su žene mazale kosu mladim maslom ili zejtinom, pa raščešljaj na pravi razdjeljak, a spleti kose u pletenice. Pa bi se ona mučila dok bi raspravila kose i splela ih u pletenice, a ono istom počnu one neposlušne kovrdžave dlake da se izvlače iz pletenica kao žive. Pa bi se ona udarila po glavi i rekla: »Bog ih ubio, kakve su mi, kao u cigančure!« A sad žene dadnu silne pare da od svoje rođene kose naprave cigansku.

- Ne treba prigovarati za ono što se, dadne.

- Ja i ne prigovaram. Ali, ako ćemo pravo, umio sam i ja potrošiti u besposlicu. A zašto da to radim? Ja razumijem kad se djevojka dotjeruje i oblači po posljednjoj modi, kad se mlada udovica ili pušćenica dogoni i nosi ekstravagantne boje i upadne krojeve, da bi istakla što više ženskost. To joj je, ako ćemo pravo, i poziv. I onaj svijetnjak u ljeto, kad su najkraće noći, osvijetli stražnjicu kao znak da želi da se pari, pa hoće da privuče pažnju mužjaka da je oplodi. Ali što će staroj babi boja i ondulacija? Znam da i starica treba da je uredna, ali što da ona od sebe pravi hakaru!

- Kad sam bio profesor u Beranama, vidio sam sirotinje kakve se kod nas ne može ni zamisliti. I tamo se posti, i još kako! A ima sela i u njima seljaka koji zaposte rasolom i kukurúzom, o omrse se kukurúzom i rasolom. Ono je post! Ono su div-junaci! Vjere mi, najsevabnije bi bilo u njihova sela slati zećat i sadaku, ako su i sad onakva kakva su bila u vrijeme dok sam tamo službovao, kad u nas nemamo kome davati.

- Ima se i kod nas kome dati. Mehmed-efendija se namjerio na ženu koja je uredna, koja voli potrošiti na svoju vanjštinu nego na zalogaj, ali ima se i u nas kome dati. Zar nema porodica gdje samo jedan član radi ili prima penziju, a puna kuća čeljadi. Pa još kad djeca idu u školu i treba im za knjige, za pribor, a nikakve stipendije. Eto mjesta gdje se može dati zećat i sadaka.

- A kad sam bio tamo, upoznao sam se s jednim muftijom. Bilo mu je ime, ah, vela havle, sad mi pobježe s jezika.

- Roza, roza...

- Beli vala skleroza. Eto, da me ubiješ, ne bih se mogao sjetiti.

- Pa nije važno ime. Šta si htio o njemu reći?

- Ama krivo mi je što sam mu ime zaboravio. A dobro smo se

bili spijateljili. I dolazio bi mi kući, a i ja sam njemu išao. Hele nejse, kad sam mu prvi put došao, poslužio nas je njegov stariji sin. Ama, to je bio stidan mladić koji gleda preda se, a crveni se u licu kad s kim govori. Mladi mu sin bio kalpozan. Ni po čem se ne bi reklo da su ta dva brata od jednog oca i jedne matere. Abdullatif-efendija... Eto vidiš, sad mu se sjetih imena ...

- E nije skleroza.. .

- A jašta je nego skleroza! Abdullatif-efendija je svršio školovanje u Stambolu, ali je bio jedno vrijeme seoski hodža, pa došao u grad u mekteb, pa u ruždiju za nastavnika i, dosta mlad, postao je i muftija. Dok je bio seoski hodža, plaćao ga je narod, a kad je postao muftija, primao je ajluk od države. On bi u šali rekao, a vjerovao je da je to stvarno tako, da mu je stariji sin uljudan zato, što mu je dohodak bio ad halal-mala, a mlađi mu se sin rodio nakon što je postao muftija i počeo brati ajluk iz državne kase. Rekao bi država otima od naroda, vrši haram-rabotu, pa onda ad toga harama isplaćuje činovnike. Zato u činovničkim plaćama nema berićeta. A i ja sam se beli najeo zahire koju sam kupovao haramom, pa se od harama nije ni moglo zametnuti nešto kako treba.

- Dina ti, kako si se osjećao tamo?

- Dina mi lijepo! Mladu i zdravu čovjeku svugdje je lijepo. Eh, onda, je čovjek bio sretan da dobije službu gdje bilo! Nije bila šala biti državni činovnik. Da te je postavilo u Glamoč ili Surdulicu, trkom bi išao da polažeš zakletvu i nastupiš u službu. Ovo sad ljudi zaprdivaju kad traže službu. Jednostavno biraju: ovdje hoću, ondje neću! Ovdje je bolji dohodak, ondje se često dijeli višak. Tamo nisu imali svojih intelektualaca, pa kad bi im došao netko sa strane, prigrlili bi ga objeručke. Najgore je bilo što je bio mnogo sirotinje. Po selima je bila veoma razvijena svijest pripadanja zajednici, ali kako da je dokažeš kad joj samo srcem pripadaš. Uzeli bi na selu hodžu za ramazan da im klanja teraviju, pa bi nastalo pogađanje koliko mu se može dati, a koliko on ište. Pričali su mi tako za jedno selo da se pogodilo s hodžom da ga hrane uz ramazan i na bajram da mu dadnu trista dinara, a on da im klanja teraviju. Klanjao hodža kako je znao, a na bajram mu dali samo stotinu i pedeset dinara. Nisu mogli više skupiti. Hodža otišao svojoj kući u susjedno selo i uvijek

im poručivao da mu plate dug, ali nije bio fajde. Slao bi im ponekad svog poznanika da ih opomene na red, ali nikad nije donio ni banke od duga. Vidio hodža da mu je džaba trud, pa im jednog dana poruči, da im je klanjao teraviju bez abdesta. Onaj hadžin poznanik koji im je prenio tu hodžinu poruku, našao je većinu džematlija na jednom mjestu i tako im rekao, očekujući da ih vidi sve zaprepaštene, a oni, kao da su baš to očekivali od svog hodže, zagrajavu: »A mi za njim, i ono dalje nije za kazivanje!«

- Takvih priča pričaju, a bezbeli izmišljaju, o mnogim našim selima i seljacima. A ja velim da su seljaci najbolji ljudi i kamo sreće da je u naših građana onako razvijena svijest kao kod seljaka. Mi građani smo imali vakufske objekte i prihodima od kirija plaćali vjerske službenike, a seljaci nisu imali vakufa, nego su oduvijek plaćali hodže svojim proizvodima. Tako i sada rade, dok mi očekujemo da nam se vrate iščezli vakufi, a dotle da ne doprinosimo ništa.

- Ti pretjera hvaleći seljake. Evo šta sam ja čuo o Dedi Sabljaru i nekom sarajevskom trgovcu. Naišli oni negdje u jednom selu kraj groblja, pa se onaj trgovac zaustavi i podigne ruke da prouči fatihu umrlima, a Dedo ga potegne za ruku: »Šta ćeš to?« »Proučiti Fatihu mrtvima.« »Pa to su seljaci.« »Ama su muslimani!« I čovjek prouči Fatihu. Taj trgovac se, što se ono rekne, vladao sa seljacima, pa im prodavao robu na veresiju, a davao bi im i volove na izor i držao kod nekoga i kravu napola. Hele nejse, jednog dana dođe mu na dućan jedan seljak kojemu je taj trgovac dao kravu napola, pa mu kaže da mu je vuk zaklao tu kravu i da ju je morao zakopati. Trgovac rekne samo: »El-hamdulillah! O njezinu glavu! Ći je mála, tu je i zijana!« - Seljak ode s dućana, a uto Dedo na dućan: »Šta ti je ono govorio onaj seljak?« »Kaže da mu je vuk zaklao onu kravu što sam mu je dao napola.« »Laže! Hodi da vidiš!« Trgovac upopriječi metlu prako ćefenka, pa za Dedom na Varoš. U kožari zaiska Dedo da im trgovac razastre kožu od one krave što ju je maloprije kupio od seljaka. Kad ono, zbilja, koža ad trgovčeve krave. On joj poznao odmah boju dlake i šaru, a vidjelo se lijepo kako je zaklana. Nigdje na koži nikakva traga od vučije deračine. »Hoćeš li odsad učiti seljacima Fatihu?« upita ga Dedo.

Acif ustade i zaiska izun od domaćina da ide.

- Kud ćeš ranije? Istom je sijelo nastalo!

- Hvala na dočeku i na ícramima! Dođite i vi meni na sijelo, a ja moram íci. Imam jedan neodgodiv posao.

- Nemoj, dobar čojče, raskidati sijelo! Kakav ti je neodgodiv posao u ovo doba?

- E baš se u ovo doba svršavaju neodgodivi poslovi, - netko dobaci kroza smijeh, ali ostade usamljen.

Domaćin ga isprati, a kad se vrati, svi počеше kudití subjesednika.

- On je vrlo osjetljiv. Ako spomeneš seljaka, Aćif odmah misli da se o njemu govori, što je seljačkog podrijetla. Pa većina nas je manje-više seljaka, bilo po rođenju bilo po navikama.

- Ih, Boga mi, nije mi ni na kraj pameti bilo da rekнем bilo kakvu uvredu i na bilo čiji račun. Idem i ja da zatražim da mi oprosti, ako sam ga uvrijedio.

- Ne bi ga stigao. Odjurio je kao vjetar. Sutra ga iza mukabele potraži! - dodade domaćin. Nastade pauza, a Braco je već punio čašice čajem, tamnim i mirišljivim.

Pili su čaj šutke, a nisu znali kako da prijeđu na drugu temu. Da se opet tkogod ne nađe uvrijeđen tuđim pričama? Mislili su: najgore ti je cenzurirati svoje vlastite misli i jezik.

Nasih je pravnik, u mirovini. Dobar čovjek, samo je malo nagluh. Radi njega se mora govoriti malo jače, i inače oko uha savije šaku i stalno se okreće prema onome tko govori. On najveći dio vremena provodi u čítanju. Dok je bio aktivan u službi, čítao je samo zakone, pravne propise i službene listove. Sad se vratio literaturi i nadoknađuje propušteno. A propustio je mnogo. Prošlo je više od četrdeset godina od mature, otkad je pročitao posljednji roman. Sad pročíta i poneku pjesmu, pripovijesti, romane, domaće i prevedene.

- I pitam sam sebe: Zašto ja to čítam? Zašto sama sebe otrovom nalijevam, kad me nitko na to ne nagoni.

- Pa šta to ti čítaš da se srdiš? Ja bogme čítam neka djela i tako se njima oduševljavam, tako mi čítanje nekad ispuni dušu, da dobijam saznanje da bih za čítav život bio siromašniji kad to ne bih pročitao.

- Ne znam koji je to đavo, ali u ovo četrdeset i više godina

otkako ja nisam čitao toliko je otrova izljeveno na papir, toliko se žuči izlilo na islam, muslimane, Turke, da bi se čovjek koji nije nikad čuo za Turke, koji ne pozna Turke, a to će često puta reći nas bosanske muslimane, upitao, pa je li ikad išta taj jadni musliman napravio da je vrijedno spomena? Je li on ikad išta uradio osim što je raj u nabijao na kolac, što je prostituirao kršćanske cure i žene, što je lovio zvjerku i ljude, što je pljačkao i palio, maltretirao popove i fratre, a o kmetovima da i ne govorimo, ukratko što je bio najgori sadist...

- Svak lakše vjeruje kad se o drugome piše ružno, mjesto istine. Tačno ti je to što kažeš, Nasih-efendija. Mene neki dan pita unuk: Je li dedo, istina da su stari turci, bîvâ muslimani (a pomalo se i stidi kad to govori) samo prostituirali kršćanke i Jevrejke, kako je on to našao u nekoj knjizi, koja valjda spada i u školsku lektiru, jer djeca i ne čitaju što ne moraju. A ja onda njemu ispričam što je meni vaktile kazivao Mujaga Guzin u Mostaru. Došao mu ja u taphanu s jednim historikom i etnografom, a on nam pokazuje kakav je bio proces izrađivanja kože, kakve su bile esnafske uredbe, radionice, sirovine, čitav prostor. Taphana je bila smještena u nekadašnjem jeničarskom odžaku. U njoj je bilo po osamdeset tabaka zaposleno. U jednom zidu prema Neretvi bila su takozvana Mala vrata. Kad bi neki šegrt ili kalfa, pa čak i majstor, pogriješio protiv etičkih principa i javnog morala, sastala bi se londža i odlučila da kazne prestupnika. Najveća je kazna bila rasporediti griješniku jaku za vratom i istjerati ga na Mala vrata. Time su mu bila zauvijek zatvorena vrata od taphane. On je na sebi nosio do smrti žig sramote. I onda nam je pričao za jedan slučaj koji se desio među tabacima, kad je on bio miladić, a kad nam je ovo pričao, bilo mu je oko devedeset godina. Kaže, jedna grupa šegrta izvlačila je iz hambašče na Radobolji ukiseljenu kožu. Uto naišla cestom kraj Radobolje jedna seljanka zadignute košulje i nogavica, da su joj se vidjeli nožni listovi. Jedan šegrt, neki Hasan Macić, obazre se za onom seljankom i rekne: »Plahi' noga u one Latinke!« Nije prošlo ni pola sahata, sastala se londža i izvijejala. Svi smo se okupili kraj Malih vrata, a čehaja Mujaga Dogan nožem raspore Maciću jaku na koparanu i išćera ga na Mala vrata.

- Unuk ti je to povjerovao jer ti i inače vjeruje. Ali previše se

načitao i naslušao otrova, pa je sigurno s nevjericom primio.

- Pa da. Neki misle da je korisnije ponavljati laži, jer kad se laž mnogo ponavlja, počne u nju vjerovati i onaj koji ju je izmislio, a pogotovo oni koji je slušaju. Ili čitaju. Tko se od vas ne sjeća pjesme sa stihom »Iskopaše ti oči, lepa sliko!« Kako sugestivno djeluje pjesnička vizija noćnog prikradanja Arnauta, s nožem u ruci, koji kopa oči na freski u crkvi. Kad smo poslije mature obilazili Jugoslaviju, bili smo i u Dečanima. Iako smo u gimnaziji do mature učili vjeronauku, a naš je hodža bio veoma obrazovan i širokih vidika, i mi, muslimani u ovoj ekskurziji, bili smo zadivljeni vanrednom crkvom, arhitekturom, slikama i mnogočim što je bilo tipično hrišćansko. Ranije smo, kao djeca, bili poučavani da se divimo samo svome, muslimanskom, da samo naše volimo, a tu smo se divili i upravo bili zapanjeni ljepotom nečega što nije bilo muslimansko. Jedan mlad kaluđer, plave dugačke kose, pod kamilavkom i panom, objašnjavao nam je da je, zahvaljujući čuvanju Arnauta muslimana u ovom selu sačuvana crkva i zdanja oko nje, do naših dana. Pokazivao nam je i oštećene freske, ali je ta oštećenja objašnjavao tako prirodno, da nam je to odmah postajalo shvatljivo. »Pri oštećivanju ove freske uhvaćena je jedna primitivna seljanka, hrišćanka. Bojala se da ne oslijepi. Ona je vjerovala da će opet dobro vidjeti, ako nastruže boje s očiju na freski svetog arhanđela i njome pomaže svoje bolesne oči. Tako su muslimani čuvali sveti hram, a hrišćanka je iz sujevjerja uništavala ove besprimjerne freske. I da je bila jedina! Na stotine drugih je uništavalo freske na onim dijelovima tijela koja su njih boljela, da bi prahom s freske mazali svoje bolesne dijelove tijela.«

- Ama rijetki su takvi koji će reći kako je bilo!

- Kad bi se, recimo, isticalo i nečije ljudstvo kad ga je bilo, uz neljudstvo o kojem se obično samo govori i piše, onda bi se vidjelo da ljudi nisu samo šejtani ni samo meleći. Ljudi su ljudi, i uvijek je bilo ljudi i ljudstva pri ljudima, a nekad se i kod najboljeg čovjeka pojavi nešto začudno rđavo, čemu se ne bismo nikad nadali... Bijaše u Mostaru jorgandžija Ibraga Šabanac. Bio je majstor u svom poslu, a imao je od starine kuću i zemlje u Šurmancima. Ljetovalo se u stara vremena dugo, pa tako i Ibraga. Ali opet morao je kadgod i u Mostar

otići da vidi šta mu se radi u dućanu, da prinazori, da posvršava poslove, pa nazad na selo. Ovo što nam je nekoliko puta pričao desilo se još za vrijeme turske vladavine. Bio je on mlad čovjek, oko trideset, trideset i pet godina, kad mu se ovo desilo. Nije onda bilo ceste od Šurmanaca do Mostara, ni željezničke pruge, nego je valjalo dobru pješaku pješaciti tri sahata. Jednom rekne ženi da će u nedjelju na obdan ići u Mostar da obiđe dućan i kuću, pa će se pred mrak vratiti na selo. Čuje to i njegova kmetica Mandarićka pa ga zamoli da joj odvede kćer Maru u Mostar na misu i da je vrati na selo. Mara je bila cura od osamnaest godina. Majka je nije smjela pustiti samu, da joj tko ne bi na obraz udario. »Nejse,« pričao bi rahmetli Ibraga, »ja pred njom, ona za mnom, a pošli smo po hladu, dok i sunce ne osvoji i mi se dobro ugrijasmo dok dođosmo do Mostara. Odvedem je ja do crkve, pa joj prikričim da se ne smije s momčadijom zabavljati i nadgovarati, nego kad im se to u crkvi svrši, da me pričeka pred crkvom dok ja ne naiđem... Do podne ja odem u dućan, prinazorim šta se radi i naredim šta još da se uradi, odem kući da vidim da nema kakva zijana. Prazna kuća, kô kad nema čeljadi, uzmem iz torbe što sam ponio za ručka, prezalogajim malo hljeba i sira, zaključam kuću, pa prema crkvi. Svijet se gotovo razišao, vidim pokoju hrpicu ljudi kako sjede u hladu i ljudikaju, a moje Mare nema. Šta ću jadan od života! Meni je povjerila njezina mati na obraz, a ja je tako upustio! Obilazim one grupice, pitam, a nitko ne zna za Maru Mandarića. Obiđem oko crkve kad onamo gdje je sada samostan bijaše jedna kuća fraterska, a za kućom stoji Mara i jedan momak, Zagrlili se i ljube se, pasja para! - Šta je to, Mare, crn ti obraz! - viknem ja, a ona kô da se nije ništa desilo, samo se odlijepi od njega, pa priđe meni, a on na drugu stranu. Ja kipim od bijesa, ne znam šta ću od sebe. Bih li je ošamario, šta li bih, ni sam ne znam. Pođem onako ljut kô zmaj, a ona za mnom: nit' romori nit' govori. Mene kô da vile nose, a i ona sve u stopu za mnom. Kad smo izašli navrh Nimačke, stadoh da malo odušim, a i ona stade. Ne znam kakav sam ja bio, ali znam da je ona bila crvena ko aspurlija, a gleda me kao da nije ništa bilo. Ne znam šta bih, pa je tek onako upitah: »Šta ti je on pa da se s njim ljubiš?« »A moj aga, šta mi nije? Kúmine kúme divèrni pastorak!« I uvijek bi se Ibraga nasmijao kad bi dovde došao u svom pričanju i dodao bi:

»Jest joj baš debeli rod! Te jeseni se i udala za kumine kume divernog pastorka. «

- A sad kad se piše o Turcima, sve su kršćanke upropastili, svakoj su po volji na obraz udarili i kad god im se prohtjelo. Uzimao se harač koliko se kome sakupljaču prohtjelo, a uz harač obavezno je bilo i na noću naobred djevojku.

- Jest matrak! Kô da ljudi nisu u Boga vjerovali, nego svak radio šta je htio. Neki dan mi priča jedan historik kako je pronađena pismena potvrda o drobnjačkom haraču za jednu godinu, čini mi se hiljadu osam stotina i šesnaestu. I na njoj je potpisan pop Đoko, koji je donio čitav harač za tu godinu i predao ga Smail-agi Čengiću, a ovaj ga odnio i predao u Mostar, vallahi ne znam kome. Je li onda bio u Mostaru mutesarraf ili se nekako drukčije zvao. Vazda sam u školi najslabiji bio iz povijesti. Miješali su mi se godine po glavi, pa i čitava stoljeća, a nisu mi ni sad jasni neki pojmovi: paša, vezir...

- Dobro, dobro, - presiječe ga Ismet, - koliko je bio taj harač?

- Šta biste rekli?

- Šta bih rekao! Tko zna koliki je? - Hajde, pogađajte!

- Ako bismo po Mažuranićevu epu, morao je biti barem hiljadu dukata ! - reče doktor Vejsil. - Možda nije više od dvije-tri hiljade groša!

- Hajde, reci nam! Šta ćemo pogađati! Nije nikakva licitacija.

- Liru i po!

- Pa to nije ništa!

- Pa i nije! To je samo simboličan iznos, da se potvrdi suverenitet sultanov nad tim krajem.

- Šta li se je moglo kupiti za liru i po? Koliko bi to bio iznos u sadašnjem novcu?

- To bi trebalo vidjeti prema ondašnjim povijesnim izvorima i arhivskim dokumentima. Lira je bezbeli bila zlatna, pa neka je bila ne znam koliki dukat, nije bila koliko konjska potkova.

- A, Boga, mi, nemamo rašta raspitivati! Nema fajde. Mažuranićev ep je majstorsko pjesničko djelo i učit će ga i buduće generacije kao što ga uči i današnja i kao što smo ga i mi učili.

- Nego, braćo, hora je sada postiti. Ako čovjek ustane na ručak ujutro i ako šta pojedje, nema kad ogladniti do iftara.

- Vala, ima edepsuza, pa i na ovakom danu ne poste, nego ašićare mrse. E, grom ga ubio, ako već ne posti, što se ne skloni, pa negdje gdje ga nitko ne vidi neka ždere i puši. E beli mi nema ništa mrže, nego kad ašićare puši. Kao da će krepati od gladi i kao da je duhan neophodan za život.

- Vidi se da nisi nikad pušio! A koja je on šuga, opisat' se ne može.

- Ja sam vala zapamtio, kad bi rahmetli Junuzaga Madžarević u Merhametu vezao u falake i potikivao besposlenjake, koji bi javno mrsili u sarajevskoj čaršiji. I nikad se nije desilo da bi onaj istabanani prijavio policiji da je bio b'jen.

- Ja sam zapamtio kad je ramazan padao u ljeto, kad su najdnulji dani i najveće vrućine, pa su ljudi postili, jer se znalo da to mora tako biti. A i to sam zapamtio, u nas je bila miješana čaršija pa sve dva-tri dućana muslimanska, pa jedan-dva pravoslavni trgovaca ili zanatlija, pa opet dva-tri katolička. I nikad se ne bi desilo da bi koji kršćanin javno zapalio pred dućanom, da ne bi onoga muslimana komšiju fićer potegao. Ručak bi im dolazio od kuće, jer se u ona prijašnja vremena nisu dućani zatvarali preko podne, pa bi se svi zavukli u dućane i tamo ručavali, da ne bi bilo neugodno komšijama muslimanima koji su zbog vrućine sjedjeli pred dućanima i čekali mušterije.

- Plaho je za djecu koja sad započinju postiti. Još desetak godina će u nas padati ramazan za hladovine i kratkih dana. A kad bude ramazan uz petrovske vrućine, onda valja junak biti pa ispostiti.

- Pravi musliman će postiti i kad bude dan dug.

- U nas je bio jedan mazlum, - pričao je Ismet, - a i žena mu je taka bila. U kahvi su ljudi razgovarali o postu, o duljini dana, o tegobi da se isposti, pa netko kazivao ovo, netko ono što radi i kako prikraćuje dan. Netko legne između podne i ićindije, pa je odspava, netko se zabavi oko cvijeća, netko posjedi u hladu u bašči ili zalijeva bostan, a kad onog mazluma upitaše kako on provede dan, on, kakav je bio bez pameti, ispriča kako svaki dan na podne obavi onu rabotu sa svojim halalom, pa se okupaju i naspavaju u hladovini, i tako im vrijeme začas proleti. Bio tu u društvu i jedan hodža, pa buktisa na nj, kako će to raditi i da mu je time pokvaren post, a jedan u društvu

dočeka: »Šta mu kazuješ, Murteza-efendija, kad su oboje bez pameti, pa im nije farz ni postiti. Neka teferiče kao i dosad!«

Hadži-hodža se crvniio i kao usput rekao Ismetu da se okani - fuhuš-besjeda u ovim mubarek danima.

- U nas je u Žepču bio jedan bogat čovjek, bogat ali i duševan. Mula-Atif-efendija Muftić, sanduk-emin. U prvoj polovini prošloga vijeka živio je u Žepču neki Tufegdžić, katolik. Imao je ženu i nekoliko djece, pa ih je jednoga dana sve ostavio i otišao iz Žepča, da se nikad nije saznao šta je s njim bilo. Žena je bila i sretna zbog toga, jer je bio neradnik, pijanica i nesreća, pa kad nije kući ništa privređivao, nije ga ni žalila. I dotad je sama zarađivala za dječije i svoje izdržavanje. Upravo taj nestanak muža joj svrati pažnju čaršije na nju i ljudi opaziše da joj je teško izdržavati djecu. Da bi joj olakšao življenje, Mula-Atif-efendija Muftić uze joj sina Antu u svoju kuću, gdje ga je njegovao i pazio kao svoju rođenu djecu, s kojom se Anto zajedno igrao, jeo i u istoj sabi spavao. Mula-Atif ga je odijevao kao i svoju djecu, a svakog Božića mu je krojio novo odijelo kao što je i svojoj djeci na Bajram. Svakog svetka ga je slao u crkvu i materi, ali se Anto od matere brzo vraćao svome zaštitniku. Svijet je zaboravio i njegovo prezime, pa su ga zvali Anto Mula-Atifov. Poodrastao je, ali se ženskinje u Mula-Atifovoj kući nije od njega krilo. Pa i kasnije kad se oženio ulazio je slobodno u Mula-Atifovu kuću.

- Bilo je u nas i prije ljudstva i bratske saosjećajnosti, bilo, nego šta! Ali nisu ni naši stari bili vazda meleći. Kad bi se izmijenila vanjska situacija i u zemlji se raja počela dizati na ustanak, bezbeli nisu ni Turci skrštenih ruku... Nego, ljudi, vrijeme je kući. Mi se zapričali, a vrijeme leti.

Počeli su vaditi satove:

- Ohoh, bogme je vrijeme leći i malo pospavati do sehura.

- Sad bih se kladio da među mladom generacijom nema ni jedan od stotine koji bi znao šta je to sehur.

- Gube se turcizmi. Pričao mi je rahmetli Hamdi-efendija, da su jednom u cijelom razredu medrese, od četrdesetak taliba, samo dvojica znala šta je divit, a stalno su se susretali s tom riječi u narodnim pjesmama, koje su čitali kao lektiru: pa on uze divit i

kalema i hartije, knjige bez jazije. I pričao mi je, sutra je ponio svojoj talebi divit, pokazao im ga i objasnio da je to nekadašnje, recimo, naliv-pero.

- Eh, da se je razilaziti!

- Pa nemojte, ljudi! Ima vremena da još malo posijelimo.

- Da sad pucaju topovi na ručak, već bi prvi top pukao.

- Eh, da smo barem nešto zabilježili od ovoga što smo govorili, nešto kao nekakav plan rada, - kaže Brko, koji bi se mogao zvati i Obrvača, jer si, gledajući ga, dobivao dojam, da ima ili dvoje brkove ili dvoje obrve, oboje sijedo, oboje opušteno, ali i jednako gusto.

- Mi obično puno govorimo, a slabo ili nikako ne zapisujemo da se, kad se otriježnimo od prevelika govorenja, sjetimo šta bismo trebali uraditi.

Počeli su se podizati, protezati noge i zdogovarati se, gdje da se sutra sijeli.

Braco je u međuvremenu premotao vrpce i, dok su gosti ustali i počeli oblačiti kapute u predsoblju, iz sobe je pojurio oblak dima i glasovi s magnetofonske vrpce.

- Ah, pazi, eno Ismet govori.

- Ama otkuda sad ovo?

Svi su se vratili i s nogu slušali pričanje. Poznavali su svoje glasove:

- Ono sam ja, ali mi nekakav glas kao iz dubine, - smiješeci se govori Mehmed-efendija. - Nema fajde; bilježi sve što se rekne. Eto, što ono reče maloprije Brko, da bi trebalo zabilježiti što se govori. Zabilježena je svaka riječ. Eno i Ismetov kašalj se čuje. Samo što još nema aparata da zabilježi što se zamisli.

- Ne boj se, kurisaće oni i to, - dodade hadži-hodža. - Eto vidite! Prije su hodže govorile o Kiramen-katibinima koji pišu sva naša djela, i dobra i hrđava, pa netko vjeovao i čuvao se hrđavila a nekom jedna u uho, a sitotinu mimo uho. A eto vidiš, zar ne bilježe nevidljivi Kiramen-katibini na okakvim ili sličnim, nevidljivim i još savršenijim, aparatima naša djela. Pa na Rozi-mahšeru izade insan pred svoga Rabba, čin-čiplak a meleki postavili uza nj njegove vrpce, pune djela, riječi i misli. »E, moj robe, ti si tad i tad to i to rek'o i

uradio!« »Nisam, moj Stvoritelju,« dršće onaj bijedni Božiji stvor, a najednom se na onom nekakvom magnetofonu oko jasi ona vrpca i pusti se da govori. Može bit će se vidjeti i slika tvoja i prizor i pozornica tvog grijeha. Šta onda? Bezbeli oborit oči i iskati afva i magfireta.

- Boga mi, ti nama, hadži-hadža, održa usput i vaz u nasihat.

- Boga mi smo, braćo, ostarili. Dok učenjaci šalju rakete na mjesec, dok se po kosmosu šetaju kozmonauti, mi se začahurili u probleme koji možda nisu ni za koga bitni, pa ni za nas.

Svi su ga prečuli, jer je noć odmakla, pa im se žurilo kućama.

- Da pohitimo! A u koga ćemo sutra?

- Opet u mene, pa ćemo slušati šta smo večeras govorili.

Razišli su se, sve po dva, po tri u raznim pravcima.

Sutra je hadži-hodža kazivao vaz o magnetofonu i Kiramenkatibinima. Kao ilustraciju pustio je komadić vrpce na magnetofonu iz Mevluda što ga je učio jedan hafiz kojega su gotovo svi slušaoci dobro poznavali i čiji su glas prepoznali, a zatim je proširio sinoćnje svoje kazivanje s nogu u Čovrkovu čardaku, kad su se spremali doma.

Na večer Ismet nije došao hadžiji na sijelo. Bojao se da ne čuje svoj govor, jer kad je došao kući i ručao, nikako mu se nije dalo zaspati. Pokušao je i u mislima rekonstruisati svoje nevezano pričanje i sve mu se činilo da se je pomalo i bezobrázao.

TUMAČ TURCIZMA I PROVINCIJALIZMA

A

àbdest - ritualno umivanje
pred namaz (molitvu)

àčik - otvoren

àdet - običaj

adžàmija - neuk

adžàmi-oglan – neuk dječak
mladić; oglani su kršćanski
mladići od kojih je bila
formirana elitna turska
vojska, janičari

afv - oprost af(v)èdersin -
oprosti!

àhbāb - prijatelj

āhired - drugi, zagrobni svijet i
život

āhiri-zemān – potonje
vrijeme

àhmačina - budalaš

àhmak - budala

ahmedija - fino bijelo platno,

omotano oko fesa, znak
teološke učenosti, saruk,
turban

àjān - prvak, velikaš

àjet - »stih« iz Kur'ana

àjluk - mjesečna plaća

àkšam - večer, zalaz sunca,
molitva po zalasku sunca

Akšam hajr óla - Dobra
večer!

akšàmlučār - uživatelj
alkoholnih pića u večer

akšàmlučēnje - pijenje rakije
u vrijeme akšama (oko
zalaska sunca)

àlidun - Ilindan po starom
kalendaru, 2. kolovoza (u
ovom stoljeću)

àlim, mn. **ulema** - učenjak.
Množina mj. jednine se
upotrebljava za nekoga za
koga se hoće reći da je

veliki učenjak, bez
premca.

Allāh emánet - Allahu te
(vas) preporučujem.

Allāh rāhmet ejle - Bog mu
(joj, im) se smilovao!

Allāhrāzi òlsun - Neka Bog
bude zadovoljan (tvojim
poslom, pastupkom)!

Allāh selámet - Allah (te)
spasio! (Često je to uzvik
sažaljenja za čovjeka
kojemu se ne može
pomoći.)

Allāhu âlemu - Bog zna

âmidža - stric

âmin - uslišaj (Bože)

antârija, anterija - gornja
košulja, duga haljina

ârkadaš - drug

âsli - sigurno, zbilja, doista,
možda

aspûrlija - orven veo

âšićáre - javno

âvâz, âvaz - glas

avizati se - dosjetiti se

âzâb - patnja

âzgin - objestan, silovit

âzman - neutučen ovan ili
jarac, neuškopljen, práz

B

bahs - poglavlje

baščenjāk - kvalitetan duhan
koji raste u baščama

(vrtovima)

bâška - posebno

bâšluk - nadgrobni kamen

batáliti - kvariti

bèčār - neženja, bečarina
(pejorativno)

bèdel - zamjenik (obično
zamjenik koji ide na hadž -
hodočašće, mjesto nekog
drugog)

bedeluk - zamjena, putovanje
na hadž u ime druge osobe

begenisati - svidjeti se, Svi to
begenisaše - Svima se to
svidje

begluk - slobodna zemlja na
koju kmet nije imao prava
suvlasništva

behār - evat vobke

belāj - nesreća, muka, napast,
zlo

bèlli, beli - sigurno, zaista,
tako je

bensilāh - v. silah pod 2.

berber - brijač, vidar, narodni
liječnik, kirurg

bericet - blagoslov

bèz - pamučno platno domaće
izrade

beznî - od pamučnog platna

bezbèli, bezbèlli - svakako

bilesi - čak

binjektaš - kamen s kojega se
uzjahuje na konja

bîvâ - dakle, to će reći

bògaz - klanac, grlo

ból-házna - obilna, puna
blagajna

bùjrun(uz) - izvoli(te)!

Č

čàdorbez - šatorsko platno,
šatorsko krilo

čàkija - nožić

čamàšir - rublje, preobuka

čaršilija - trgovac ili obrtnik
koji ima dućan u čaršiji

čèhra - lice

čèkma - prozorsko krilo koje
se diže i spušta

čifte, - ā - mekane \ visoke
cipele i kožne kaloše

čimbur - pržena jaja

čin-čiplak - go golcat

Čòban dùduk čàldi - Pastir je
odsvirao na sviralu (Pastir
je znao šta mu treba).

Ć

ćáfir - nevjernik

čèfenak, čèpenak - dućanska
vrata koja se otvaraju
dizanjem jednog krila
vrata gore, a drugog
spuštanjem dolje, tako da
donje krilo služi i kao
mjesto za sjedenje, a na
gornje se vješa izrađena
roba

čèhája - starješina esnafa

(ceha)

čèjf - raspoloženje (pjansko)

čémáne, -eta - violina

čítir, kitir - prženi kukuruz
(kokice)

čór-čùtuk - (pijan kao) slijepi
panj

čóšak - brid, kut, ugao, 2)
soba na katu, s ispustom
(erkerom) na ulicu

čùfuriti se – izgubiti vjeru,
prestati biti musliman

čùprija - most

čùrs - propovjedaonica

D

Dârul-mualimîn - učiteljska
škola za muslimanske
vjeroubitelje

dèkung - zaklon (na bojnom
polju)

dènjiz - more

derèdža - stupanj, stepen

dèrs - predavanje, lekcija

dèrshana - predavaonica

dèrvîš - pripadnik jednog reda
ili pravca u muslimanskim
»samostanskim«
redovima; pobožan i
povučen čovjek

devérati - trpjeti, probijati se s
mukom kroz život

dèvlet - država (Turska
država), car, sreća, za-
dovoljstvo

dîn - vjera; **dîna ti** - vjere ti
dîni mùbîn - jasna vjera
(islam)
divân, Božiji divan, v. namaz
dòva - blagoslov, molitva
dùka - knez
dùnder - graditelj, zidarski
majstor
dunjáluk - (ovaj) svijet
dunjálučki - ovosvjetski
dùveli - države (evropske
velevlasti, protivnice
Turske)

DŽ

džába - 1) uzalud, 2)
besplatno
džáhil - neznalica
džáiz - dozvoljeno
džáltara - bludnica
džám - staklo
džehènem - pakao
džemáat, džemāt - skupina,
društvo, zajednica, ljudi
koji pripadaju jednoj
džamiji
dželle šānuhū - neka je
slavljeno Njegovo
uzvišeno biće
džemātīle - zajednički, u
zajednici
Dženābu-hák - istiniti Bog
dženáza - sprovod; klánjati
dženázu - obaviti
spvodni obred (molitvu)

džènnet - raj
džephàna - municija
džèrrāš - putujući hodža,
vješt pobirač materijalnih
dobara od vjernika
džèvāb - odgovor
džèvāhir - dragulji, nakit
džihet - služba
**džùba, džùbba, -e, džùbbe,-
ta** - gornji dugi kaput
posebnog kroja (sastavni
dio prijašnje hodžinske
nošnje)
džùma - podnevna zajednička
muslimanska molitva u
džamiji u petak
džunup – nečist (stanje poslije
spolnog akta, ejakulacije
ili polucije, dok se čovjek
ne okupa)
džunùpluk - stanje u kojemu
se čovjek nalazi poslije
spolnog općenja dok se ne
okupa

Đ

đôjâ - tobože
đòvda - trup
đùde - komadić kože ili papira
kojim se pokazuje riječ po
riječ u Kur'anu
đùgum - veći bakreni sud za
vodu

E

èdā učiniti - obaviti
Ebu-Džèhel - zakleti neprijatelj islama u doba Muhamedovo. Njemu se ne može proučiti Fatiha za dušu, zato se ironično rekne da mu se popuši jedna cigareta za dušu.
edèpsuz - neodgojen, neotesanac
edepsùzluk - neodgovornost
Edrilez - Jurjevdan, po starom kalendaru, 6. svibnja u XX st.
efdàlnijê - bolje
Elhàndu lillāh - Hvala Allahu
El-hùćmu lillāh - Kako bude Bog odredio, onako će i biti.
èlif ìcì ùstun en - starinski način sricanja arapskih slova
Estàgfirullāh - Kajem se, Allahu
èsnāfski - cehovski
èšek-dekíka - magareća minuta
eškíja - 1) odmetnici od zakonite vlasti, 2) krijumčareni duhan
evlija - dobri, Božiji ugodnik, sveti čovjek
èzān - mujezinov pjev (dozivanje) na molitvu

F

fàjda - korist
fàlake – jednostavna sprava za vezanje delikvenata radi lakšeg šibanja po tabanima
fàrz - stroga Božija zapovijed
fàsung - racionirani obrok životnih namirnica (koji se dijelio za novac, stanovnicima Austro-ugarske monarhije u vrijeme prvog svjetskog rata). Iz tog vremena je ova riječ ostala u svagdanjoj upotrebi.
Fātiha - prvo poglavlje Kur'ana
fàtmačić - pitomi šljez (Althaea rosea)
fèllāh - (misirski) seljak
fèrmen - prsluk, sukneni plebnjak
fèrrāš - čistilac, pometač
fètva - pismeno rješenje muftijino o pojedinom pravnom vjerskom pitanju
fícer - želja
fíl-mázija - prošlo glagolsko vrijeme
fíl-muzárijja - sadašnje glagolsko vrijeme
fudžâeten - naprasno
fùhuš bésjede - sramotan govor

fukàra - sirotinja
fukaràluk - siramaštvo

G

gáib - odsutan
gájb biti - iščeznuti
gazetàdžija - novinar
gāzìluk - jumaštvo
gùdîn - krmak
gurèbā-tefter - dobrovoljni
prilozi za, hafize koji u
džamijama recitiraju
Kur'an i za garibe koji se
zatvore u iticaf

H

habèrdžija - vjesnik
hàdīs - Muhamed-
pejgamberove riječi, djela
ili prešutno odobravanje
tuđih djela
hádž - hodočašće
háfiskā dōva - svečani čin
proglašenja novog hafiza
háfiz - musliman koji zna
čitav tekst Kur'ana
napamet
hàirli, hajirli - dobar
hàir-sāhìbija - javni
dobrotvor, osnivač
zadužbine
hàjāt (džamijski) - predvorje,
v. sofe
hájš - menstruacija; kad se

hajs osiječe - kad spolno
odumre

hák - právo

hakàra - grdilo, rugoba

hákim-efendi - gospodine
suče (kadijo)!

hâl - stanje

hála - zahod

hàlâl - 1) ono što je Božijim
zakonom dozvoljeno, 2)
bračni drug, 3) halal mu
bilo - Prosto mu bilo

hàlâl-mâl - pošteno zarađeni
imetak

haláliti - oprostiti

Hàlal òsun! – Neka (mu) je
prosto!

halífa - kalif, vladar islamake
države i vjerski poglavica

hálla - uzvik čuđenja

hàlvat - prizemna, dnevna
soba

hàman - skoro, gotovo

hân - javno konačište,
primitivan hotel

hámbašča - tabačko drveno
korito

hānedān - gostoljubiv
domaćin

hàrām - Bogom zabranjeno,
proketo

hàrâr - vreća od kositrij eti

hàrem - groblje

hàsed - zavist

hàsta - bolesnik

hàtîb - govornik, pro-

povjednik
hàtmu proučiti - pročitati tekst cijelog Kur'ana na arapskom jeziku
hàtmu pokloniti - obaviti posebnu dovu (molitvu) da Bog primi izvršeno čitanje Kur'ana kao dobro djelo, a nagradu dadne duši onoga za koga se Kur'an učio (čitao)
hàva - zrak
havádis - vijest
házur - spreman; gramatički izraz (prisutan)
hècimbaša - glavni liječnik
hedíja - dar
hèfta - tjedan, sedmica
hèftično - sedmično
hèlác - nesretnik, propalica;
hèlác učiniti - upropastiti
hèle (ele, elem) - tako, da li je tako
hèle nêjse - bilo kako bilo; a propos
hićája - priča
hićmet - mudrost
hidájet - pravi put;
hidájet učiniti - uputiti na pravi put
hifz - znanje Kur'ana napamet
hizmet - služba;
hizmet činiti - služiti
hòšaf - 1) suho voće, 2) kompot; »Mitrov hošaf« - rakija

hovlísmo - splet
hrka - kaput, u kojemu je između lica i postave naložen pamuk i prošiven
hulúsi kalbîle - čista srca
hurúfât - slova

I

ibádet - bogoslužje, pobožnost, obavljanje obrednih molitava
Iblíz - sotona, Lucifer
ibretiti se - čuditi se, iščuđavati se
ibrík - bakreni sud za vodu ili za kahvu
idžázet - diploma »veniam legendi«
ićindija - popodnevna molitva (između dva do četiri sata popodne, zavisno od godišnjeg doba)
icrām - doček, pogošćenje
iftār - ramazanska večera u akšam kojom se prekida dnevni post
iftáriti se - omrsiti se, prekinuti post po isteku dana
Ihmāl-pašina džamija - džamija lijenog paše. Kaže se za one koji ne vole íci u džamiju da su posjetioci Ihmal-pašine džamije
ìkrār - javno očitavanje,

odluka (da će se hodočastiti Ćaba)

illum - znanje

imām - prvak, predvodnik zajedničkih molitava muslimana (sinonim za hodža)

imānski - vjerski, islamski

indāt - pomoć

Innemel hamru... (Jedan ajet iz Kur'ana, kojim se, pored drugih stvari, zabranjuju alkoholna pića).

insān - čovjek

insānski - ljudski

isjān se učiniti - odmetnuti se od postojećeg državnog poretka

išāret - znak

itićāf - dobrovoljan zatvor u džamiji, u kojemu jedan pobožan čovjek provede posljednjih deset dana Ramazana u vršenju vjerskih obreda

izmerhābati - pozdraviti se međusobno riječju Merhaba

izun - dozvola, koju znalac neke magijske moći daje drugoj osobi

J

jabāndžija - stranac

jàcija - posljednja od pet

dnevnih molitava, oko dva sata po zalasku sunca

jàgrz - konj crnomanjasto-kestenjaste dlake

jārdum - pomoć

Jāsîn - 36. poglavlje Kur'ana

jáver - ađutant

jàzuk - šteta

jelcènuša - jedrenjak

jèmek - jelo

jùksuk - naprstak

K

kabur - grob;

kabur-sāhibija - stanovnik groba

Kāhira - Kairo

kahrīmān - junak

kāhva - 1) kafa, 2) kafana

kājmak - skorup, vrhnje

kalpòzan - nestašnik

kāmara - složena drva

kamerija - doksat

kàndîlj - kandilo

kasàba - gradić

kàskatiti se - snebivati se od čuda

Kàsum - Mitrovdan, 8. studenoga (u XX stoljeću)

kāvāz - stražar, oružan pratilac velikodostojnika

Kavdāk - planina »na kraju svijeta« (po narodnom vjerovanju)

Kelāmu-Kàdim - Božiji

govor (Kur'an)

kibla - smjer u pravcu hrama Kabe (Ābe) u Meki, kamo se muslimani okreću pri namazu

kijáfet - nošnja

kirāethâna - čitaonica

Kirâmen-kâtibîn - anđeli koji stalno prate čovjeka i bilježe njegova djela

kîrija - najamnina

kîzim - dijete moje, kćeri moja

kòkuz - bez novca

kolâjluk - lahkoća

komšiluk - susjedstvo

konak - 1) prenoćište, 2) dan hoda, 3) dvor, vezirski dvorac

kopàran, kopòran - vrsta kratkog kaputa od čohe ili, u seljaka, od sukna

kùdret - moć

kùrisati - namjestiti, napraviti

kùtnija - prutasto pamučno ili svileno platno

L

lānetùllāhi alejhi - Neka je od Allaha proklet

lata - dugi hodžinski kaput bez postave, kakav se nosio ljeti

lèden - lavor

M

magfired - oproštenje

màhala - dio grada s džamijom ili crkvom kao središtem, dio sela

mahàna - mána

màhfil - galerija (kor) u džamiji

màhlük, mahlúkāt - živo stvorenje, živina

màhsūs - naročito

málūm - poznato

mangala - gvozdeni bakarni ili zemljani sud za žeravu, uz koju se drže džezve s kahvom i mlijekom

mátūh - senilan

mātúšiti - zaboravljati od starosti

màtrak - batina

medrèsa - teološka škola

mèjtaš - mrtvački kamen, zidić na koji se položi mrtvac kad mu se klanja džezaza

memlèce(t) - država

mèmlì, nèmlì - vlažan

mémur - činovnik

mérhabā - (islamski pozdrav)
»Došao si na prostrano mjesto, među prijatelje.«

mèvlūd - 1) Rođendan Muhameda a. s., 2) spjev u slavu Muhamedova a.s. rođenja;

mèvlūd učiti - pjevati ili

recitirati spjev u slavu
rođenja Muhameda

mezār - grob

mèze - prismok uz rakiju

mìhrāb - udubljenje u
džamijskom zidu u pravcu
kible, gdje imam stoji kad
predvodi skupni namaz

mìnder - v. sećija

mìskîn - siromašak, najveći
bijednik

míva - voće, jelo

mraka - sitnica, svotica novca

mrvên - malo

muàllim - učitelj u mektebu,
početnoj vjeerskoj školi,
vjeroučitelj

mubárek - blagoslovljen

mubārec'lèisati - čestitati

mudèris - profesor teologije

mùfred - oznaka za glagolski
oblik (jednina)

muhallèfāt - posmrtna
rasprodaja

mùhlija - prorez u hlačama
(čakširama, šalvarama)

mùhtāč - potreban **Nisam ja
muhtač sadaci** - Nije mi
potrebna sadaka
(milostinja).

mujèzin, muèzin - džamijski
službenik, koji
okujisanjem doziva
vjernike na namaz

mujezíniti - vršiti muezinsku
dužnost u džamiji ili

drugdje gdje se obavlja
zajednički namaz

mukābèla - recitiranje
Kur'ana u džamiji (u
mjesecu Ramazanu)

Mùlla Džámija - pisac
komentara djela iz sintakse
»El-Kafi«

munára, mináre - toranj uz
džamiju

munásib - zgodno (je)

mùsāf, mùshaf - knjiga,
ispisan tekst Kur'ana

musáfir - gost

musáfirhàna - gostinjska
kuća, gostinjac

mùšèbak - mreža od drvenih
prutova, koso
upopriječenih na prozoru

mutèkif - čovjek koji bude
deset posljednjih dana u
itićafu

mutèsàrrif - okružnik

muzèkker - oznaka za
glagolski oblik (»muško«)

N

nafàka - opskrba

nahv - nauka o rečenici,
sintaksa

nàkastiti - naumiti

nàmāz - obredna molitva,
klanjanje

nána - baba, očeva i materina
mati

nàsīb - suđeno
néna - v. nana
Nīli-mubárek - blagoslovljeni
Nil
nīsāb - određena količina
zlata, srebra, stoke ili
novca, preko čijeg viška je
musliman dužan davati
zekat
núrli - svijetlo
Nùvvāb - visoka teološko-
pravna škola, Šeriatska
sudačka škola

O

okùjisānje - učenje (pjevanje)
ezana na munari,
mujezinovo dozivanje na
molitvu
okùjisati - učiti (pjevati) ezan
na munari
òlje, òjje - malo, mrvičak
ovàrisati - naići na nekoga,
uputiti se pravo

P

pàna - crni veo preko
kamilavke koji nose
pravoslavni kaluđeri i
vladike
pàrlak - vrsta kože, lak
pàša-hazretlèri - preuzvišeni
pašo
pèke - dobro

peksijān - prljavac
pèrde - naslon
pīr - kronološki prvak u
nekom poslu ili zanatu.
Bilal Habešija je prvi
muezin u islamu, dakle, on
je muezinski pir.
pīru fānī - stari starac
pīšmiš - čovjek koji se
popišmani od izvjesne
odluke, koji odustane da
izvrši naumljeni ili
započeti posao
postule - plitke šivene cipele,
starinska građanska obuća
požilica - modar trag udaranja
šibom ili bičem na ljudskoj
koži

R

Rabb - Gospodar
rāhat - zadovoljan, miran
Rôzi-māhšer – Sudnji dan
rz - poštenje, čast, obraz

S

sabah hajr òlsun - Dobro
jutro
sàčak - ploča ili crijep strehe
što prelazi preko zida
sadàka - milostinja
sadakài-fitra - milostinja koju
situirani muslimani dijele
posljednjih deset dana

ramazana siromašnim muslimanima da mogu bez brige provesti ramazanski Bajram

sadri-ázam - predsjednik vlade

sāhibija - vlasnik

salāvāt - posebna molitva na arapskom jeziku kojom se ište Božiji blagoslov na Muhameda a. s.

salavātati - pjevati salavate, slavopojke u čast Muhameda a. s.

sàlla - učenje mujezina na munari kao oglašenje nečije smrti

sànduk-emin – čuvar popularne mase

sarf - oblici riječi i njihovo izvođenje, gramatika

sàruk - v. ahmedija

sècija - drvena široka klupa uza zid u sobi, po kojoj se prostru madraci i ćilimi (služi za sjedenje, a i za spavanje), vrsta »kauča«

sèhūr - ručak u mjesecu Ramazanu, vrijeme dokad se smije jesti prije nego se zaposti, zora

seiriti - uživati gledajući

sèlām - pozdrav; **nazvati selam** - pozdraviti se; **selam ćeš amidži** - pozdravit ćeš strica

Selâmun àlâ Nūhin fil-âlemîn - Neka je spas i lijep spomen Nuhu među svim narodima i vjerama!

sèrbez - slobodan, slobodno

serdžáda - ćilimak za molitvu

sèkser - austrijski kovani novac od nikla

sèvāb - Božija nagrada za dobro djelo. **Sevab ti je** - Dobit ćeš od Boga nagradu.

silāh, silleh - 1) oružje, 2) kožni pas za koji se zadijevalo oružje (male puške i veliki nož), duhanski pribor i druge sitnice

sirāti-mustèkîm - pravi put

Skènderija - Aleksandrija

skòntati - smisliti, sračunati

smrdan - duhan

sòfe - predvorje džamije, v. hajat

sofra - sto, prostrt sto za jelo

sòfta - učenik medrese, bogoslov

sòkāk - ulica

sòmûn - vrsta kruha u kvas

Subhânallāh - Samo je Allah dostojan da se spominje; Slava Bogu!

sufara - početnica, za učenje arapskag pisma

sùnder - spužva

sùnnet - 1) Muhamedove a. s.

riječi, djela ili odobravanje
šutnjom, 2) obrezivanje
muškaraca (circumcisio)

sùnuf - razred

sùret - slika, lik

surgùnīsati - protjerati

sùtljijâš - riža kuhana na
mlijeku

Š

šadrvān - vodoskok

šālvare - široke hlače
(hodžinska nošnja)

šārt - uvjet

šeh - pripadnik (i starješina)
nekog društvenog reda

šehādet-prst - kažiprst

šèher - grad

šèjhul-islām – najveći vjerski
funkeioner u Stambolu u
doba vladanja sultana

šerèfe - galerija na munari,
odakle muezin okužiše
(poziva na namaz)

šeríat – muslimanski
vjerozakon, islamski
propis

šèríf - vladar nižeg ranga

štélung - položaj, vojni
položaj na bojištu

šùćur - hvala

T

tābijāt, tabíat - ćud, urednost

tābijātli - uredan

tābut, tábūt – mrtvački
sanduk, lijes

tāin - obrok

takatuk - velika pepeonica

taksírāt - nesreća kao
posljedica nekog griješnog
djela počiniteljeva

tākum - pribor;

kahveni tākum - pribor za
kahvu (dževza, ibrik)

talèba - učenici

tālib (talilbul-ilmī) - učenik
(onaj koji traži znanje)

tāmām - upravo, tako, istom
što

tampàzīna - bulažnjenje

tāphana - kožara, tvornica
kože

tàslak - drveni dio obuće, zv.
nalune

tàtar - skoroteča, teklać

tātīl - ferije

tāvla - vrsta igre s kockom

tāzija - sućut, sažaljenje,
saućesće u žalosti

tèl - 1) žica, 2) brzoglav

tèlef biti - propasti

tenèšīr - sto na kojemu se
kupaju mrtvaci

tenháne - osama, tišina,
palagano

tenzímāt – spasonosne
uredbe, reformacija u
turskoj upravi (od 1839.
g.)

terávija - posebna obredna
noćna molitva, uz jaciju, u
mjesecu Ramazanu

tèrs - osobenjak

tèrzija - krojač

tèstija - zemljeni vrč

tètik - pero, opruga, feder

tetimma - dopunska
prostorija, pokrajna »lađa«
u džamiji

tèvhîd - grupno učenje
pobožnih izreka i Božijih
imena

tirjácija - uživalac

tóba, tèvba - pokajanje

tòprak - tlo, zemlja, domovina

toròtan - nemasni sir

túfān - vremenska nepogoda,
potop

tùhaf - čudnovato

turba, e, turbe, - eta -
grobnica

Tùrčin - (vrlo često u govoru
znači) musliman

turčjāt - orijentalne melodije

turkovánluk - obavljanje
islamskih propisa

Turkuša - Turčin, Osmanlija,
kojemu je turski jezik
materimski

U

ùčājlūci - tri mjeseca islamske
lunarne godine: Redžeb,
Šaban, Ramazan

ùcejfiti - biti u (pjanskom)
rospoloženju

ûd - istočnjački miomiris

ugùrsuz - nesreća, nesretnik

ulèma - učenjaci (ali i
učenjak), teolog

ulemànskî - hodžinski

Ulèmi je hàsed màhsūs -
Naročito su učenjaci
zavidni.

ùstāz - učitelj

ùstija - gornji dio obuće

utànmaz - 1) koji se ne stidi,
2) koji govori drugom
istinu u lice

ùvakufiti - zavještati, dati
svoju imovinu u vakuf
(opće, zajedničko islamsko
dobro)

uzájifiti se - oslabiti,
onemoćati

V

vakat - vrijeme

vákif - dobrotvor, osnivač
nekog javnog dobra,
zaklade, namijenjene za
islamske bogataše ili
prosvjetne svrhe

vaktîle - u svoje vrijeme

vakti-sahat - umrli čas, čas
smrti

vákuf - 1) islamska zadužbina
za opće svrhe, 2) prostorije
vakufske uprave ili

povjerenstva i samo
povjerenstvo

**Vàllāhi, òrada ruzgárun
pâdišâhi** - Allaha mi,
onamo je car vjetrova!

vasîjjet - oporuka

vàtan - domovina

vâz - propovijed, tumačenje
vjerskih istina

vazîfa - 1) služba; 2) plaća za
službu

váziti - propovijedati

vâzu nasîhat - propovijed sa
savjetovanjem

vèfât biti - umrijeti

vèhdo - staro (za odjeću)

Vèlâ hávle... – Nema preinake
(osim Božijom voljom)

vèzîr - ministar

vilâjet - provincija

višnjâb - vrsta kompota od
višanja ili drijena

Z

zàdramiti se – sasvim malo
utišati glad

zahíra - hrana

zalázumiti - ustrebat

zànât - obrt

zápt - stega;

zápt učiniti – disciplinirati

zár - kocka (u igri »tavla«)

zât - osoba, ličnost

zècât - islamska imovinska
dužnost; vjerska obaveza
bogatih muslimana da daju
2,5% od dohotka za opće
islamske svrhe ili
pobožnim siromasima
muslimanima

zèjten, zèjtin - ulje

zemhèrije - najstudeniji dani
zime (u siječnju)

zèvak - užitak, uživanje

zevzèkluk - grublja šala

zihînli - bistar, dobra
pamćenja

zijáfet - gozba

zijân - šteta, kvar

zijáretiti, zijáret učiniti -
pohoditi

zijáreti-kabur - pohadanje
groba

zimmija – nemusliman
podanik islamske države

zindân - tamnica

